

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA

TOMUS CII.

**HUNGARIA
SZEGED
1995**

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA

TOMUS CII.

**HUNGARIA
SZEGED
1995**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA HISTORICA

Szerkesztő bizottság:

DR. GAÁL ENDRE, DR. KRISTÓ GYULA, DR. MAKK FERENC,
DR. A. SAJTI ENIKÓ, DR. SOÓS KATALIN, DR. ZIMONYI ISTVÁN

Redegit:

DR. FERENC MAKK

Szerkesztette:

DR. MAKK FERENC

Seriem publicationum edendam curat:

DR. ENDRE GAÁL

Műszaki szerkesztő:

DR. GAÁL ENDRE

A kötet az OTKA támogatásával készült.

HU ISSN 0324—6523 Acta Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae

HU ISSN 0324—6965 Acta Historica

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

A HONFOGLALÁS IDŐPONTJA

Régóta vizsgált kérdés, hogy az etelközi szállásterületüket a besenyő támadás hatására elhagyó magyar törzsek mikor hatoltak be a Kárpát-medencébe. Írásunk célja, hogy a honfoglalás időpontjával kapcsolatban a források alapján állást foglaljunk, vajon az elfogadott 895-ös¹ vagy a szintén elterjedt 896-os évet² tekinthetjük-e a magyarok honszerzése időpontjának, vagy más dátumokat is gyanúba foghatunk.³

Elenyészően csekély forrásban szerepel a magyarok Kárpát-medencei letelepedésének időpontja, ráadásul a legtöbb esetben nyilvánvaló a kronológiai pontatlanság. Ennek vélhetően egyik oka az lehet, hogy a kortársak inkább a magyar kalandozásokat észlelték, ami mintegy „elfedte” a Kárpát-medencei magyar megtelepedés csak később egyértelművé váló tényét. A kronológiai bizonytalanság másik tényezője abból fakadhat, hogy maga a Kárpát-medence különböző érdekszférákra oszlott. Az *Annales Fuldenses* a keleti frank fennhatóság alatt álló Pannóniára (Dunántúl) koncentrált, s csak ennek magyarok általi pusztítása (894, 900), illetőleg megszállása (900) érdekelte, a Dunától keletre levő területek lényegében kívül maradtak látókörén.⁴ Ezzel szemben VII. Konstantinos bizánci császárt 10. század közepén összeállított munkája, a *De Administrando Imperio* (a továb-

¹ L. pl. PAULER GY.: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900. (a továbbiakban: PAULER 1900) 32, 149—153. o. 61. jz.; MACARTNEY, C. A.: *The Magyars in the Ninth Century*. Cambridge, 1930. (a továbbiakban: MACARTNEY 1930) 187.; HÓMAN B.—SZEKIŐ GY.: *Magyar történet*. (a továbbiakban: MT) Bp. 1935⁶. I. 118.; GYÖRFFY GY.: *Honfoglalás, megtelepedés, kalandozások*. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerk. BARTHA A.—CZEGLÉDY K.—RÓNA-TAS A. Bp. 1977. (a továbbiakban: GYÖRFFY 1977) 129, 135.; KRISTÓ GY.: *Leveldi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Bp. 1980. (a továbbiakban: KRISTÓ 1980) 199, 204, 215.; FODOR I.: *Verecke híres útján*. Bp. 1975. (a továbbiakban: FODOR 1975) 233—235.; MAKK F.: *Magyar külpolitika (896—1196)*. Szeged, 1993. 7—9.

² L. pl. DEÉR J.: *A honfoglaló magyarság*. In: LIGETI L. (szerk.): *A magyarság őstörténete*. Bp. 1943. 123.; MORAVCSIK GY.: *Byzantium and the Magyars*. Bp. 1970. 50, 52.; BARTHA A.: *A magyar honalapítás*. Bp. 1987. 90.; NÉMETH GY.: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Bp. 1992². 235, 239.

³ 884-re tette BOTKA T.: *A magyar ezeréves jubileum kérdéséhez*. *Századok* 15 (1881) 465—492.; 889-re I. SZABÓ K., In: *Millenárium az Akadémiában*. *Századok* 17 (1883) (a továbbiakban: *Millenárium*) 209—212.; 894-re I. DÉNES J.: *A honfoglalás időpontjáról*. *Életünk* 26 (1988) (a továbbiakban: DÉNES 1988) 93—96.; 898-ra SALAMON F., *Millenárium* 205—211.; 900-ra VÁCZY P.: *A magyar honfoglalásról*. In: *UÓ: A magyar történelem korai századaiból*. Bp. 1994. (a továbbiakban: VÁCZY 1994) 17—20.

⁴ L. *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum. Annales Fuldenses*. Rec. F. KURZE. Hannoverae, 1891. (a továbbiakban: SRG AF) 125, 134—135.; magyar fordítására I. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Sajtó alá rendezte GYÖRFFY GY. Bp. 1986³. (a továbbiakban: MEH) 211, 213—214.

biakban: DAI) tanúbizonysága szerint inkább foglalkoztatta a Dunától keletre levő terület (Turkia), amely szerinte a morvák elűzésével magyar kézre került.⁵

A honfoglalást a legkorábbi időpontra, 677-re a XIV. századi krónikakompozíció tette.⁶ Hasonlóképpen pontatlan, de már a honfoglalás valódi időpontjához közelebbi, 872-es évszám szerepelt IV. (Kun) László papja, Kézai Simon krónikájában.⁷ Az időben következő, 884-es évszámot Anonymusnál találjuk, aki szerint ekkor indult ki Szkítiából vagy Dentümgoyerből a fejedelemmé választott Álmos népével együtt. A 884-es évszámnál az év szerint jelzett krónikákra hivatkozott, e dátum Regino 889-es évszámának rontott változata lehet.⁸ Anonymus máshol azt említette, hogy Árpád a 903. évben kezdte meg az új haza meghódítását.⁹ A névtelen jegyző egyik évszámát sem vehetjük számításba a honfoglalás valószínű időpontjának megállapításánál. A Pozsonyi Krónika 888-as, s a Zágrábi Krónika rekonstruálható 889-es évszáma feltehetően Regino adatára mehet vissza.¹⁰ Egészében véve a magyar krónikás hagyomány kései voltából következően nem őrizhette meg a honfoglalás dátumát, évszámait a történeti kutatás már a múlt század végén is pontatlannak, hibásnak minősítette.¹¹

Az időpontot tartalmazó külföldi kútfők közül elsőként a kortárs Regino krónikáját kell említenünk. Ő a 889-es évnél szólt arról, hogy a magyarokat kiűzték szkítiai hazájukból a velük szomszédos besenyők és a magyarok hazát keresve beköborolták a pannónok és avarok pusztaságait.¹² Bár a múlt században még volt kutató, aki ehhez az évszámhoz kötötte a magyarok honfoglalását,¹³ többen is rámutattak arra, hogy a krónikáját 906-ban befejező prümi apát ehhez a 889-es évhez sorolta be utólag majdnem az összes, magyarokra vonatkozó híradását.¹⁴ A 13. századi Albericus Trium Fontium a 893-as évnél említette meg a magyar nép kivonulását Alino (Álmos?) nevű első vezérükkel, besenyők általi elűzésüket és Pannóniában való megtelepedésük kezdetét.¹⁵ E kései krónikás évszámát illetően indokolt lehet az óvatosság. A 12. század elejére tehető, korai feljegyzéseit illetően nem mindig pontos orosz őskrónika a magyarok Kijev melletti

⁵ L. BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN: A birodalom kormányzása. A görög szöveget magyarra fordította MORAVCSIK GY. Bp. 1950. (a továbbiakban: DAI) 64—65, 174—175, 176—177, 182—183.; I. még MORAVCSIK GY.: Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai. Bp. 1984. (a továbbiakban: ÁMTBF) 37, 45, 47, 50.

⁶ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I—II. Edendo operi praefuit E. SZENTPÉTERY.* Bp. 1937—1938. (a továbbiakban: SRH) I. 284.

⁷ SRH I. 164.; MEH 188.

⁸ SRH I. 41.; MEH 140.

⁹ SRH I. 53.; MEH 147.

¹⁰ SRH I. 206.; SRH II. 32.

¹¹ Vö. pl. Millenárium 187—188.; vö. PAULER uo. 195—196.; I. még legújabbán GYÖRFFY 1977. 124.

¹² SRG. Reginonis Abbatiss Prumiensis Chronicon. Rec. F. KURZE. Hannoverae, 1890. (a továbbiakban: SRG Regino) 131—133.; MEH 204—209.

¹³ L. pl. SZABÓ K., Millenárium. 209—212.

¹⁴ PAULER, Millenárium. 195—196.; SALAMON, uo. 200—201.; vö. még uo. 188.; GYÖRFFY GY.: A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. Történelmi Szemle 14 (1971) (a továbbiakban: GYÖRFFY 1971) 282—283.

¹⁵ GOMBOS, F. A.: *Catalogus fontium historiae Hungariae. I—III.* Bp. 1937—1938. (a továbbiakban: Catalogus). I. 23.

vonulását, a szlávok földjén való letelepedését és a frankok elűzését a bizánci éra szerinti 6406-os, azaz a Kr. u. 898-as évre tette.¹⁶

Azon források közül, amelyekben közvetett kronológiai adat szerepel a honfoglalással kapcsolatban, elsőként említhetjük a DAI 37. fejezetét. Ebben azt olvashatjuk, hogy a besenyőket 50 vagy 55 éve érte az úzok és a kazárok támadása, amelynek következtében elhagyták korábbi szállásaikat és a magyarokét foglalták el.¹⁷ A magyar honfoglalást kiváltó esemény időpontjára a szakirodalom úgy következtetett, hogy a DAI 948—952-re tehető keletkezési idejéből vonta le az általában helyesebbnek tekintett 55 évet, így 893—897 közötti időponthoz jutott.¹⁸ Magunk mindkét évszámot tekintetbe vettük, és mind Konstantinos uralkodásának kezdetét, mind pedig a DAI keletkezési éveit figyelembe véve a 889—902 közti intervallumot jelöltük meg az Etelközt ért besenyő támadás idejéül.¹⁹ Jelenleg úgy látjuk e kérdést, hogy bármelyik évszám kizárása önkényes, viszont valószínűleg csak a DAI keletkezési idejét kell számításba venni. Így 948—952-től visszaszámítva 55 és 50 évet, 893—902 közötti időpontot kapunk. Természetesen e tíz éves intervallumon belül csak egy évre gondolhatott Konstantinos. Nem tudjuk azonban azt, hogy mely évhez („jelen”) viszonyíthatunk és mely évszámot kell figyelembe vennünk. A másik idevonható adat a Fuldai Évkönyvekben szerepel a 900-ik évnél. Eszerint a magyarok előző évi itáliai és azévi bajor kalandozásuk után „visszatértek oda, ahonnan jöttek, sajátjukba, Pannóniába.”²⁰ A szakirodalom mérvadó megállapítása szerint 900-ra tehető a Dunántúl birtokba vételével a honfoglalás befejezése, lezárása.²¹ A DAI 37. fejezete és a Fuldai Évkönyvek kombinációja segítségével 893—900 közti intervallumra szűkíthető le a honfoglalás valószínű időpontja.

Hasonlóan fontosak azon forráshelyek, amelyekben a magyarok Kárpát-medencei hódításához kapcsolódó vagy legalábbis annak vélt, többé-kevésbé datálható események szerepelnek. Lényegében az idevonható kútfők alapján határozták meg a magyar honalapítás hagyományos időpontját. Első helyen kell említenünk a DAI 40. fejezetét, amelyben Konstantinos leírta a VI. (Bölcs) Leó bizánci császár (886—912) és Simeon bolgár uralkodó (893—927) közti háborút, amelybe bizánci felkérésre a magyarok is bekapcsolódtak, Bulgáriát dúlták és győzelmeket arattak. A magyarok visszatértek földjükre (Etelközbe) és a bolgár uralkodó békét kötött a bizánci császárral. Ezután Simeon „a besenyőkhöz küldött, és megegyezett velük, hogy leverik és megsemmisítik a türköket (magyarokat—*T.S.L.*). És amikor a türkök hadjáratra mentek, a besenyők Simeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket

¹⁶ MEH 126.

¹⁷ DAI 166—167.; ÁMTBF 40—41.

¹⁸ Összefoglalóan a kérdésre I. SALAMON, Millenárium 203—205.; CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS: De administrando imperio. vol. II. Commentary. Ed. by R. J. H. JENKINS. University of London, 1962 (a továbbiakban: Commentary) 144.; TÓTH S. L.: Az etelközi magyar—besenyő háború. Századok 122 (1988) (a továbbiakban: TÓTH 1988) 548—549.

¹⁹ TÓTH 1988. 549.

²⁰ SRG AF 135.; MEH 213.

²¹ PAULER, Millenárium. 199.; SALAMON, uo. 209.; GYÖRFFY 1977. 134—135.; KRISTÓ 1980. 204—217.

gonoszul kiűzték onnét. Miután pedig a türkök visszatértek, és földjüket ilyen pusztán és feldúlva találták, letelepedtek arra a földre, melyen ma is laknak.”²² E történet alapján a bizánci—bolgár, illetőleg a bolgár—magyar háború időpontjához kapcsolták az Etelközt ért besenyő támadást, illetőleg a honfoglalást. Elsősorban az Annales Fuldenses adataiból következtek a bolgár—magyar háború feltehető időpontjára. Ilyen adat az, hogy 892-ben még Vladimir volt a bolgárok uralkodója, így Simeon 893-ban kerülhetett a trónra, tehát 893 előtt nem számolhatunk bizánci—bolgár harcokkal.²³ A Fuldai Évkönyvekben két évnél is találunk bejegyzést magyar—bolgár háborúról. A 895-ös évnél tömör tudósítás szerepelt a magyarok vereségéről, míg a 896-os évnél jóval részletesebb híradásban számoltak be a magyarok kezdeti diadalairól, majd végső vereségükről.²⁴ A történeti kutatás azt az álláspontot fogadta el, hogy nem mindkét évben folytak bolgár—magyar harcok, hanem az Évkönyvek számoltak be kétszer a 895-ben lezajlott eseményről, s a bővebb tudósítás forrása a 896-ban Arnulf császárnál megfordult bizánci követ, Lazarus püspök lehetett.²⁵ Összekapcsolták tehát a DAI 40. fejezete bolgár—magyar háborúról, majd besenyő—bolgár támadásról szóló tudósítását a Fuldai Évkönyvek 895-ös adatával, s ez alapján 895-ös honfoglalásra következettek.²⁶ Más feltevés a magyarok bolgáriai kalandozását ugyan 894-re tette más bizánci források alapján, de a besenyők és Simeon támadását illetően a Fuldai Évkönyvek 895-ös évszámát fogadta el.²⁷ Egy hipotézis nemcsak a bolgáriai háborút, hanem a besenyők támadását és a honfoglalást is 894-re tette.²⁸ Felmerült ugyanakkor a honfoglalás 896-ra datálása is. Ez az álláspont a Fuldai Évkönyvek 896-os tudósításán alapul, ahol a bolgár győzelem leírása után az szerepel, hogy „végül, miután még ugyanezek a vidékeken több ütközetet vívtak egymással, a császár erre az időre Pannónia védelmét a Mocsárvárral együtt Brazlavra, a hercegére bízta.”²⁹ Ebből arra következtek, hogy a magyarok a közelben lehettek, tehát a Kárpát-medence keleti felét már elfoglalhatták.³⁰

Véleményünk szerint indokolt annak vizsgálata, hogy vajon a DAI 40. fejezetének híradásának és a Fuldai Évkönyvek 895-ös és 896-os bejegyzéseinek összekapcsolása elfogadható-e, s van-e alternatívája a honfoglalás e kombinációra épülő meghatározásának. Míg a kutatók zöme hitelt adott a konstantinói tudósításnak, néhányan kételyeiket is hangoztatták és a 40. fejezet idézett passzusát a valóságot némiképpen torzító forrásként

²² DAI 176—177.; ÁMTBF 47.; MEH 120—121.

²³ SRG AF 121.; MEH 211.; vö. pl. Millenárium 192., 196.

²⁴ SRG AF 126, 129—130.; MEH 211—212.

²⁵ Mindkét évben háború folyt, l. SALAMON, Millenárium. 201—203.; 895-ben volt a háború l. pl. PAULER 1900. 150. o. 61. jz.; MACARTNEY 1930. 185—186.; KRISTÓ 1980. 196—197. stb.

²⁶ L. pl. PAULER 1900. 150. o. 61. jz.; KRISTÓ 1980. 197—199.

²⁷ HÓMAN, MT.⁶ I. 115—117.; VAJAY SZ.: Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862—933). Mainz, 1968. 25—26.; GYÖRFFY 1977. 128.

²⁸ DÉNES 1988. 93—96.

²⁹ SRG AF 130.; MEH 212.

³⁰ PAULER, Millenárium. 196, 198.; SALAMON, uo. 205.; MARCZALI H., in: A Magyar Nemzet Története. Szerk. SZILÁGYI S. I. Bp. 1895. (a továbbiakban: MNT) 28, 113.; GYÖRFFY 1977. 129.

értékelték.³¹ Több, nehezen megválaszolható kérdést tehetünk fel e forráshely kapcsán. Az egyik probléma, hogy vajon tényleg létrejött-e besenyő—bolgár szövetség vagy csak Konstantinos rekonstruálta így a korabeli bizánci külpolitikai gyakorlat alapján.³² Gyanúnkat erősítheti, hogy egyetlen más forrás sem szól e szövetségről. A magyarok vereségét egyes források (Fuldai Évkönyvek, Georgius Monachus Continuatus) kizárólag a bolgároknak tulajdonították, más források (DAI 37, 38. fejezetei, Regino) a magyarok kiűzetésével kapcsolatban kizárólag a besenyőket említették. További megfontolandó körülmény, hogy a DAI 40. fejezete besenyő kalandozó hadjárat következményének tüntette fel a honfoglalást. Ezt mutatja az is, hogy a szintén hadjáratból visszatérő magyarok pusztán találták földjüket, a besenyők tehát nem telepedtek le a magyarok elűzése után. Ezzel ellentétben a 37. fejezet szerint a szállásaikat vesztett besenyők a magyarok elűzése után letelepedtek új hazájukban. Két különböző besenyő támadásnak tűnhet a két akció, hiszen eltérő a motiváció (zsákmányolás, illetve honszerzés) és mások a résztvevők (úzok—kazárok, illetve bolgárok). A szakirodalomban többen fel is tételezték, hogy a 37. fejezet besenyő támadása 889-ben, a 40. fejezeté pedig 895—896-ban volt.³³ Újabb álláspont szerint az úzok támadása a besenyők ellen 893-ban vagy 894-ben történt, s ezt követte a besenyők első háborúja a magyarok ellen, míg a bolgár közreműködéssel lefolyt második besenyő támadás 895-ben volt.³⁴ Valószínűleg egy és ugyanazon besenyő—magyar háborúról számolt be a DAI 37, 38. és 40. fejezeteiben.³⁵ Elgondolkoztató az is, hogy Konstantinos verziója szerint a bolgár—magyar háború magyar győzelemmel ért véget, Simeon pedig békére kényszerült Leó császárral. Georgius Monachus Continuatus szerint Simeon csak fegyverszünetet kötött, majd előbb legyőzte a magyarokat, a későbbiekben pedig a bizánciakat is.³⁶ A DAI 40. fejezetével kapcsolatban felmerülhet az a gyanú is, hogy talán összevont eltérő időben történt eseményeket. A magyarok Etelközbe való visszatérése, a bizánci—bolgár békekötés említése azt is sugallhatja, hogy a besenyők talán bolgár ösztönzésre való támadása ugyan a bolgár—magyar háborút követően, de nem feltétlenül közvetlenül utána, hanem esetleg később is történhetett.

A konstantinosi tudósításban van még egy rejtélyes, s hagyományos módon aligha megmagyarázható rejtély, ti. hogy hova vezethettek hadjáratot a magyarok a besenyő—bolgár támadás idején. A kutatók többnyire azt feltételezték, hogy a sereg Bulgáriában kalandozott s vagy itt vagy már visszatérése után az etelközi szállásterület délnyugati

³¹ PAULER 1900. 152. o. 61. jz.; MARQUART, J.: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 529.; HÓMAN B., MT.⁶ I. 117.

³² HÓMAN B., MT.⁶ I. 116.; GYÖRFFY GY., Magyarország története tíz kötetben. I/1. Előzmények és a magyar történet 1242-ig. Szerk. SZÉKELY GY.—BARTHA A. Bp. 1985. (a továbbiakban: MTört. I/1.) 593.

³³ PAULER 1900. 153. o. 61. jz.; HÓMAN, MT.⁶ I. 68—69.; TOYNBEE A.: Constantine Porphyrogenitus and His World. London, 1973. 464—468.

³⁴ GYÖRFFY 1977. 124—126, 130.; Uő., MTört. I/1. 592—593.

³⁵ TÓTH S.: Megjegyzések Toynbee magyar őstörténeti nézeteihez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 71 (1981) 18.

³⁶ ÁMTBF 60—61.; MEH 107.

részén szenvedett vereséget a támadó Simeontól.³⁷ A konstantinosi leírás szerint azonban a hadjáraton levők teljességgel kimaradtak az Etelközért besenyő—bolgár támadásból, a pusztítás a szállásterületen maradt családokat és a szállásterületet őrző csapatokat érte.³⁸ Más magyarázat szerint a magyar haderő egy része Pannóniában kalandozott 894-ben, majd a Felső-Tisza vidéken letelepedtek és ott várták be Árpád 894 végén vagy 895 elején a Kárpát-medencébe benyomuló seregét.³⁹ E hipotézisnek ellentmond az, hogy a Fuldai Évkönyvek szerint egy évvel korábban volt a pannóniai kalandozás a bolgáriainál. Ugyanakkor a DAI 38. fejezete szerint a támadó besenyők a magyarokat Árpád fejedelmükkel együtt üzték el, nem tartózkodhatott tehát a Kárpát-medencében a besenyő támadás idején diadalmas honfoglaló vezérként.⁴⁰ Bizonytalan lehetőségként marad még valamely Etelközhöz közeli szláv törzs elleni portyázás.⁴¹ Mindenképpen nyitott kérdés, hogy hova mehettek hadjáratra a magyarok. Ha ragaszkodunk a 40. fejezet szó szerinti értelmezéséhez, a bolgáriai kalandozás után a legközelebbi ismert hadjárat a 899—900-as, Arnulf szövetségében lebonyolított itáliai portyázás, amelyet egy hipotézis szerint a honfoglaláshoz kapcsolhatunk.⁴²

Hangsúlyoznunk kell, hogy a DAI 40. fejezete vonatkozó passzusának értelmezése vitatott. Ennek megfelelően a magyar honfoglalás köthető a 894—896 közé tehető bolgár—magyar háborúhoz, de ez nem olyan egyértelmű, ahogy azt a kutatás jobbjára feltételezte. Az sem bizonyos, hogy a Fuldai Évkönyvek Braszlav megbízatására vonatkozó bejegyzéséből egyértelműen következik a magyarok Kárpát-medencei jelenléte. Arnulf óvintézkedését indokolhatta a magyarok 894-es pannóniai akciója, a bolgár háborúból sejtető magyar aktivitás a térségben.⁴³ A besenyő támadást összekapcsolhatjuk a bolgáriai kalandozás utáni rejtélyes magyar kalandozással is, amelyet hasonlóan feltételelesen azonosíthatunk a 899—900-as itáliai portyázással, amely után a magyarok valóban birtokba vették Pannóniát.

A DAI 41. fejezete is ad némi kronológiai fogódzót a honfoglalás időpontjával kapcsolatban. Eszerint Szvatozluk halála után fiai „egy esztendő békességben töltöttek”, majd „viszály és meghasonlás támadt köztük, beháborút indítottak egymás ellen, s jöttek a türkök, teljesen tönkretették őket, és elfoglalták országukat.”⁴⁴ Svzatozluk halálát a Fuldai Évkönyvek és Regino alapján 894-re tehetjük,⁴⁵ a morva beháború a Fuldai Évkönyvek szerint csak 898-ban tört ki,⁴⁶ Morávia elfoglalását pedig a források alapján

³⁷ Bulgáriai vereségre l. PAULER 1900. 32—33.; MARQUART, i.m. 524—525.; VAJAY, i.m. 26.; havasalföldire l. KRISTÓ 1980. 188.

³⁸ Erre az észrevételre l. TÓTH 1988. 564.

³⁹ MARCZALI H., MNT I. 28, 113.; GYÖRFFY 1977. 129.; FODOR 1975. 232—234.

⁴⁰ L. TÓTH 1988. 562.

⁴¹ SZABÓ K.: A magyar vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig. Pest, 1869. 48—49.

⁴² VÁCZY 1984. 17.

⁴³ L. GYÖRFFY 1977. 132.; VÁCZY 1984. 19—20.

⁴⁴ DAI 180.; MEH 122.; a régebbi irodalom „egy bizonyos idő után” kifejezést használt, l. pl. SALAMON, Millenárium. 205.

⁴⁵ SRG AF 125.; SRG Regino 143.; MEH 208, 211.

⁴⁶ SRG AF 131—132.; MEH 212.

902-re datálhatjuk.⁴⁷ A fenti konstantinosi passzust értelmezhetjük úgy, hogy egy évvel Szvatopluk halála után, tehát 895-ben, vagy pedig 898-ban tört ki a Morávia 902-es bukásához vezető belháború, amelyhez a bizánci császár a magyarok honfoglalását kapcsolta. E passzusból kikövetkeztethetően tehát a magyarok e két dátum valamelyike táján, azt követően jelenhettek meg a Kárpát-medencében.

A történeti kutatás a magyar honfoglalást összekötötte a 890-es évek feltételezett népvándorlási hullámával is. A kortárs Tabari szerint Izmael ibn Ahmed khoraszáni emír 893 tavaszán sikeres támadást indított a steppei türkök ellen. Maszúdi szerint ez az akció a karlukok ellen folyt, s a karlukok kimekekkel és úzokkal való harcaiból vezette le a besenyőket is kimozdító népmozgást.⁴⁸ Nem minden kutató fogadta el azt, hogy e háborúk közvetlenül kapcsolódtak volna egymáshoz,⁴⁹ s szkepszis fogalmazódott meg a keletről nyugatra irányuló, láncreakciószerűen leírt népvándorlásokkal kapcsolatban is.⁵⁰ Mindenféleképpen kétséges, hogy kombinálhatjuk-e a DA1 37. fejezetének úz—besenyő—magyar helyváltztatásairól szóló tudósítását az arab híradásokkal. Elfogadás esetén is csak azt állíthatjuk bizonyosan, hogy 893 után kerülhetett sor e területváltztatással járó népmozgásokra.

Összegzésül azt mondhatjuk a magyar honfoglalás kezdeteivel kapcsolatban, hogy a gyér és nehezen értelmezhető források alapján kétséget kizáró dátumot nem adhatunk. Bizonyos az, hogy *895—900 között szállták meg a magyarok a Kárpát-medencét egy vagy két fázisban*. Nem zárható ki, hogy a hatéves intervallum elején, tehát 895-ben vagy 896-ban hatoltak be az új hazába a magyarok. Legalább ennyi, ha nem több a valószínűsége annak, hogy az említett *hatéves periódus második felében*, esetleg már *898-ban*, vagy inkább *900-ban* került sor erre a fontos eseményre.

⁴⁷ Vö. Catalogus I. 91.; értelmezésére a legújabbban I. SENGÁ T.: Moravia bukása és a honfoglaló magyarok. Századok 117 (1983) 307—345.

⁴⁸ HÓMAN, MT.⁶ I. 116.; GYÖRFFY 1971. 283. o. 16. jz.; KRISTÓ 1980. 171.; ZIMONYI I.: The Origins of the Volga Bulgars. Studia Uralo—Altaica 32. Szeged, 1990. 169—175.

⁴⁹ Vö. CZEGLÉDY K. véleményét, idézi SENGÁ T.: i.m. 309. o. 10. jz.

⁵⁰ VAJDA L.: A népvándorlások kérdéséhez. Századok 129 (1995) 107—143.

THE DATE OF THE HUNGARIAN LANDTAKING

In connection with the sources on the Hungarian landtaking the author came to the conclusion that only a few of them contain chronological references and these are probably inaccurate. The late Hungarian chronicle literature could not preserve the date of Hungarian conquest, and the dates provided by the foreign sources (Regino, Albericus, the Ancient Russian Chronicle) can also be questioned. Indirect sources may contribute to an approximate definition of the date of Hungarian landtaking. On the basis of the evidence provided by the 37th chapter of *De Administrando Imperio* the Oguz—Khazar attack against the Pechenegs can be dated to the period between 893—902 as well as the Hungarians fleeing from their homeland in Etelköz. According to the *Annales Fuldenses* the Hungarians had already occupied the Transdanubian parts by 900. Historians defined the date of the Pecheneg attack on the Hungarians resulting in the Conquest on the evidence supplied by the 40th chapter of *De Administrando Imperio*. This passage describes the Hungarian—Bulgarian war, which has been dated to 895—896 on the basis of *Annales Fuldenses*, and this date given by Constantinus is associated with that Pecheneg attack in alliance with the Bulgarians, which triggered off the Hungarian Conquest. According to the author it is not obvious that the Pecheneg attack immediately followed the Hungarian—Bulgarian war. He draws attention to the problematical interpretation of the 40th chapter, especially to that question where the Hungarians were raiding at the time of the Bulgarian—Pecheneg attack. To define the date of the conquest the 41st chapter of *De Administrando Imperio* was also used as well as the theory in connection with a wave of people's wandering. Summarily the author's opinion is, that the conquest can be dated to the period between 895—900, however 895—896 can also be accepted, but it may be dated to about 900.

MIKOR LETT FEJEDELEM GÉZA?

A címben feltett kérdésre az elmúlt száz esztendő magyarországi szakirodalma egységesen akként válaszolt, hogy a 970-es évek elején; áryalati különbségek legfeljebb abban érzékelhetők, hogy e rövid időtartamon belül éppen melyik évre helyezték fejedelmi trónra kerülését. A teljesség igénye nélkül idézünk néhány véleményt. PAULER GYULA 1899-ben ezt a dátumot 972-ben jelölte meg, amikor Taksony meghalt.¹ Egy évvel később ugyanő úgy fogalmazott, hogy Taksony fővadját „talán 971-ben” követte fia, a 25 éves Géza a fejedelmi székből.² HÓMAN BÁLINT kérdőjelesen 970-re tette Géza uralmának kezdő dátumát.³ VAJAY SZABOLCS szerint a „971-es évszám nagyfejedelemsége kezdőpontjául elfogadható”, de legkésőbb 972 tavaszától számítható uralma.⁴ A magyar történeti kronológiában 972 előtti keltezéssel szerepel az a két esemény, hogy „Taksony fejedelem meghal, fia, Géza követi a trónon”.⁵ GYÖRFFY GYÖRGY akként foglalt állást, hogy Taksonyt 971 körül temették el, s Gézát ezt követően „rövidesen” pajzsra emelték.⁶ MÁLYUSZ ELEMÉR úgy vélekedett, hogy Géza „valószínűleg” 971-ben nyerte el a főhatalmat.⁷ A legutolsó időig magunk is ezt az álláspontot képviseltük: „Géza a 970-es évek elején váltotta fel a nagyfejedelmi poszton apját”.⁸

Vajon mi indokolja ezt a feltűnő azonosságot a sok vonatkozásban egymástól gyökeresen eltérő nézeteket valló történészek állásfoglalásában? Az alapvetést — mint annyi másban — itt is PAULER GYULA végezte el. 1899-ben így írt: „Taksony halálát, Géza trónra léptét — minthogy az Aloldusféle koholmányra, mely határozottan 972-ről beszél, már semmit sem adhatunk — csak következtetés útján állapíthatjuk meg, 973-ban lévén a követség I. Ottónál, melyet nagyobb valószínűséggel tehetünk már Géza, mint

¹ PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp. 1899. 16.

² PAULER GYULA: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900. 99.

³ HÓMAN BÁLINT—SZEKÉFÜ GYULA: Magyar történet. I. Bp. 1935. 166. (A vonatkozó rész HÓMAN BÁLINT munkája.)

⁴ VAJAY SZABOLCS: Géza nagyfejedeleme és családja. In: Szekesfehervár évszázadai. I. Szerk. KRALOVÁNSZKY ALÁN. Szekesfehervár 1967. 64.

⁵ ÉRSZEGI GÉZA—SOLYMOSI LÁSZLÓ: in: Magyarország történeti kronológiája. I. Szerk. SOLYMOSI LÁSZLÓ. Bp. 1981. 77.

⁶ GYÖRFFY GYÖRGY: in: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I. Bp. 1984. 725.

⁷ ELEMÉR MÁLYUSZ—JULIUS KRISTÓ: Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum. II. Commentarii. I. Ab initio usque ad annum 1301. Bp. 1988. 160.

⁸ KRISTÓ GYULA: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 3. Szeged 1993. 102.

Taksony idejére”.⁹ 1900-ban ekként érvelt: „Taksony halála évét, miután... Aloldust... már nálunk se tartja senkisémm forrásnak, nem tudjuk. Minthogy azonban a kereszténység terjesztését inkább fia idejére kell tennünk, Szent Wolfgang térítése pedig már 972 derekán megszűnt, valószínűnek tartom, hogy Taksony talán 971-ben — és nem 972-ben, mint Aloldus nyomán hitték — halt meg; de természetesen, csak valószínűségről lehet szó, mint a többi fővadjára, és uralkodási idejőkre nézve is, Árpádtól kezdve, úgy, hogy tulajdonképpen semmi sem bizonytalanabb, mint ez első fejedelmeink uralkodási ideje és haláluk éve”.¹⁰ Ehhez az érvehhez SZILÁGYI LÁSZLÓ kéziratos munkájában még egy megfontolást fűzött hozzá. Eszerint ő — aki egyébként szintén 971-et tekintette Géza nagyfejedelemsége első esztendejének — úgy vélte: a nagyfejedelem-cserét a 970. évi arkadiupoliszi vereség indokolta,¹¹ vagyis a magyarokat egy-egy nagy vereségük fejedelmük „lecserélésére” készítette, amint ezt már NAGY GÉZA feltette a 955. évi augsburgi csatavesztés kapcsán.¹² Lényegében ezek az érvek visszhangoznak az utóbbi évtizedek szakirodalmában is. GYÖRFFY GYÖRGY szerint „a 955. évi vereséggel hozható kapcsolathoz Fajsz fejedelemségének megszűnése”.¹³ MAKK FERENC pedig, aki 971 tájára helyezte a törzsszövetség élén bekövetkezett vezetőváltást, ennek kapcsán megjegyezte: „oly nagy eltérés van a 972 előtti és az azt követő magyar külpolitika között, hogy joggal vélhető úgy: az új külpolitikai kurzus semmiképpen sem tulajdonítható Taksonynak, hanem csak egy új nagyfejedelemnek”.¹⁴

Vizsgáljuk meg külön-külön a 970-es évek eleje mellett tanúskodó adatokat, illetve megfontolásokat! Aloldus adata — amely az *egyetlen* írott forrás Géza fejedelemségének 972. évi dátumára — valóban több, mint kétséges. Noha az ezt fenntartó Ortilo de Lilienfeld Géza korára vonatkozó egyes megjegyzései nem nélkülöznek bizonyos valószínűséget,¹⁵ de a szóban forgó információ kiváltképpen gyanús. Eszerint ugyanis „a magyarok Ursus halála után Gézát választották meg” 972-ben.¹⁶ Ursus nem lehetett Géza előde a nagyfejedelemségben. De Ursus személyétől függetlenül az évszám sem feltétlenül hiteles, hiszen pl. Ortilónál a magyarokkal kapcsolatos következő hír 979-nél szerepel, Liudpold őrgrof katonai sikere Melk váránál a magyarokkal szemben,¹⁷ ami a valóságban nem ekkor, hanem 985-ben volt.¹⁸ Az a feltevés, hogy egy-egy súlyos vereség a fejedelm leváltását idézte elő a magyaroknál, nem több, mint pusztán — igaz, nem minden valószínűséget nélkülöző — gyanú, amely arra a megfontolásra mehet vissza, hogy ha

⁹ PAULER GYULA: az 1. jegyzetben i. m. 381. 31. jegyz.

¹⁰ PAULER GYULA: a 2. jegyzetben i. m. 185. 141. jegyz.

¹¹ Idézi: VAJAY SZABOLCS: a 4. jegyzetben i. m. 64. és uo. 6. jegyz.

¹² NAGY GÉZA: Trónöröklés az Árpádok alatt. Turul 1914. 25.

¹³ GYÖRFFY GYÖRGY: a 6. jegyzetben i. m. 702.

¹⁴ MAKK FERENC: Magyar külpolitika (896—1196). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 2. Szeged 1993. 26.

¹⁵ Erre l. KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államig. Elvek és utak. Bp. 1980. 463.

¹⁶ ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS: Catalogus fontium historiae Hungaricae. I—III. Budapestini 1937—1938. (a továbbiakban: CFH.) III. 1754.

¹⁷ Uo.

¹⁸ GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Bp. 1977. 87.

Álmost 895-ben megölték a besenyőktől és a bolgároktól elszenvedett vereség miatt, néhány évtizeddel későbbi leszármazóinak — ha már nem is életükkel, de — tisztségükkel kellett fizetniük a katonai katasztrófáért. Túlságosan kevésbé ismerjük a magyar viszonyokat a X. században ahhoz, hogy egy efféle feltevést a valóságosság igényével megkockáztathassunk. Vagy így volt, vagy nem...

Még a legtöbb realitása annak a megfigyelésnek van, amely éles cezúrát tételez fel a 972 előtti és utáni magyar külpolitikában. Nem lehet vitatni, hogy 972 táján valóban „sűrűsödnek” a magyarok nyugati kapcsolataival összefüggő információk. Három mozzanat szolgál ennek bizonyosságául: 972-ben Wolfgang einsiedelni szerzetes tett — eredménytelen — kísérletet magyarországi térítésre, 972-től Bruno Sankt Gallen-i szerzetes térített Magyarországon, 973-ban pedig 12 magyar főember I. Ottó német-római császár quedinburgi udvarában járt.¹⁹ Valójában e három mozzanat is két eseményre redukálható, hiszen „Wolfgang... térítő útja nem volt független e Sankt Gallenből kiinduló missziótól”.²⁰ Két dolgot fontos ezzel kapcsolatban hangsúlyozni. Az egyik: a világi esemény (a quedinburgi követség) kapcsán nem fordul elő a forrásokban Géza fejedelem neve, feltevés (és nem tény) tehát az a beállítás, hogy a 12 előkelő magyar „Géza fejedelem képviselőiben” vett részt a Quedlinburgban tartott tanácskozáson.²¹ Az egyházi esemény egy mozzanatában ugyan előkerül Géza neve, a Sankt Gallen-i *necrologium* arról tudósít, hogy Gézát Bruno keresztelte meg,²² viszont mivel „Bruno magyarországi működésének időtartamáról biztos adat nem maradt fenn” (sőt GYÖRFFY még azt sem tekinti elképzelhetetlennek — de végül is komoly érv híján elejtí —, hogy Bruno lehetett a XI. század elején az első magyarországi érsek²³), így ez az adat kronológiailag nem használható, és nem vonatkoztatható feltétlenül 973-ra. A másik: mindezek a mozzanatok a magyarok és a németek közti kapcsolat kiépülésére mutatnak, ahol német oldalon a császár játszhatott meghatározó szerepet. Brunót az a mainzi érsek szentelte fel, aki a császár főkáplánja volt.²⁴ A quedinburgi követség pedig kifejezetten Ottó császárhoz ment, sőt van olyan közel korú forrásunk (Thietmar műve), amely szerint a különböző népek követői egyenesen a császár parancsára (*edictu*) mentek hozzá.²⁵ Még egy szempontot emelhetünk ki: 971-ben lépett a passauai püspöki trónusra Piligrim, akinek jelentős szerepe lehetett abban, hogy a 973 körüli magyarországi egyházi térítés az írott forrásokban (köztük hamisítványokban is) visszhangot kapott.

Ne feledjük el, 973 után szinte teljes csend borul a magyarországi belső viszonyokra a németföldi forrásokban. Mindössze azon, a németeket közvetlenül érintő eseményekről tudósítanak (985, 991), amelyek a németek és a magyarok közti összecsapással, illetve háborúval kapcsolatosak. 973 körül valóban van tehát egyfajta „sűrűsö-

¹⁹ Az eseményekre l. uo. 67–81.

²⁰ Uo. 72.

²¹ L. pl. az 5. jegyzetben i. m. 77.

²² CFH. II. 1465.

²³ GYÖRFFY GYÖRGY: a 18. jegyzetben i. m. 76.

²⁴ Uo. 71.

²⁵ CFH. III. 2203.

dés” a kútfőkben, viszont ez nem hogy nem folytatódik 973-at követően, hanem az információk ezen dátum után megrikkulnak, szinte elenyésznek. Vajon ez a 973 körüli „sűrűsödés” azzal lenne kapcsolatos, hogy az új fejedelem, Géza ekkor került a magyarok élére? Mielőtt még e kérdésre válaszolnánk, meg kell vizsgálnunk, hogy valóban minőségileg új kezdődött-e 973 táján magyar földön. A világi eseménynek, a quedlinburgi követségnek nem ismerjük „nyugati” előképét. (Csak zárójelben említjük meg: egy efféle kapcsolatfelvételnek viszont igenis ismerjük „keleti” előképét, amikor a 950 körüli években előbb Termacsu és Bulcsú, majd a gyula fordult meg a *másik* — akkor még egyetlen — császárnál, VII. Konsztantínosznál Bizáncban.²⁶ A magyarság nagyhatalmakhoz való igazodása, az irányukban történő tájékozódás terén Quedlinburgnak így bizonyosan van előzménye.) Az egyházi esemény, a nyugatról kiinduló térítés azonban nem 972-ben vette kezdetét. („Keleti” előkép itt is van: a Konstantinápolyban megkeresztelkedett gyula püspököt hozott magával onnan saját Kárpát-medencei területére.²⁷) Az eseményekkel kortárs, rendkívül jól tájékozott, I. Ottóhoz közel álló (bár éppen ezért a császár irányában igen elfogult) Liudprand elmondja: XII. János pápa, miután 962. február 2-án császárrá kente fel Ottót, hamarosan elpártolt tőle. 963 májusában Ottó Ravenna közelében fogadta János pápa követeit, akik szemrehányást tettek a császárnak, amiért az a pápa iránt hűtlen egyháziakat gyámolt. A császár erre azt válaszolta: nem látta őket, de hallotta, hogy Capuában foglyul estek, amikor a pápa megbízásából Konstantinápolyba indultak, hogy ott a (német-római) császárnak ártalmára legyenek. „Velük együtt ugyanott esett fogságba — mondta a császár —, amint mi hallottuk, a bolgár nációjú, magyar nevelésű Saleccus, a pápa úr igen hűséges embere és Zacheus, egy elvetemült, az isteni és emberi tudományokban járatlan férfi, akit a pápa frissen szentelt püspökké, és a magyarokhoz küldött annak kihirdetésére (*ad predicandum*), hogy azok ránk támadjanak. Semmiféle mesélőnek nem hinnék el, hogy a pápa úr ezt cselekedte, ha azok a levelek nem bizonyítanák, amelyeken ólompecsétje és neve van”.²⁸

GYÖRFFY az itt idézett eseményt ekként értelmezte: azt, hogy a pápa 961—962 telén püspököt szentelt Magyarországra számára, „Liudprand, ekkoriban I. Ottó titkára, ... mint az Ottó megtámadását előkészítő cselszöveget állítja be, szavaiból azonban kiderül, hogy Magyarországról egy Szalk nevű bolgár származású követ érkezett Rómába; a pápa Zacheust a magyarok püspökévé szentelte, és útnak indította őket Magyarországra felé egy pápai bullával, Ottó emberei azonban Capuában elfogták az egész küldöttséget”.²⁹ Ha valóban ez a magyarázat képviseli a helyes értelmezést, vagyis hogy Saleccus Magyarországról a pápához küldött követ volt, fel kell tenni a kérdést: ki küldte püspökszentelés kérésével Magyarországról Rómába Saleccust? Erre a forrás éppen úgy nem ad választ, mint azok a kútfők, amelyek a magyar főemberek quedlinburgi megjelenéséről tudósítanak ugyan, de küldőjük személyéről hallgatnak. Ha a quedlinburgi magyar előkelők küldőjeként egyértelműen Géza nagyfejedelemre gondolt a szakirodalom, semmi nem indokolja,

²⁶ MORAVCSIK GYULA: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984. 49., 85.

²⁷ Uo. 85.

²⁸ CFH. II. 1474—1475.

²⁹ GYÖRFFY GYÖRGY: a 18. jegyzetben i. m. 51.

hogyan ugyanígy vélekedjünk Saleccus küldőjének személyéről is. Vagyis az útra megbízást adó személynek szintén a nagyfejedelemnek kellett lennie. Ezt a legnagyobb határozottsággal állította GYÖRFFY GYÖRGY: „Taksony a kereszténység terjesztésének folytatására Rómától kért püspököt”.³⁰ Hasonlóan vélekedik MAKK FERENC is: „Taksonyék joggal tartottak attól, hogy alkalmas időpontban a német uralkodó szent háború ürügyén indít hadat a pogány magyarok ellen. Ennek elhárítása céljából a 960-as évek legelején a nagyfejedelem felvette a kapcsolatot a pápával és térítő püspököt kért tőle”.³¹

De vajon tényleg Taksony volt-e ez a nyugat felé nyitást kezdeményező nagyfejedelem? Az a Taksony, akit az utolsó évtizedek szakirodalma elsősorban mint nyugat felé békét kereső és elzárkózó, kelet felé, a steppe népei irányában kapcsolatokat építő nagyfejedelmet ábrázolt?³² Arra is felhívta már a korábbi szakirodalom a figyelmet — még ha a párhuzam tanulságait nem is vonta le —, hogy a „Taksony-féle” római kezdeményezés és a 972-ben induló „Géza kori” magyarországi térítés egyazon folyamat része. GYÖRFFY GYÖRGY szerint Ottó császár „a Bizáncból és Rómából küldött püspök működésének zátonyra futtatásával az akarta elérni, hogy a magyarok az általa küldött püspök révén épüljenek be a keresztény egyházszervezetbe”. Ugyanezt az eljárást alkalmazta Ottó 961-ben az oroszok irányában, amikor Olga kijevi nagyfejedelem-asszony kezdeményezésére a mainzi érsek által felszentelt püspököt küldött Kijevbe (más kérdés, hogy „a küldetés meghiúsult”).³³ Hasonlóképpen nyilatkozott MAKK FERENC is: 963-ban „a császár megakadályozta azt, hogy a magyarság a pápa segítségével — a német birodalom megkerülésével — lépjen be az európai keresztény népek közösségébe”.³⁴ Tíz év elteltével, 972—973-ban Ottó elérte, amit akart: a mainzi érsek immár Magyarország számára szentelt püspököt, vagyis a magyar egyházszervezés a császár gyámködése alatt indult el. Úgy véljük: a 963. évi római püspökszentelés Magyarország számára közvetlen előjátéka a 972—973. évi, császári támogatással beindult magyarországi térítőmunkának. Meg merjük kockáztatni: a 963. évi püspökszentelés magyarországi kezdeményezője nem a kelet felé kapcsolatokat építő és pogány módra temetkező Taksony,³⁵ hanem ugyanaz a nagyfejedelem volt, aki a 963-ban kimondott *a* után — ha szorító kényszerből is — eljutott 972—973-ban a *b*-hez, vagyis Rómától eljutott Mainzig és Regensburgig, megtette a pápától a császárig vezető utat.

Persze, ezzel még aligha lehetne akár csak megkockáztatni is egy afféle feltételezést, hogy Taksony nagyfejedelemségének már 963 előtt (vagy legkésőbb 963-ban) vége szakadt. Ilyen feltevés közrebocsátásához rendelkezünk egy szemponttal és egy közvetlen

³⁰ Uo.

³¹ MAKK FERENC: a 14. jegyzetben i. m. 19.

³² Ezzel kapcsolatban I. KRISTÓ GYULA—MAKK FERENC: Az Árpád-házi uralkodók. Bp. 1988. 23—25. (A vonatkozó rész KRISTÓ GYULA munkája.)

³³ GYÖRFFY GYÖRGY: a 18. jegyzetben i. m. 51.

³⁴ MAKK FERENC: a 14. jegyzetben i. m. 19.

³⁵ EMERICUS SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum*. I—II. Budapestini 1937—1938. (a továbbiakban: SRH.) I. 344.

adattal. A szinte adat értékű szempont — amint ezt már több helyütt kifejtettük³⁶ — a következő: az Árpádok családfáján a XI. század elejét követő személyek négy, a X. században vagy korábban élt ős nevét viselték: Álmos (I. Géza fia), Árpád (II. Géza fia), Levente (Vászoly fia) és I. Géza (I. Béla fia) nevérol van szó. Feltevésünk szerint ez a névadás azon négy fejedelem emlékét őrzi, akik a 850-es évektől 997-ig álltak a magyar törzsszövetség élén. A biztosan ismert Árpád-házi nagyfejedelmek közül kettőnek a neve nem őrződött meg későbbi leszármazottak nevében: Felicsi és Taksony. Ennek okát a legnagyobb valószínűség szerint abban lelhetjük fel, hogy a többiekhez képest kevésbé jelentős és/vagy rövid ideig országló nagyfejedelmek voltak. Felicsi nevét a magyar hagyomány nem őrizte meg, s könnyen lehet, hogy Taksony neve is csak azért került el az enyészetet, mert Szent István nagyapja volt, az Árpádok azon ágának ősapja, amely elvezette a magyarságot az államalapításhoz és a keresztény egyházat a magyarokhoz. Hogy Taksony milyen időponttól kezdve uralkodott, teljességgel bizonytalan. Amikor Konsztantinosz császár 950 táján munkáját írta, Felicsi volt a fejedelem, Árpád unokái közül rajta kívül Tas és Taksony voltak még életben.³⁷ Taksony országlása kezdetének összekapcsolása a 955. évi augsburgi vereséggel feltételes. Ha 955-től 971 tájáig viselte volna a fejedelmi méltóságot, már bizonyosan eléggé hosszú időt töltött volna a fejedelmi trónon ahhoz, hogy pusztán uralma éveinek számával, ez idő alatti maradandó tetteivel (továbbá azon tény folytán, hogy Szent István király nagyapja volt) beírta volna nevét a dinasztia későbbi tagjainak emlékezetébe, s ily módon bizonyára ő is névadója lett volna legalább egy nemzetségtagnak.

Géza uralmának kezdeteire (ami egyszersmind Taksony fejedelemsége végére nézve is irányadó) a Zágrábi és a Váradi Krónika őrzött meg híradást. Eszerint Taksony fia, Géza „az Úr megtestesülésétől számított 963. évben isteni jeladás által megérintve gondolkodni kezdett a pogányság szokásainak lerombolásáról és Isten tiszteletének gyarapításáról, megkereszteltette magát, és e szent szándékkal és állásponttal halt meg, miként ezt bővebben fiának, Szent István királynak a legendája megírta”.³⁸ E dátumról PAULER GYULA ekként nyilvánított véleményét: „A zágrábi, nagyváradi krónika nevéen ismeretes annalistikai feljegyzések 963-iki éve is bizonyosan... a 973-at akarja jelölni”.³⁹ PAULER véleménye az egyik *lehetséges* magyarázat a 963. évi dátum értelmezésére, az egyik, de nem az egyetlen. Előrebocsátva azt, hogy biztos hitelű végeredményt nem adhatunk, az alábbiakban egy másik *eshetőség* valószínűségét szeretnénk megtámogatni. Ez alapvetően forráskritikai kérdés, annak vizsgálata, hogy milyen kép bontakozik ki a Zágrábi és a Váradi Krónika adatainak (kiváltképpen évszámainak) megbízhatóságáról.

³⁶ KRISTÓ GYULA: Árpád fejedelemutóda. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LXXXIV. Szeged 1987. 18.; KRISTÓ GYULA: Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán. Szeged 1993. 49—51.

³⁷ MORAVCSIK GYULA: a 26. jegyzetben i. m. 49. A Falicsi név Felicsi olvasatára I. KRISTÓ GYULA: Falicsi és Fajsz. Magyar Nyelv 1995. 36—44.

³⁸ SRH. I. 207.

³⁹ PAULER GYULA: az 1. jegyzetben i. m. 381. 31. jegyz.

A két krónika viszonyáról SZENTPÉTERY IMRE már évtizedekkel korábban megállapította, hogy „azt a jelentékeny forráskritikai értéket..., melyet ez a krónikapár a régibb forrás kutatásában nyert, egyedül a Zágrábi Krónika igényelheti magának”.⁴⁰ A következőkben egyesével tesszük vizsgálat tárgyává a Zágrábi Krónika dátumait⁴¹ a kezdetektől a XII. század elejéig (azért eddig, mert feltételezésünk szerint a XI–XII. század fordulója táján született meg a magyar krónikás anyag legkorábbi összefoglalása, az ún. ősgesta vagy inkább őskrónika,⁴² s mert a kérdéses 963. évi dátum is feltehetően ebből a korai alkotásból való). Az első dátum a honfoglalás évszáma, amely a Zágrábi Krónikában 889 (bár a kódex rongált volta nem tesz lehetővé biztos olvasatot, csak valószínűsíti ezt a dátumot), a Váradai Krónikában 888.⁴³ Mivel a magyar krónikaírodalomba ezen esemény dátumaként Regino évkönyvének 889. évi adata került át, így a Zágrábi Krónika *egyedüli* forrásként őrizte meg a magyar krónikák közül a 889. évi *helyes* évszámot, miközben ez a XIV. századi krónikakompozícióban 888-ra, Anonymusnál pedig 884-re romlott.⁴⁴ Időrendben a Zágrábi Krónika soron következő dátuma a 963. évhez kapcsolódik, s az ezen esztendő alá foglalt híradást fentebb már idéztük. Mint ismeretes, a Zágrábi Krónika Szent István király közelebről meg nem nevezett legendájára utal. A nagyobbik István-legenda és a Zágrábi Krónika között bizonyos szövegpárhuzam valóban kimutatható:

Nagyobbik István-legenda:
ritu paganismi; de...ritibus...
*destruendis*⁴⁵

Zágrábi Krónika:
de [ritibus] paganismi
*destruendis*⁴⁶

Fontos azonban hangoztatni, hogy a 963. évi (sőt akár bármiféle) dátum a jelenleg ismert István-legendák egyikéből sem származhat, mivel azokban ilyen jellegű időpont-megjelölés nincs. Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a XIV. századi krónikakompozícióban kifejezetten a Szent István-legendára történő hivatkozással olyan évszám szerepel, amely igen közel áll a Zágrábi Krónika 963. évi dátumához. Eszerint „Géza pedig, akinek az isteni jövendölés előre megmondotta, az Úr megtestesülésének 969. évében, miként Szent István király legendájában meg van írva, nemzette Szent István királyt Sarolttól, Gyula leányától”.⁴⁷ Kérdés, mire vonatkozik a legendára történő hivatkozás, a nemzésre-e vagy annak dátumára. Lett volna egy olyan, előttünk ismeretlen, ránk nem maradt István-legenda, amely hősről, illetve annak apjáról, Gézáról évszámokat is

⁴⁰ SZENTPÉTERY IMRE: A Zágrábi és a Váradai Krónika egymáshoz való viszonya. Századok 1934. 425. A Zágrábi és Váradai Krónika időmeghatározásait részletes vizsgálatnak vetette alá KARÁCSONYI BÉLA: Néhány kronológiai probléma középkori elbeszélő forrásaink szövegében. HORVÁTH JÁNOS—SZÉKELY GYÖRGY (szerk.): Középkori kútfontok kritikus kérdései. Memoria saeculorum Hungariae. 1. Bp. 1974. 218–228.

⁴¹ SRH. I. 206–211.

⁴² KRISTÓ GYULA: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Bp.: 1994. 113–114.

⁴³ SZENTPÉTERY IMRE: a 40. jegyzetben i. m. 419.

⁴⁴ SRH. I. 286.

⁴⁵ Uo. II. 379.

⁴⁶ Uo. I. 207.

⁴⁷ Uo. 311–312.

tartalmazott? Akár így volt, akár nem, annyi bizonyos, hogy a Zágrábi krónikában *eredeti, máshonnan nem tudott* évszám maradt ránk. (Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy a Zágrábi Krónika eredeti szövegében 963 vagy 973 állott-e, ugyanis egyiknek sem ismerjük forráshelyét.) Hogy megbízhatósága dolgában állást foglalhassunk, tovább kell vizsgálnunk a Zágrábi Krónika következő dátumait.

Szent István halálának dátumaként forrásunk 1034. augusztus 15-ét adja meg. Ez természetesen tévedés, de mielőtt még emiatt pálcát törnénk a Zágrábi Krónika évszámai fölött, röviden ki kell térnünk arra, hogy milyen évszámok szerepelnek azon forrásokban, amelyek a Zágrábi Krónikának mintául szolgálhattak. A XIV. századi krónikakompozíció abszolút évszámot nem is ad, csak annyit közöl: a szent király halála országglásának (*regni sui*) 46. évében, Boldogságos Szűz Mária mennybevitelének ünnepén (augusztus 15-én) következett be.⁴⁸ Ebben az időmegjelölésben a 46. év a hibás, helyesen a 41., az uralkodást a koronázástól számítva pedig a 38. esztendőnek kellett volna szerepelnie. A nagyobbik István-legendában, amely kimutathatóan szöveg szerint hatott a Zágrábi Krónikára, nem szerepel István halála, így dátuma sem olvasható. A kisebbik István-legendá legrégibb szövegét őrző XII. századi Budapesti Kódexben a halál időpontja 1030., az indictio 6. éve, Henrik császár országglásának (*anno... imperii sui*) 30. esztendeje, egy meg nem nevezett hónap Kalendae-jának 8. napja. Ez a kelet-meghatározás többszörösen hibás. 1030 nem felel meg az indictio 6. évének (ennek a közelben 1036 felelne meg, de tárgyilag az is téves): Henrik király és császár összesen 22 évig uralkodott (1002—1024), uralkodásának 30. évéről tehát eleve nem beszélhetünk. Ugyancsak hibára mutat a hónap hiánya. A kisebbik István-legendá többi, XIII. és XV. századi kódexében (a Heiligenkreuzban, Lilienfeldben és Melkben őrzött kódexekben) a halál dátuma 1038. szeptember 1-je. E szövegekben a Kalendae napját jelző VIII. szám átkerült az 1030. évhez (így jött létre az 1038. év), viszont elmaradt a *Septembres* szóval bővült Kalendae elől (így keletkezett a szeptember 1-jei napjelölés).⁴⁹ A Hartvik-legendá szövegváltozatai öt évszámot tartalmaznak: 1033-at, 1034-et, 1037-et és 1038-at, sőt egy további kódexben még 1308-at is olvashatunk.⁵⁰ A középkorban tehát meglehetősen bizonytalanság uralkodott Szent István halálának évszámát, illetve napi dátumát illetően (arról — sajátos módon — nem is magyar, hanem külföldi forrás, az *Annales Altahenses maiores* ad pontos információt⁵¹), így a Zágrábi Krónika sem ítéhető el amiatt, ami miatt a többi magyarországi kútfő is elmarasztalható lenne, hogy ti. egyik sem őrizte meg kifogástalanul István király halála dátumát. A Zágrábi Krónika a maga módján éppen hogy nagyon is „pontos” dátumot akart adni, ugyanis ekként határozta meg a halál idejét: „az Úr megtestesülésének 1034. évében, szeptember Kalendae-ja 18. napján, csütörtökön, vagyis a Boldogságos Szűz mennybevitelének napján”. Ebben a dátumban ugyanis minden helyes (a római és egyházi napjelölés szerinti dátum egyazon napot jelöli, 1034. augusztus 15-ét, amely valóban

⁴⁸ Uo. 321—322.

⁴⁹ Uo. II. 399.

⁵⁰ Uo. 431.

⁵¹ CFH. I. 93.

csütörtökre esett), csak az évszám téves. Nem lehet azonban — és esetünkben éppen ez a lényeg — arra következtetni, hogy a Zágrábi Krónika 1034. augusztus 15-i (csütörtöki) dátuma *elírás* következtében jött volna létre, azaz egy helyes keltezés *elrontása* révén. Ezt több ok is bizonyossá teszi. Egyrészt: egyetlen olyan magyarországi kútfő sincs, amely a pontos és teljes dátumot tartalmazta volna (azaz nem volt olyan minta, amelyet el lehetett volna rontani). Másrészt: a Zágrábi Krónika részletező dátuma *csak* 1034-re igaz, hiszen 1038-ban augusztus 15-e *keddre* esett. Mindebből arra kell következtetnünk: a Zágrábi Krónika szerzője maga állapította meg a halál évét (valószínűleg abból kellett kiindulnia, amit a krónikakompozíció alapszövegében olvashatott, hogy ti. Istvánt uralkodásának valahanyadik — a jelen szöveghagyomány szerint 46. — évében érthette a halál), mivel erre vonatkozóan konkrét évet nem talált, míg a halál napi dátumát (augusztus 15.) az emlékezet s ennek megfelelően az írás megbízhatóan fenntartotta.

A Zágrábi Krónika szerint Péter hét évet — vagy valamivel többet — uralkodott (a XIV. századi krónikakompozíció szerint öt és felet), Aba hármat (a krónikában ugyanez az időtartam szerepel⁵²) — vagy valamivel többet —, ketten összesen 11 évet, valamint négy és fél hónapot uralkodtak. András király 15 évet országot és 1060-ban halt meg. Bár Péter és I. András királyságának időtartama vitatható, de nem vonható kétségbe sem az 1060. évi dátum helyessége (I. András elhalálozásának 1060. évi időpontja melleleg a XIV. századi krónikakompozícióban nem fordul elő), sem pedig az a tudatosság, amely ezen időhatárok megadásában megfigyelhető. Amennyiben ugyanis a 11 évet valamivel meghaladó időt és a 15 esztendőt összeadjuk, valamivel több, mint 26 év adódik. Ha ezt 1034. augusztus 15-től (István királynak a Zágrábi Krónikában szereplő halálozási dátumától) számítjuk, I. András halálául az 1060. esztendő legvége adódik. Ez — néhány napnyi eltéréssel — valóban I. András halálának dátuma, hiszen I. Béla 1060. december 6-i koronázásából arra kell következtetnünk, hogy bátyja kevéssel ezelőtt halt meg.⁵³ A Zágrábi Krónika I. Béla király halála időpontját 1063. szeptember 11-re helyezi. A XIV. századi krónikakompozíció erre az eseményre nem ad dátumot, még évmegjelölést sem. Ezen esemény időpontja *csak* a Zágrábi Krónikából ismert, összhangban van a máshonnan származó adatokkal, s méltán adott neki hitelt PAULER GYULA azon megjegyzés kíséretében, hogy a Zágrábi Krónika „ilyféle adatai általjában véve elfogadhatók”.⁵⁴

A Zágrábi Krónika I. Géza király uralmának időtartamát három évben, halála napját 1077. április 24-ben jelölte meg. Ez lényegében megfelel a XIV. századi krónikakompozíció adatának, ahol szintén három év olvasható, s a halál napjaként egyetlen nap eltéréssel április 25-e szerepel (igaz, a krónikában évmegjelölés nélkül).⁵⁵ A Zágrábi Krónikában I. László király 19 év és három hónapos országlása a XIV. századi krónikakompozíció S-családjának szöveghagyományából való.⁵⁶ Az uralkodó halálául megadott Zágrábi Krónika-beli dátum (1105. július 29.) nyilvánvaló elírás. Bizonyos azonban, hogy

⁵² SRH. I. 352.

⁵³ Az 5. jegyzetben i. m. 88.

⁵⁴ PAULER GYULA: az 1. jegyzetben i. m. 431. 225. jegyz.

⁵⁵ SRH. I. 403.

⁵⁶ Uo. 420.

a Zágrábi Krónika eredeti szövegében még a helyes 1095. évi dátum szerepelt, s csak a másolás során történt meg az elírás. Erre mutat, hogy a Váradai Krónikában, amely pedig a Zágrábi Krónika felhasználásával készült,³⁷ a helyes 1095. év szerepel. Ám amennyiben a Zágrábi Krónikában eredetileg is 1105 szerepelt volna, akkor nem állhatna ott I. László uralkodási időtartamaként 19 év, hanem 29 évnek kellene szerepelnie. A Kálmán király országlási idejéül a Zágrábi Krónikában megadott 18 év, hat hónap és öt nap, továbbá a halálául szerepeltetett 1114. február 3-i, keddi dátum tökéletesen egyezik az S-krónikacsalád szövegével.³⁸

Ha tehát lezárjuk a szemlét a Zágrábi Krónika legkorábbi, a honfoglalástól a XII. század elejéig megadott évszámai felett, összefoglalóan azt mondhatjuk: megnőtt bizalmunk a 963. évi dátum hitelét illetően. Több olyan évszám is van benne, amely kizárólag itt szerepel (I. András elhalálozásának éve, I. Béla halálának időpontja), illetve csak itt fordul elő — legalábbis a forrásként szolgáló szöveghez képest — helyesen (a honfoglalás dátuma). Ahol pedig a mai szövegben elírás gyanítható, még ott is sikerült valószínűsíteni, hogy a Zágrábi Krónika eredeti textusában önálló (I. István halála) vagy helyes évszám (I. László elhunyt) állott. Úgy tűnik, a Zágrábi Krónika 963. évi dátumát is azon évszámok csoportjába kell sorolnunk, amelyekről *kizárólag* ez a kútfő őrzött meg (*helyes*) időmeghatározást. Azzal az esetleges ellenvetéssel, hogy a 963. évi dátum valamilyen más évszám (mondjuk egy 973. évi időmegjelölés) elírása lehet, azért nem tudunk mit kezdeni, mert ahhoz azt kellene feltételezni, hogy egyáltalán létezett ilyenféle 973. évi bejegyzés valamilyik magyarországi írásműben, márpedig ennek semmi nyoma nincs. Egy vélelmezett (de nem kényszerűen előírt) javítást ránk nem maradt (sőt bizonytalannal nem is létezett) szöveg kedvéért aligha szabad megtennünk. Nagy mértékben növeli viszont a bizalmat a Zágrábi Krónika iránt az is, hogy nem csupán évszámokban, hanem tárgyi vonatkozásban szintén hagyományozott ránk becses híreket e forrás. Így *kizárólag* innen értesülünk arról, hogy Szár László fiát Bonuzlo-nak hívták, illetve a Zágrábi Krónika azon nagyon kevés kútfő egyike, amely András, Béla és Levente apjaként Vászolyt és nem Szár Lászlót szerepelteti.³⁹ A csak itt előforduló (és megbízható) évszámok egyfelől, illetve az Árpád-család leszármazására vonatkozó (hiteles) tudósítások másfelől kielégítően bizonyíthatják: a Zágrábi Krónika sok ponton felbecsülhetetlen értékű információkat hagyott ránk. Mi ezek sorába tartozónak ítéljük a forrás azon hírét is, amely szerint Géza fejedelem 963-ban a pogány szokások lerombolásáról és a keresztény hit felvételéről kezdett el gondolkozni.

Ha tehát hitelt adunk ennek a tudósításnak, arra a megállapításra kell jutnunk: Géza immár fejedelemként 963-ban tette meg az első lépéseket a latin rítusú keresztény hit nyugat-magyarországi meghonosítása felé. Bármiként is vélekedjünk Géza fejedelemségének időbeli kezdeteiről, a csekély számú ismeretanyag nem mond ellent egy efféle feltételezésnek a nyugati kereszténység felvételére tett kísérletet illetően. Liudprandtól tudjuk, hogy XII. János pápa kevéssel 963 májusa előtt (*noviter* 'frissen' — írja a szöveg) szentel-

³⁷ SZENTPÉTERY IMRE: a 40. jegyzetben i. m. 423—425.

³⁸ SRH. I. 433.

³⁹ Uo. 206.

te a magyarok püspökévé Zacheust.⁶⁰ S hogy Zacheus valóban létező személy és püspök volt, az az adat bizonyítja, amely szerint a 964. február 24-én tartott itáliai zsinaton Zacheus mint a pogányok (*gentium*) püspöke vett részt.⁶¹ Géza tehát — ha tényleg 963-ban (vagy talán már 962-ben) lépett a fejedelmi trónra — első dolgaként felvette a kapcsolatot a pápával, nyilván eredendően azért, hogy ellensúlyozza azt a befolyást, amely az erdélyi gyula 950 körüli konstantinápolyi megkeresztelkedése és Hierotheosz térítőpüspök kelet-magyarországi tevékenysége folytán a magyar szállásterület keleti felében érvényesült. Géza ekkor fiatal felnőtt volt. VAJAY SZABOLCS legkésőbb 940—945 közé tette születésének dátumát,⁶² magunk pedig 940 tájára.⁶³ Eszerint 963-ban elérte vagy kevésssel túllépte 20. életévét. Hét-nyolc évvel az augsburgi vereség után — hogy ellenpontot szerezzen a Bizáncre támaszkodó gyulával szemben — Ottóra aligha támaszkodhatott, hozzá aligha fordulhatott. Kézenfekvőnek tűnt a pápa, aki hajlott is Géza kérésére, s 963 első hónapjaiban a magyarok püspökévé tette Zacheust, akiről természetesen csak a pápa iránt ellenséges Ottó császárnak volt rossz véleménye. Ottó azonban megakadályozta, hogy Zacheus eljusson a Kárpát-medencébe, s ténylegesen hozzákezdjen a keresztény térítéshez, sőt röviddel ezt követően a császár megfosztotta Jánost a pápai hatalomtól. Ezen első, talán már Géza nevéhez fűződő kísérlet a latin rítusú kereszténység pannóniai meghonosítására kudarcba fulladt, s közel egy évtizedig Géza nem próbálkozott újabb akcióval.

A 970-es évek elején azonban két körülmény is cselekedetre sarkallhatta. 971-ben lépett Passau püspöki trónjára Piligrim, aki az oklevélhamisítástól sem riadt vissza, hogy egyházmegyéje fennhatóságát Pannóniára történetileg bizonyítsa és kiterjessze, s mindent megtett annak érdekében, hogy az egyházmegyéjével szomszédos, magyarlakta területek mihamarabb és általa, illetve papjai által jussanak a kereszténységhez. Ennél is fontosabb volt azonban, hogy Bizánc támadólag lépett fel a Balkánon, 971-ben a keleti császárság közvetlenül határos lett Magyarországgal, ráadásul házassági kapcsolattal megpecsételt szövetség jött létre Bizánc és a Német-római Császárság között. A két különböző, de időben egybeeső körülmény által szorongatott Géza — levonva a 963. évi kísérlet kudarcát — immár Ottó császárhoz fordult (amit a császár már 963-ban elvárt volna), s így az első latin térítések a Kárpát-medence nyugati felében császári gyámkodással és védnökséggel indultak el. Rövidesen azonban, anélkül, hogy elvezettek volna a Géza uralma alatti terület teljes kristianizációjához, kifulladtak. Ha nem is ment minden eredmény veszendőbe (a legfőbb „eredmény” Géza fiának, Vajknak a megkeresztelése és kereszténnyé nevelése volt), Vajk-Istvánnak 997 után sokban új alapvetésen kellett elindulnia a keresztény egyház továbbépítésében.

Ha tehát a dolgozat címében feltett kérdésre röviden válaszolni szeretnénk, azt mondhatjuk: nem elképzelhetetlen, hogy Géza már 963-ban (esetleg 962-ben) nagyfejedelem lett, s aligha véletlenül kapcsolta személyéhez és a 963. évi dátumhoz a Zágrábi Krónikában tükröződő magyar hagyomány az első — latin rítusú egyház felé tájékozódó

⁶⁰ CFH. II. 1475.

⁶¹ Uo. III. 2185—2186.

⁶² VAJAY SZABOLCS: a 4. jegyzetben i. m. 64.

⁶³ A 32. jegyzetben i. m. 26.

— kísérletet a pogány tradíciók lerontására és a kereszténység magyarországi meggyökeresztetésére. Ez a keltezés egyszersmind magarázatot adna arra is, hogy Taksonynak, aki legfeljebb alig tíz évig állt nagyfejedelemként a magyar törzsszövetség élén, miért nem maradt emléke az Árpádok későbbi névadásában.

WHEN DID GÉZA BECOME PRINCE?

According to the unanimous opinion of Hungarian historians Géza became prince at the beginning of the 970's (between 970—972). However, there is no convincing evidence to support this statement. On the contrary, the Chronicle of Záhgráb (Zagreb, Croatia), which preserves archaic pieces of information, mentions Géza as being prince in 963. Géza's alleged ascension to the throne of prince in 963 (962?) can be associated with that allegation according to which the Pope consecrated a bishop for the Hungarians. Emperor Otto I however, prevented this prelate from reaching the Carpathian Basin. From the failure of this attempt Géza had to come to the conclusion that the conversion of the Hungarians could only be possible with the cooperation of Otto I. This explains why the archbishop of Mainz (chief chaplain of the emperor) consecrated a bishop for the Hungarians in 972, and in 973 twelve Hungarian leaders, probably as envoys of Géza, visited Otto I in his court in Quedlinburg. The fact that several pieces of information on early Hungarian history are preserved by the Chronicle of Záhgráb and it provides invaluable evidence nowhere else to be found about members of the Árpád-dynasty, lends credence to this 963 date as well. If the beginning of Géza's reign can be dated to 963 (962?) — and not to 972 —, the reign of Taksony, who preceded him, must be shortened by nearly a decade. This may be reflected by the fact that Taksony's name was not preserved in the Árpád royal line of succession as a ruler's name, however, names of other 9—10th century princes, who either had ruled for a long time, or their names were associated with famous deeds, were upheld by the family tradition.



MAKK FERENC

KÜLFÖLDI FORRÁSOK ÉS A KORAI MAGYAR TÖRTÉNELEM (X—XII. század)

Történetírásunk — egyébként teljes joggal — a későbbi korokhoz viszonyítva a Mohács előtti hat évszázadot forrásszegény korszaknak tekinti.¹ Különösen kínzó forráshiány jellemző a honfoglalás (895/6) és a XII. század vége (1196) közti periódusra, s e forráshiányt mindenekelőtt az írott kútfőkre értjük.² Néhány évvel ezelőtt egy szakmai konferencia vitáján elhangzott, hogy azért is kell az eddiginél nagyobb szerepet kapnia más típusú — pl. régészeti, helynévi — forrásanyagoknak korai történetünk kutatásában, mert az írott kútfők számának érdemleges növekedése már nem várható.

Elismerve azt, hogy korai históriánk tanulmányozásához valóban fontos a régészeti, helynévi és más anyag felhasználása, mégsem mondhatunk eleve le az írott kútfők gyarapodásának reményéről. Az elmúlt évtizedekben is kerültek elő új írott források, amelyeknek segítségével az előzőnél pontosabb, árnyaltabb és hitelesebb képet lehetett alkotni X—XII. századi történelmünkről. Az alábbi összeállítás — a teljesség igénye nélkül — azokat az írott kútfőket, forráshelyeket tekinti át, amelyek — gyarapodást jelentve a korábbi időszakhoz képest — az elmúlt néhány évtized során váltak a hazai kutatás részére hozzáférhetővé.³

Először a középgörög nyelven írott, **bizánci** forrásokat fogjuk szemügyre venni. MORAVCSIK GYULA 1934-ben jelentette meg nagy hatású kézikönyvét, amely első ízben ismertette azokat a bizánci kútfőket, amelyek a magyar történelem legkorábbi szakaszaira és középkorára vonatkoznak.⁴ 1984 óta ugyancsak MORAVCSIK GYULA neve fémjelzi azt a jeles munkát, amely az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásainak görög szövegét — gyakorlatilag kritikai kiadásban — magyar fordítással együtt tartalmazza.⁵

¹ Ld. pl. BORSA I.: A magyar medievisztika forráskérdései. Levéltári Közlemények (44—45) 1974. 103.

² Így pl. HECKENAST G.: Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban. Bp. 1970. 7.; KRISTÓ GY.: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. (továbbiakban: AUSz.) Acta Historica (55) 1976. 7.; FODOR I.: A honfoglalók társadalma. Élet és Tudomány 1978. 1494.; BAKAY K.: A magyar államalapítás. Bp. 1979. 18.

³ Csak a *külföldi* eredetű levéltári és elbeszélő forrásokról szólunk. Nem vagyunk tekintettel azokra az újonnan felfedezett írott szövegekre, amelyek ún. *tárgyi* emlékeken (pénzeken, pecsételen, dísztárgyakon és régészeti leleteken) olvashatók.

⁴ MORAVCSIK GY.: A magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1934. (továbbiakban: MORAVCSIK 1934.).

⁵ MORAVCSIK GY.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984. (továbbiakban: MORAVCSIK 1984.).

Ez utóbbi összeállítás 1934-hez képest gazdagabb anyagot hoz, hiszen számos olyan forrást is tartalmaz, amelyet csak 1934 után adtak ki, ill. vettek észre. A következő kútfőkről, ill. forrásrészletekről van szó. A források ismertetésére tartalmuk *időrendje* szerint kerül sor.

1. *Arethas*

A IX–X. század fordulóján élt kaisareiai érsek egyik, 902 augusztus végén, szeptember elején — VI. Bölcs Leó bizánci császár előtt — elmondott beszédében rövid utalást tesz a türk néven nevezett magyarokra a honfoglalás korára vonatkozóan.⁶ Ezt a beszédet Moravcsik 1934-ben még nem említhette,⁷ hiszen a szónoklatot csak 1954-ben adták ki,⁸ viszont 1958-ban enciklopedikus művében már hivatkozik rá.⁹

2. *Anoním krónika*

A XIII. századi névtelen szerző krónikájában megemlíti I. Ioannés Komnénos császár magyar házasságát, s ennek során Magyarországot Ungriának nevezi, amelyet a nyugati Turkia kifejezéssel magyaráz. Az anoním krónikát 1934-től kiadatlan műként emlegeti MORAVCSIK,¹⁰ a magyar vonatkozású mondatot 1984-ben eredetiben ő közli elsőként.¹¹

3. *Vita Irenae*

Piroska-Eiréné bizánci császárné életéről a XII. századból két életrajz maradt ránk, amelyeknek nagy részét 1934-ig kiadták, de a korban első életrajz elejének szövegét csak 1948-ban publikálták.¹² Más forrásokhoz képest új adatot nem tartalmaz a panegirikus jellegű részlet.¹³

4. *Theodoros Prodromos*

A XII. század közepén élt udvari poéta számos költeményében található magyar vonatkozású részek.¹⁴ Ezek közül két terjedelmes költemény teljes szövege először 1941-ben jelent meg kritikai kiadásban.¹⁵ E két vers részletesen foglalkozik az 1150-es évek

⁶ MORAVCSIK 1984. 13.

⁷ MORAVCSIK 1934. 115.

⁸ R. J. H. JENKINS—B. LAOURDAS—C. A. MANGO: Nine Orations of Arethas from Cod. Marc. Gr. 524. *Byzantinische Zeitschrift* (47) 1954. 28—32.

⁹ GY. MORAVCSIK: *Byzantinoturcica* I. Berlin 1958.² (továbbiakban: MORAVCSIK 1958.) 226.

¹⁰ MORAVCSIK 1934. 213.; MORAVCSIK 1958. 234.

¹¹ MORAVCSIK 1984. 338.

¹² MORAVCSIK 1934. 208.; F. HALKIN: *Analecta Bollandiana* (66) 1948. 29—30.

¹³ MORAVCSIK 1984. 114.

¹⁴ MORAVCSIK 1934. 202—206.; MORAVCSIK 1958. 522—526.

¹⁵ RÁCZ I.: *Bizánci költemények Mánuel császár magyar hadjáratairól*. Bp. 1941. 25—42., 43—46.

magyar—bizánci harcaival, s adatai jól egészítik ki a történetírók (Ioannés Kinnamos és Nikétas Khoniatés) közléseit.¹⁶

5. Ankhialosi Mikhaél

Az 1934 utáni időszak egyik legjelentősebb forrásgyarapodása Ankhialosi Mikhaél, konstantinápolyi patriarkha újonnan felfedezett szónoklatának publikálása volt 1961-ben.¹⁷ A bizánci uralkodót dicsőítő szónoklat — III. István és Manuél császár konfliktusával foglalkozva — számos ponton megegyezik más források elbeszélésével, de ugyanakkor új adatokat is tartalmaz a basileus magyarországi politikai céljait illetően.¹⁸ A beszed keletkezését egyaránt tették 1165-re és 1167-re.¹⁹

6. Rilai Szent Iván életrajza

A X. században élő bolgár remeteszent XII. századi bizánci előzményre visszamenő, kései (XVIII. század végi) görög nyelvű életrajzát először 1819-ben adták ki Velencében,²⁰ de a magyar kutatás ezt nem ismerte, csak a szláv változatról²¹ és annak XIX. századi latin fordításáról tudott.²² A görög szöveg újrakiadása 1936-ban jelent meg,²³ ettől kezdve a magyar kutatók is ezt használják.²⁴ Az életrajz nagyon értékes adatokat tartalmaz Rilai Szent Iván kultusza magyarországi meghonosítási kísérletének kudarcáról és Szófia 1183. évi magyar elfoglalásáról.²⁵

¹⁶ Magyar vonatkozású részek fordítással együtt: MORAVCSIK 1984. 175—187.

¹⁷ R. BROWNING: A New Source on Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century. *Balkan Studies* (2) 1961. 173—214.

¹⁸ MORAVCSIK 1984. 149—156.

¹⁹ Erre — további irodalommal együtt — ld. pl. MAKK F.: Megjegyzések III. István történetéhez. *AUSz. Acta Historica* (66) 1979. (továbbiakban: MAKK 1979.) 34—38.

²⁰ NIKODEMOS HAGIOREITES: *Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν*. Venetia 1819. 172—175. Erre az adatra ld. MORAVCSIK 1958. 566.

²¹ Ld. pl. PAULER GY.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. Bp. 1899.² 504. 530. jegyz.; MORAVCSIK GY.: III. Béla és a bizánci birodalom Manuel halála után. *Századok* (67) 1933. (továbbiakban: MORAVCSIK 1933.) 523. 2. jegyz.

²² A. F. GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I—III*. Bp. 1937—1938. (továbbiakban: GOMBOS) 707.

²³ Й. ИВАНОВ: *Жития на св. Ивана Рилски съ уволни Бележки*. Год. на Соф. Унив. ист.-фил. фак. кн 32. София 1936. 103—108.

²⁴ Ld. pl. GYÓNI M.: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Bp. 1938. 29.; BÖDEY J.: Rilai Szent Iván legendájának magyar vonatkozásai. *Egyetemes Philológiai Közlöny* (64) 1940. 217—221.; GY. MORAVCSIK: *Byzantinoturcica I*. Bp. 1942. 356—357.; MORAVCSIK 1984. 248.

²⁵ Erre ld. pl. MAKK F.: III. Béla és Bizánc. *Századok* (116) 1982. 49., 55., 55. 152. jegyz.

7. II. Isaakios Angelos levelei

II. Isaakios császár két — magyar vonatkozású részleteket tartalmazó — leveléről az első jelzések 1940-ben jelentek meg.²⁶ A levelek kritikai szövegkiadása — francia fordítással együtt — 1970-ben látott napvilágot.²⁷ Az első — 1191 táján az esztergomi érsekhez küldött — levélben a basileus és az érsek közötti dogmatikai vita kérdéseiről van szó. A második — III. Ince pápához 1193-ban írott — levél nemcsak III. Béla szerbiai hódításáról tájékoztat, hanem a III. Béla kori magyar—bizánci viszonyról is több új információt közöl.²⁸

A továbbiakban azokat a forrásokat, ill. forrásrészleteket vesszük sorra, amelyeket 1934 után fedeztek fel, mégsem szerepelnek MORAVCSIK 1984-es kötetében, vagy azért, mert valamilyen véletlen folytán maradtak ki abból, vagy pedig azért, mert csak MORAVCSIK 1984-es művének végleges összeállítása és megszerkesztése után találták meg őket. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy — noha forrásértékük teljesen különböző — mindenképpen helyük van a magyar vonatkozású bizánci kútfők között. Ily módon alábbi listánk szerény kiegészítésül szolgálhat az 1984-es nagy műhöz.

1. 1028 januári zsinati akta

1971-ben hívták fel a magyar kutatók figyelmét arra, hogy egy 1028 januári konstantinápolyi zsinati aktában a részt vevő egyháznagyok listáján Ioánnés, Turkia metropolitája is szerepel.²⁹ Amennyiben itt Turkia Magyarországot jelenti, s ennek nagy a valószínűsége, akkor e zsinati okmány révén egy teljesen új adattal rendelkezünk a Szent István kori magyar—bizánci egyházi viszonyok értelmezéséhez.³⁰

2. 1050 tájáról való egyházi összeírás

1974-ben tettek közzé egy dél-itáliai (calabriai) — görög nyelvű — egyházi vagyonösszeírást, amelyben a monostorhoz tartozó parcellák között szerepel „Ungros birtoka” is. Minthogy az *ungros* népnév a bizánci forrásokban kizárólag a magyarok jelölésére szolgál, jogos a feltételezés: Ungros esetében egy — Dél-Itáliában élő — ma-

²⁶ V. LAURENT: Rome et Byzance sous le pontificat de Célestin III. *Échos d'Orient* (39) 1940. 26—57.; V. LAURENT: Une lettre dogmatique de l'empereur Isaac l'Ange au primat de Hongrie. *Échos d'Orient* (39) 1940. 58—77.; V. LAURENT: La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième croisade. *Revue Historique Sud-Est Européen* 18 (1941) 109—130.

²⁷ J. DARROUZES: Georges et Démétrios Tornikès, *Lettres et discours*. Paris 1970. 189—201., 336—345. A magyar vonatkozású részek első magyar fordítását ld. KRISTÓ GY.—MAKK F.: III. Béla emlékezete. Bp. 1981. (továbbiakban: KRISTÓ—MAKK 1981.) 70—71., 101—102.

²⁸ MORAVCSIK 1984. 249—252.

²⁹ N. OIKONOMIDES: A propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XI^e siècle: le métropolitane de Turquie. *Revue des Études Sud-Est Européennes* (9) 1971. 528.

³⁰ Erre ld. pl. KRISTÓ GY.: Magyarország története 895—1301. Bp. 1989. (továbbiakban: KRISTÓ 1989.) 70.; MAKK F.: Magyar külpolitika (896—1116). Szeged 1993. 50—51.

gyar származású parasztról van szó, akinek személyneveként az etnikumára utaló népnév szolgál.³¹

3. 1053—1054-ből való szerződés

1992-ben publikálták azt a görög nyelvű szerződésszöveget, amelyben egy Kyrillos nevű földbirtokos Calabria tartományban egyik földjét használatra bazilita barátoknak engedte át. A dél-itáliai okirat szerint Kyrillos magyarokból álló hadtestnek volt a vezetője. E forrás is *ungroi* néven szerepelteti a magyarokat.³²

4. 1076—1077 tájáról való adásvételi szerződés

1963-ban jelent meg az a publikáció, amely a görög nyelvű adásvételi szerződés szövegét közölte. Ebből kiderül, hogy 1076—1077 táján a dél-itáliai Calabria tartományban Catanzaro környékén egy Ugros nevű egyénnek kis földbirtoka volt. A kutatók az Ugros nevet — minden bizonnyal teljes joggal — Ungros formára emendálták, és a személyt egy Dél-Itáliába került magyar katonára leszármazottnak minősítették. Ily módon az Ungros személynév ebben az esetben is magyar etnikumra utal.³³ Az imént 2., 3., és 4. szám alatt idézett források dél-itáliai magyar adatok sajátos gyarapodására vallanak. Ezt erősíti meg a latin források között említésre kerülő Bari Évkönyv is.

5. 1111. évi szerződés

A XIX. század második felében adták ki annak az egyezménynek a szövegét, amelyet 1111 októberében Bizánc és Pisa kötött egymással. Az aranybullában Pisa többek között megígérte: soha nem törekszik arra, hogy Bizánc elveszítse azokat a területeket Horvátországban és Dalmáciában, amelyeket a basileus ott birtokol, vagy a jövőben magának megszerezni akar.³⁴ Az oklevél érdekes fényt vet a teljesen magyar kézen levő Horvátországgal, ill. a részben magyarok által birtokolt Dalmáciával kapcsolatos bizánci uralmi igényekre.

6. Az 1157-es konstantinápolyi oklevél

1968-ban közölték annak az — 1157 szeptemberéből való — bizánci okmányának a szövegét, amelyben az *Arété kralaina* kifejezés szerepel. A kutatók a *kralaina* szót a *kralés* szóval hozzák összefüggésbe. S mivel a *kralés* szó a bizánci görögben a XI—XII. században a magyar királyt jelölte, ezért a *kralaina* 'királyné' szó egy magyar király

³¹ Minderre ld. a vonatkozó szakirodalommal együtt OLAJOS T.: Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez. *Antik Tanulmányok* (33) 1987—88. (továbbiakban: OLAJOS 1988.) 24—26.; OLAJOS T.: Source byzantine inobservée concernant la protohistoire du peuple hongrois. *Orientalia Lovaniensia Analecta* (60) 1994. (továbbiakban: OLAJOS 1994.) 435—439.

³² A. GUILLOU—C. ROGNONI: Une nouvelle fondation monastique dans le thème de Calabre (1053—1054). *Byzantinische Zeitschrift* (84—85) 1991—1992. 423—429.; OLAJOS 1994. 441.

³³ Erre ld. a vonatkozó szakirodalommal együtt OLAJOS 1988. 26—27.; OLAJOS 1994. 440—441.

³⁴ Ld. erre GY. GYÖRFFY: *Diplomata Hungariae Antiquissima I.* Bp. 1992. (továbbiakban: *Diplomata*) 389.

feleségére utal. A kutatók szerint a konstantinápolyi apácamonostor okmányában szereplő Arété kralaina a trónkövetelő Borisz herceg — Anna Dukaina nevű — felesége volt, aki férje halála után kolostorba vonult, s a hercegnő ebből az alkalomból vette fel az apácaként használatos Arété nevet.³⁵

7. Theodoros Prodromos

A XII. századi bizánci költőről korábban már volt szó. Egyik — 1149. évi — versére, amelyet először 1949-ben adtak ki, majd 1974-ben ismét publikáltak,³⁶ a magyar kutatás elég későn figyelt fel. Magyar vonatkozású részletei az 1149. évi magyar-bizánci katonai konfliktus újraértékelését tették lehetővé.³⁷

8. 1167. március 22-i bizánci oklevél

1968-ban vált hozzáférhetővé — egy konstantinápolyi kolostor okleveles anyagának kiadása révén — az a görög diploma, amelyben Béla herceg, a későbbi III. Béla király Alexios despotésként szerepel.³⁸ Ez az adat megerősíti Béla herceg bizánci despotés rangjának kiemelkedő jelentőségét.³⁹

9. A sínai Szent Katalin kolostor kódexe

Először 1977-ben szóbeli előadás, majd 1979-ben írásos közlés révén szerezhetett tudomást a magyar kutatás a sínai-félszigeti Szent Katalin monostor újonnan feltárt kódexének egy magyar vonatkozású részletéről. Ebből kiderült, hogy Géza herceg — 1189-ben Bizáncba emigrálva — felvette az Ioannés nevet, ottani házasságából több fia született, akik közül a legidősebbnek Alexios volt a görög neve, de használta a Géza nevet is. Már korszakunkon túlmutató, XIII. századi eseményre utaló tudósítás az, amely a Géza-fi Alexios és II. András király 1218-as nikaiai konfliktusára utal.⁴⁰

A bizánci kútfőket illetően befejezésül szólunk azokról a forrásokról, ill. forráshelyekről, amelyeknek megítélése időközben 1934-hez képest módosuláson ment keresztül, s ez az 1984-es kötetben tükröződik is.

³⁵ Minderre ld. N. WILSON—J. DARROUZES: Restes du cartulaire de Hiéra-Xérochographie. *Revue des Études Byzantines* (26) 1968. (továbbiakban: WILSON—DARROUZES 1968.) 34.; V. LAURENT: Arété Doukaina, la kralaina. *Byzantinische Zeitschrift* (56) 1972. 35—39. További irodalmat ld. MAKK F.: Borisz, egy XII. századi magyar trónkövetelő. *AUSz. Acta Antiqua et Archaeologica. Suppl. VI. Szeged* 1987. 61—65.

³⁶ Ehhez ld. W. HÖRANDNER: Theodoros Prodromos Historische Gedichte. Wien 1974. 348—362.

³⁷ MAKK F.: Megjegyzések a II. Géza-kori magyar—bizánci konfrontáció kronológiájához. *AUSz. Acta Historica* (67) 1980. (továbbiakban: MAKK 1980.) 43—44., 44. 13. jegyz.

³⁸ WILSON—DARROUZES 1968. 24. — Magyar fordítása: KRISTÓ—MAKK 1981. 52.

³⁹ P. WIRTH: Die Genesis der byzantinischen Despotenwürde im Lichte der zeitgenössischen Titulatur. *Byzantina* (5) 1973. 422—425.; MAKK F.: Magyar-bizánci kapcsolatok a XII. században. Kandidátusi értekezés (kézirat). Szeged 1978. (továbbiakban: MAKK 1978.) 179.

⁴⁰ Minderre ld. SZ. VAJAY: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. *Ungarn-Jahrbuch* (10) 1979. 15—28.

1. Nikétas Khoniatés történeti műve

1975-ig a kutatók számára Nikétas Khoniatés nagy értékű történeti művének legjobb kiadásaként csak az 1835-ös bonni editio állt rendelkezésre. Ebben olvasható 1163-ra vonatkozóan többek között az a tudósítás, amely szerint Manuél császár a leánya, Mária jegyesévé Béla herceget választotta, „akit uralma örökösévé [diadokhos] akart megtenni”. Az 1975-ös kritikai kiadás azonban az idézett kitételt nem hozza, mert kiderült, hogy e passzus nem tartozott Nikétas Khoniatés műve eredeti szövegéhez, csupán a munka egy XIV. századi népnyelvi változatának bővítése, interpolációja. S ily módon nem használható fel Béla herceg 1163-as bizánci helyzetének minősítéséhez.⁴¹ Természetesen ez a mondatrészt már MORAVCSIK 1984-es kötete sem tartalmazza.⁴² Ez is a szövegek kritikai kiadásának fontosságára és szükségességére hívja fel a figyelmet.

2. Mikhaél Khoniatés 1186-os beszéde

Korábbi értékelés szerint Mikhaél Khoniatés egyik, 1186-os — Isaakios Angelos császárt dicsőítő — beszédében utalás történik III. Béla 1180-as évekbeli, Bizánc elleni harcaira. Ez a vélemény érvényesül még Moravcsik 1958-as művében is.⁴³ Az 1984-es munkában azonban Mikhaél Khoniatés beszéde már nem szerepel magyar vonatkozású bizánci forrásként feltehetően azon felfogás miatt, miszerint a hivatkozott utalás nem a magyar királyra céloz.⁴⁴

3. Philotheos

VI. Bölcs Leó bizánci császár magasrangú udvari tisztjeként protokoll jellegű szakkönyvet állított össze 899-ben, amelyben türk testőrtiszteket említ, akiket a kutatók általában magyaroknak tekintenek. Philotheos műve VII. Bíborbanszületett Konstantinos császár *De cerimoniis aulae Byzantinae* címen idézett munkájában maradt ránk. 1934-ben és 1958-ban Philotheos önálló szerzőként szerepelt még,⁴⁵ de 1984-ben protokollkönyvének magyar vonatkozású részletei már Konstantinos császár említett művénel találhatók,⁴⁶ s ez könnyen megtévesztheti az olvasót, hiszen joggal vélheti úgy, hogy Philotheos megszűnt önálló szerzőnek lenni. Ez azért sem szerencsés, mert 1972-ben

⁴¹ Minderre ld. — a kiadásokkal és a vonatkozó szakirodalommal együtt — MAKK 1979. 29–34.

⁴² MORAVCSIK 1984. 276. Hasonló jelenségre ld. még pl. uo. 273. 13. jegyz.

⁴³ MORAVCSIK 1933. 523.; MORAVCSIK 1934. 207.; MORAVCSIK 1958. 429.

⁴⁴ SP. P. LAMPROS: *Μιχαήλ Ἀκομιάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα* I. Athen 1879. 226.

⁴⁵ MORAVCSIK 1934. 128.; MORAVCSIK 1958. 474–475. Ld. ehhez pl. KRISTÓ GY.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Bp. 1980. 302.; *Korai magyar történeti lexikon*. Főszerk.: KRISTÓ GY., szerk.: ENGEL P. és MAKK F. Bp. 1994. 545. (OLAJOS T. cikke).

⁴⁶ MORAVCSIK 1984. 35.

megjelent a császári tiszti szakkönyve szövegének kritikai kiadása,⁴⁷ ami egyébként új fordítást is igényelt.⁴⁸

A továbbiakban a korszakunkra vonatkozó latin nyelvű források terén mutatózó változásokat kívánjuk áttekinteni, ebben az esetben is a teljesség igénye nélkül.

Kiindulópontként GOMBOS F. ALBIN monumentális műve szolgál, amely 1937—1938-ban jelent meg.⁴⁹ Ebben mindenekelőtt azok a latin nyelvű külföldi szövegek, ill. szövegrészek találhatók meg, amelyek a korai magyar történelemre vonatkozó adatokat tartalmaznak. GOMBOS kivételes munkája — praktikus volta miatt — eddig is rendkívül értékesnek és páratlanul hasznosnak bizonyult a magyar kutatás számára. Mindaddig a jövőben is nélkülözhetetlen kézikönyv lesz, amíg egy új, hasonló jellegű vállalkozásra a magyar medievisztikában nem kerül sor. Egy új, korszerű „Gombos” összeállítására és megjelentetésére főleg az időközben publikált kritikai szövegkiadások miatt van nagy szükség. De a régi „Gombos” használata azért is igényel elővigyázatosságot, mert az idők során fokozatosan fényt derült kezdettől fogva meglevő fogyatékoságaira is.

Ez utóbbi jelenséggel kapcsolatban említünk meg néhány figyelemreméltó példát.

1. Az 1920-as években fedezték fel és 1934-ben adták ki a Salzburgi Évkönyvet és annak folytatását.⁵⁰ GOMBOS műve fel is használja ezt, de sajnálatos módon szövegközléséből kimaradt a Salzburgi Évkönyv folytatásának azon nagy értékű tudósítása, amely a magyarok és a kabarok 881. évi ausztriai kalandozására utal.⁵¹ Ezen adat fontosságát külön kiemeli az, hogy ez az egyetlen olyan forrás, amely Břborbanszületett Konstantinos műve mellett a magyarsághoz csatlakozott kabarokat megemlíti.⁵²

2. Az eseményekkel kortárs, X. századi cremonai püspök, LIUDPRAND Antapodosis c. műve magyar vonatkozású passzusait idézve GOMBOS kihagyta azt a részt, amely arról tudósít, hogy az augsburgi csata után I. Ottó hatalmától megrémülve a magyarok népe mukkanni sem mer.⁵³ Egyébként LIUDPRAND e műve 1915-ös kritikai kiadása helyett⁵⁴ GOMBOS korábbi és kevésbé pontos szövegközlésekre támaszkodott.

3. Téves szövegközlés is megfigyelhető GOMBOS művében. Erre példa lehet a Sváb Évkönyv megfelelő részeinek idézése során a 902., ill. a 904. év eseményeinek

⁴⁷ A magyar vonatkozású részt ld. N. OIKONOMIDES: Les listes de préséance byzantines des IX^e et X^e siècles. Paris 1972. 208—209.

⁴⁸ OLAJOS T. fordítását ld. KRISTÓ GY. (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai. (továbbiakban: HIF) Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. (Sajtó alatt.)

⁴⁹ Ld. 22. jegyz.

⁵⁰ H. BRESSLAU: Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti. Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum. MGH SS XXX/2. Hannoverae 1934. 727—744.

⁵¹ Uo. 742. Vö. GOMBOS 754.

⁵² Így pl. TÓTH S.: Kabarok és fekete magyarok. AUSz. Acta Historica (84) 1987. 23.

⁵³ GOMBOS 1469.

⁵⁴ A kihagyott mondatra ld. J. BECKER: Die Werke Liudprands von Cremona. SRG in usum scholarum. Hannover—Leipzig 1915.³ 7.

kapcsán a Chusdal névalak,⁵⁵ amely helyett az alapul vett német szövegkiadásban a Chus-sal alak található.⁵⁶ A szakirodalom átvette a rossz olvasatot, s az bizonyos zavart okozott a honfoglalás kori magyar fejedelem nevével kapcsolatban.⁵⁷

A Gombos-féle hiányosságokat illető felsorolásunk teljesen esetleges volt, más hasonló fogyatékoságokat is lehet találni e nagy szabású műben. De ugyanakkor az is egészen magától értetődő, hogy minden kutatónak, aki a korai magyar történelem csaknem bármely vitatott kérdésének vizsgálatába kezd, feltétlenül legelső teendői közé tartozik a Gombos-féle Catalogus kézbevétele. Ebben az esetben ugyanis megóvhatja magát felesleges hibáktól és bántó tévedésektől.

1992-ben jelent meg egy tanulmány, amelynek szerzője korábbi magyar kutatók véleménye nyomán elmondja, hogy „a magyar történelem fontos forrásai után érdemes lenne kutatni spanyol levéltárakban is”. Ezzel kapcsolatban megjegyzi: célszerű ezt a munkát „a spanyol forráskiadványok áttekintésével kezdeni”, mivel ezáltal a magyar szakemberek megismerhetik azt, amit „a spanyol történészek feltártak — magyar témák vonatkozásában is”.⁵⁸

A szerző saját tapasztalata alapján minderre első példaként egy német krónikára hivatkozik, mint amelyre a spanyol történészek már a múlt században (1872-ben) felfigyeltek, majd munkája végén az 1872-es spanyol kiadás alapján leközi a német forrás vonatkozó részét, mintegy felhíva a magyar szakemberek figyelmét a forráshelyre.⁵⁹ A tanulmány szerint a latin nyelvű krónika elbeszéli a német Gortz-i János 953 és 956 közötti córdobai követjárását is, amelynek során a córdobai kalifa a tárgyalásokon a magyarok népének kiírtásra érett voltára utal.⁶⁰

Valóban kell és érdemes is a spanyol levéltárakban és forráskiadványokban magyar illetőségű források után kutatni. Erre maga az idézett tanulmány szerzője más alkalommal hasznos példát szolgáltatott, de ebben az esetben nem volt szerencséje.

Eltekintve attól, hogy a forrás — műfaját tekintve — nem krónika, hanem életrajz (vita), s a német követ neve nem Gortz-i János, hanem Gorzei János, s a córdobai kalifa nem a magyarok népének kiírtásra érett voltára utal, hanem kiírtásának szükségességét jelenti ki a latin szöveg szerint, ami erőteljesebb mondanivalót tükröz, a lényeg mindenképpen az: Gorzei János életrajzának magyar vonatkozású részlete eddig sem volt ismeretlen a hazai szakemberek előtt, hiszen azt teljes terjedelmében GOMBOS 1938-ban

⁵⁵ GOMBOS 91.

⁵⁶ G. H. PERTZ: *Annales Alamannici*. MGH SS. I. Hannoverae 1826. 54.

⁵⁷ Ld. pl. GYÖRFFY GY.: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959. 143. 70. jegyz.; KRISTÓ GY.—MAKK F.—SZEGŐ L.: *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I.* AUSz. *Acta Historica* (44) 1973. 53. — A hibás olvasatra KRISTÓ GY. hívta fel a figyelmet (*Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán*. Szeged 1993. 56.).

⁵⁸ ANDERLE Á.: *Kalandozók és zarándokok*. Szeged 1992. (továbbiakban: *Kalandozók*) 5.

⁵⁹ *Kalandozók* 52.

⁶⁰ *Kalandozók* 13—16.

leközölte az 1841-es német kiadás alapján,⁶¹ amire az 1872-es spanyol editio is támaszkodott.⁶²

Ezek után nézzük meg, hogy GOMBOS művének megjelenése óta milyen külföldi latin forrásokkal gyarapodott a honfoglalás és a XII. század vége közti korszakkal foglalkozó kutatás. GOMBOS főleg a külföldi narratív forrásokkal törődött, a levéltári anyag csak esetlegesen szerepel művében, amint erre ő maga is utalt. Az archivális források terén teljességre törekszik GYÖRFFY már idézett munkájának I. kötete az 1000 és 1138 közötti időre szólóan. Alábbi összeállításunkban néhány helyen e rendkívül fontos mű tanulságaira is utalunk.

1. *Ademarus Cabannensis*

Szent István kortársa volt a francia krónikás (kb. 988—kb. 1034), akinek történeti műve két teljes — ún. A és C — változatban maradt ránk. A C-fogalmazat az A-variációhoz képest számos ponton jelentős szövegtöbblettel rendelkezik, amelyek között magyar vonatkozású részek is vannak. A C-változat bővítéseit a kutatás a XII. század második feléből való interpolatióknak minősítette, így közölte a magyar illetőségű részeket az 1841-es kiadás alapján GOMBOS is.⁶³ A magyar történetírásban az elmúlt fél évszázadban az a felfogás vált uralkodóvá és meghatározóvá, amely lényegében eltekintett az ún. interpolált részek hasznosításától.⁶⁴ Éppen ezért szinte új forrás felfedezésével ért fel F. WERNER 1963-as tanulmánya, amelyben a szerző — ADEMARUS művének kritikai vizsgálatával foglalkozva — bebizonyította: a francia szerzetes krónikájának C-változata is magának ADEMARUS CABANNENSISnek a sajátkezű alkotása.⁶⁵ Ily módon a magyar vonatkozású részek, amelyek közé tartozik a Fekete Magyarország erőszakos megtérítéséről szóló tudósítás és a magyar uralkodónak küldött német birodalmi lándzsa emlegetése is, teljes egészükben ADEMARUS kortárs lejegyzései, s egyetlen adatuk sem tekinthető kései, utólagos (interpolált) és értéktelen betoldásnak. Ezáltal a — számos ponton tévedéseket is tartalmazó — történeti mű Géza és Szent István korának fontos forrása lett.⁶⁶

2. *Annales Baresnes*

A dél-itáliai Bari város latin nyelvű évkönyvének kritikai szövege 1844-ben jelent meg. GOMBOS ennek alapján közli az évkönyv azon adatát, amely a magyarok 949-re

⁶¹ GOMBOS 2447.

⁶² Kalandozók 13. 24. jegyz.

⁶³ GOMBOS 16.

⁶⁴ Erre ld. pl. DEÉR J.: A magyar királyság megalakulása. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Bp. 1942. 7—11.; GYÖRFFY GY.: István király és műve. Bp. 1983.² 70., 75—76., 145.; KRISTÓ 1989. 55.

⁶⁵ K. F. WERNER: Ademar von Chabannes und die Historia pontificum et comitum Engolismensium. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (19) 1963. 297—326.

⁶⁶ Ehhez ld. GERICS J.—LADÁNYI E.: A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése. Levéltári Szemle 1990/2. 3—14. WERNER tanulmányára a szerzőpáros hívta fel a magyar tudományos figyelmét.

datált itáliai kalandozásáról szól.⁶⁷ Nem található azonban meg nála az évkönyvnek 1027-es bejegyzése, amely szerint többnemzetiségű bizánci hadsereg érkezett Dél-Itáliába Szicília visszafoglalása céljából. A görög seregben az oroszok, vandálok, bolgárok, vlachok és makedónok mellett türkök (Turci) is voltak.⁶⁸ GOMBOS nyilván azért nem közölte ezt a tudósítást, mert azt nem hozta kapcsolatba a magyarokkal. Az 1950-es évek elején azonban már felvetődött a gyanu: az 1027-es bejegyzésben szereplő türkök magyarok is lehetnek.⁶⁹ A legújabb kutatás az időközben előkerült calabriai magyar vonatkozású bizánci adatok alapján határozottan úgy foglalt állást, hogy a Bari Évkönyv türkjei az 1025-ben Calabriába érkező bizánci sereg magyar származású katonái voltak.⁷⁰ Ez egészen meggyőzőnek tűnik. Ebben az esetben viszont LIUDPRAND mellett⁷¹ újabb nyugati forrást nyertünk, amely türkök (Turci) néven ismeri a magyarokat.

3. *Besatei Anselmus*

III. Henrik lombard származású udvari káplánja és jegyzője, Besatei Anselmus az 1046—1048-as években írta Rhetorimachia c. munkáját, amelyet a német császárnak ajánlott a bevezető levélben. Az ajánlás során ANSELMUS — a német körök véleményének adva hangot — a magyar nép közelgő leverésére és hódoltatására utal. Ez a részlet már az 1866-os és az 1872-es kiadásokban olvasható, GOMBOSNál azonban nem szerepel. A magyar tudomány ismereteink szerint csak az 1958-as teljes kritikai editio után⁷² figyelt fel erre a fontos részletre.⁷³

4. *A laoni Névtelen*

A XIII. századi laoni Anonymus latin nyelvű világkrónikáját 1882-ben adták ki. Ennek nyomán a magyar vonatkozású részeket GOMBOS közölte.⁷⁴ 1974-ben azonban a kétségtelen hitelű francia krónika újabb — addig kiadatlan részeit — publikálták, amelyek további magyar illetékességű tudósításokat tartalmaznak. Ezek természetesen Gombos művéből hiányoznak. Az 1974-ben kiadott fejezetek szerint a XI. század vége felé szoros — főleg egyházi — kapcsolatok jöttek létre a magyar királyság és az ún. keleti angolok között, akik Angliából elmenekülve a basileus engedélyével a bizánci birodalom észak-

⁶⁷ GOMBOS 109.

⁶⁸ G. H. PERTZ: *Annales Baresnes. MGH SS. V. Hannoverae 1844. 53.*

⁶⁹ М. ДЬОНИ: *Влахи Бариѣской Летописи. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (1) 1951—1952. 243.*

⁷⁰ OLAJOS 1988. 26.; OLAJOS 1994. 439., 441.

⁷¹ HÓMAN B.: *A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban. Történetírás és forráskritika. Bp. 1938. 192.*

⁷² K. MANITIUS: *Gunzo Epistola ad Augienses und Anselm von Besate Rhetorimachia. MGH. Die Deutschen Geschichtsquellen des Mittelalters. Quellen zur Geitesgeschichte des Mittelalters II. Weimar 1958. 98. Korábbi kiadások adatai: uo. 97.*

⁷³ MOLNÁR E. (főszerk.): *Magyarország története I. Bp. 1967.² (a vonatkozó rész SZÉKELY GY. munkája) 57. — Ehhez ld. még Diplomata 136—137.*

⁷⁴ GOMBOS 495—496.

balkáni területén telepedtek le.⁷⁵ Ezen információk alapján lehetőség nyílt a Szent László kori magyar—bizánci viszony újraértékelésére és a magyar külpolitika expanzív jellegének datálására.⁷⁶ Már itt jelezni kell: a laoni Névtelen krónikája utólag igazolta egy XIV. századi izlandi saga azonos tartalmú tudósítását (ld. cikkünk végén).

5. IV. Henrik 1096. évi levele

GOMBOS művében Jaffé 1869-es kiadása alapján olvasható IV. Henrik császárnak Álmos herceghez 1096-ban frott levele.⁷⁷ E levélben igen értékes adatok találhatók a korabeli magyar külpolitikával kapcsolatban, különös tekintettel a magyar—német viszony alakulására. Az 1950-es években azonban a császár levelét XII. századi hamisítványnak minősítették, és ez egycsapásra megvont tőle minden hitelt és értéket.⁷⁸ Szerencsére újabb vizsgálatok meggyőzően bizonyították, hogy IV. Henrik epistolája nem hamisítvány, hanem 1096 őszéről való hiteles írás,⁷⁹ s ily módon a levél ismét elfoglalta, sőt 1938-hoz képest megerősítette helyét a XI. század végi magyar külpolitika fontos forrásai között.

6. 1119. évi velencei oklevél

1871-ben közzétették az 1119 áprilisában kelt végrendeletet, amelyből kiderül, hogy a dózse megbízásából Andreas Michael Velence érdekében Magyarország királyához készül utazni. A magyar kutatás már 1928 óta ismerte e forrást, és azt az 1115—1118-as dalmáciai háborúskodást lezáró magyar—velencei békekötés 1119-es dátumának megállapítására használta fel.⁸⁰

7. XII. századi pápai dekretálisok

W. HOLTZMANN 1926-ban négy, 1959-ban az előbbi négy mellett további öt olyan — XII. századi — pápai dekretalist adott ki, amelyek erőteljesen magyar érdekeltsgűek, és rendkívül értékes — számos esetben teljesen új — közléseket tartalmaznak a magyar egyházi viszonyok, ill. a magyar—pápai kapcsolatok szempontjából az 1159 és

⁷⁵ K. N. CIGGAAR: L'émigration anglaise à Byzance après 1066. Un nouveau texte en latin sur les Varangues à Constantinople. *Revue des Études Byzantines* (32) 1974. (továbbiakban: CIGGAAR 1974.) 301—342. A forrásrészlet szövege a 320—323. lapokon található. A magyar tudomány számára e forrást az idézett cikk nyomán LASZLOVSZKY J. fedezte fel: Angol—magyar kapcsolatok Szent Istvántól a 13. század elejéig. Bp. 1991. (továbbiakban: LASZLOVSZKY 1991.) Kéziratos kandidátusi disszertáció. A latin szöveg a 236—238. oldalakon olvasható.

⁷⁶ MAKK F.: Megjegyzések a Szent László korabeli magyar—bizánci kapcsolatok történetéhez. *AUSz. Acta Historica* (96) 1992. 13—24.

⁷⁷ GOMBOS 2271—2272.

⁷⁸ Erre ld. pl. — a vonatkozó szakirodalommal együtt — KAPITÁNYFFY J.: Magyar—bizánci kapcsolatok Szent László és Kálmán uralkodásának idején. *AUSz. Acta Historica* (75) 1983. 23., 23. 20. jegyz.

⁷⁹ Erre ld. — gazdag szakirodalommal együtt — *Diplomata* 322—323.

⁸⁰ H. KRETSCHMAYR (*Geschichte von Venedig* I. Gotha 1905. 223., 458.) alapján tudott a magyar vonatkozású részről pl. DEÉR J. (A magyar törzsszövetség és patrimonialis királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. 108., 108. 319. jegyz.), ill. MAKK 1978. 25. — Ehhez ld. még *Diplomata* 409.

1192 közötti időszakra szólóan.⁸¹ A szegedi mostoha könyvviszonyok mellett azonban nem vállalkozhattunk sem arra, hogy ezeket a pápai leveleket összevessük a Gombos kötetekben szép számmal szereplő utalásokkal, sem pedig arra, hogy kimutassuk: ezek más, korábbi kiadásokban milyen formában találhatók meg. Minden bizonnyal a *Diplomata Hungariae Antiquissima* következő részeiben ezeknek a dekretálisoknak szövegei is a megfelelő apparátussal és irodalommal együtt ugyanúgy bemutatásra kerülnek, miként az II. Paschalis pápa dekretálisa esetében történt.⁸²

8. 1196. évi hispániai oklevél

Imre magyar király és Konstancia aragón hercegnő házasságának a terve még III. Béla uralkodása alatt született meg, de egészen az utóbbi időkig teljesen bizonytalan volt a frigy megkötésének időpontja. Úgy tűnik: a kronológiai probléma ma már megoldottnak tekinthető egy spanyolországi oklevél révén, amelyet 1972-ben adtak ki. Az 1196 októberében kelt aragon-katalán diplomában Sancha királyné egyik leányát, Konstanciát Magyarország királynéjának mondja; azaz minden bizonnyal ebben az időben Konstancia már Imre felesége volt. A házasságot legnagyobb valószínűséggel 1196 közepén kötötték meg.⁸³

A korai magyar történelemre vonatkozó mohamedán (arab, perzsa, török nyelvű) kútfők összegyűjtésével és kiadásával már régóta adós a magyar orientalisztika, arabisztika és turkológia. A mohamedán források körében az utóbbi évtizedekben bekövetkezett gyarapodást — ezúttal is a teljesség igénye nélkül — az alábbiakban kívánjuk jelezni.

1. *Ibn Hajján*

Az 1970-es évek közepén előbb fényképmásolat, majd francia fordítás, 1979-től pedig kritikai kiadás segítségével kezdték vizsgálni a magyar szakemberek is a XI. századi ibériai mór történetíró, IBN HAJJÁN Al-Muqtabas c. műve ötödik részének szövegét, amely mindaddig ismeretlen volt a kutatók előtt.⁸⁴ A munka magyar vonatkozású passzusai nemcsak a 942. évi spanyolországi kalandozó hadjárat, hanem a korabeli magyar belső viszonyok szempontjából is igen értékes és új tudósításokat tartalmaznak. Különösen nagy

⁸¹ W. HOLTZMANN: Papst Alexander III. und Ungarn. *Ungarische Jahrbücher* (6) 1926. 399—403.; W. HOLTZMANN: XII. századi pápai levelek kánoni gyűjteményekből. *Századok* (93) 1959. 408—417.

⁸² *Diplomata* 344—346.

⁸³ Minderre ld. az 1972-es spanyol kiadás adataival együtt ANDERLE Á.: Aragóniai Konstancia a spanyol történetírásban. *Világtörténet* 1994. tavasz—nyár 32—38.

⁸⁴ P. CHALMETA—F. CORRIENTE—M. SUBH: *Ibn Hayyān, Al-Muqtabas V.* Madrid 1979. 482. (a magyar vonatkozású részek).

vitát váltott ki a szakirodalomban az arab szövegben található hét magyar személynév olvasata és a személyek minősítése.⁸⁵

2. *al-Udzri*

A XI. századi ibériai mór történetíró, AL-UDZRI művének mérvadó kiadása 1965-ben jelent meg. A szerző egy helyütt röviden megemlékezik a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról, amelynek során a magyarok jelölésére a *mağus* szót használja.⁸⁶

3. *Abu Hámid*

1953-ban Madridban tették közzé ABU-HÁMID al-Garnáti granadai mór kereskedő azon művét, amelyről korábban azt hitték, hogy az idők során elveszett.⁸⁷ A XII. századi arab utazó, aki II. Géza idejében éveket töltött magyar földön, munkájában igen fontos tudósításokat közöl a korabeli magyar viszonyokról. Adatai jól hasznosíthatók a gazdasági élet, az etnikai-vallási kép, a külkapcsolatok vizsgálatához és bizonyos események vitatott időrendjének megállapításához.⁸⁸

4. *Mahmud Terdzsümán*

A XVI. századi török történetíró Tarih-i Üngürüşz (A magyarok története) c. művének máig nincs szövegkiadása. Egyetlen kéziratát a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzik. Az ennek alapján készült teljes magyar fordítás 1982-ben jelent meg. Mahmud Terdzsümán a magyar történelmet a kezdetektől a mohácsi csatáig tárgyalja egy ismeretlen magyarországi latin nyelvű krónika nyomán.⁸⁹ Mindaddig, amíg a magyar kutatás adós marad a török mű adatainak kritikai vizsgálatával, a Tarih-i Üngürüşz felhasználása rendkívül problematikusnak bizonyul, és szerfelett nagy óvatosságot igényel.

⁸⁵ CZEGLÉDY K.: Új arab forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. *Magyar Nyelv* (75) 1979. 273–282.; GYÖRFFY GY.: A 942. évi vezérmévsor kérdéséhez. *Magyar Nyelv* (76) 1980. 308–317.; ELTER I.: Néhány megjegyzés Ibn Hayyánnak a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról szóló tudósításához. *Magyar Nyelv* (77) 1981. 413–419.; CZEGLÉDY K.: Még egyszer a magyarok 942. évi kalandozásáról. *Magyar Nyelv* (77) 1981. 419–423.; KRISTÓ GY.: A X. század közepi magyarság „nomadizmusának” kérdéséhez. *Ethnographia* (93) 1982. 463–474.; GYÖRFFY GY.: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések — új válaszok. Bp. 1993. 215–235.; MAKK F.: Csaba és Alpár. (Sajtó alatt.) — A magyar arabisztika fontos feladata lenne a mű egyetlen, rabati kéziratának eredetiben történő tanulmányozása. Egyébként meg kell jegyezni: csak 1992-ben derült ki, hogy Ibn Hajján műve a magyarokra vonatkozóan egy további részletet is tartalmaz, amely a magyar kalandozás spanyol hatására utal (Kalandozók 11.).

⁸⁶ ELTER I. szíves szóbeli közlése. Ld. még. HIF kéziratát.

⁸⁷ C. E. DUBLER: *Abū Hámid el Granadino y su relación de viaje por tierras Eurasiaticas*. Madrid 1953.

⁸⁸ I. HRBEK: Ein arabischer Bericht über Ungarn (Abu Hamid Al-Andalusi Al-Garnati, 1080–1170). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* (5) 1955. 205–230.; CZEGLÉDY K.: Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről. *Nyelvtudományi Értekezések* (70) 1970. 258–259.; MAKK 1980. 48–49.

⁸⁹ Minderre ld. BLASKOVICS J.: A magyarok története. Bp. 1982. 33–432.

5. Madzsar Tarihi

A XVIII. században keletkezett török nyelvű mű (A magyarok története) szerzője ismeretlen, valószínűleg Erdélyből török földre elszármazott magyar ember volt. Munkája, amelynek kéziratát Jeruzsálemben őrzik, mind ez ideig még kiadatlan. A Madzsar Tarihi szerzője i. sz. 371-től 1740-ig beszél el a magyar történelmet sokkal rövidebben, mint Mahmud Terdzsümán, akihez képest a korai időkre vonatkozóan még nagyobb óvatossággal kezelendő.⁹⁰

A magyar történelem szláv forrásainak a mohamedán kútfőkhöz hasonlóan máig nincs gyűjteményes kiadásuk. A legtöbb adatot szolgáltató orosz évkönyvek magyar érdekeltségű részeit ma is HODINKA A. munkájából használjuk.⁹¹ Tudomásunk szerint új feldolgozás és kiadás készül az orosz évkönyvek XII. századi magyar vonatkozású fejezeteiből.⁹²

Ismereteink szerint a X—XII. századi magyar históriát illetően a korábbiakhoz képest új szláv nyelvű kútfő nem került elő az elmúlt évtizedekben. Mégis van két olyan megjegyzésünk, amely már ismert szláv forrás újraértékelésével kapcsolatos.

1. Naum-legenda

Noha a bolgár szent életéről szóló legenda szövegének első kiadásai 1907-ben és 1908-ban jelentek meg, a magyar kutatás csak 1930-ban figyelt fel Naum életírására, és 1934 óta MORAVCSIK téves tartalmi ismertetése alapján hasznosította azt. A helyes értelmezésre (hogy ti. a honfoglaláskor nem a bolgárok, hanem a morvák menekültek el a magyarok által elfoglalt földről) csak a modern magyar fordítások hívták fel a magyar szakemberek figyelmét.⁹³

2. Tatyiscsev szövege

Az orosz udvari történétíró, V. N. TATYISCSEV (1686—1750) elkészítette az orosz évkönyvek több kötetes redakcióját, amelyben olyan adatok is szerepelnek, amelyek egyetlen ránk maradt évkönyvben sem találhatók.⁹⁴ Az újabb szovjet (orosz és ukrán) filológiai kutatás úgy foglalt állást, hogy ezek a részek olyan — eredeti, régi — orosz évkönyvekből származnak, amelyek TATYISCSEVnek még rendelkezésére álltak, de azóta elvesztek.⁹⁵ TATYISCSEV egyes adatait értékesíteni lehetett II. István orosz és lengyel

⁹⁰ Uo. 435—522.

⁹¹ HODINKA A.: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916.

⁹² FONT M.: Az orosz évkönyvek XII. századi magyar vonatkozású részei. (Kézirat.)

⁹³ Minderre ld. — további irodalommal együtt — KIRÁLY P.: A Naum-életírás a magyarokról. Századok (110) 1976. 842—852.; KRISTÓ GY.—H. TÓTH I.: A legrégebbi Naum-legenda és a magyar honfoglalás. AUSz. Acta Historica (58) 1977. 13—20.

⁹⁴ A mű először a XVIII. század végén jelent meg, legújabb kiadása V. N. ТАТИЩЕВ: *История Российская I—VII*. Москва—Ленинград 1962—1968.

⁹⁵ A Tatyiscsev-féle redakció értékelésével kapcsolatos vita irodalmára ld. pl. FONT M.: Magyar—orosz politikai kapcsolatok 1118—1240. Kandidátusi értekezés (kézirat). Pécs 1989. 60., 136.

politikája több kérdésének tisztázásához.⁹⁶ Mindenesetre TATYISCSEV művének felhasználása nagy óvatosságot igényel.

Befejezésül szólni kell a külföldi források gyarapodása között egy olyan kútfőről, amelynek sorsa nagyon sajátosan alakult.

Edward Saga

A XIV. századi izlandi forrást először a XIX. század végén adták ki, modern edíciója 1972-ben jelent meg.⁹⁷ A saga magyar vonatkozású részére 1937-ben FEST S. hívta fel a figyelmet. A saga szerint a normann uralom elől menekülő angolok Bizánc földjén telepedtek le, majd kapcsolat jött létre köztük és a magyar egyház között.⁹⁸ A magyar történettudomány mérvadó vonulata nem fogadta el a saga tudósításait, és az izlandi forrás sorsa a teljes agyonhallgatás lett. A laoni Névtelen már tárgyalt részének felfedezése és közzététele 1974-ben teljes mértékben igazolta a saga elbeszélését, amely egyébként néhány ponton többletinformációval is rendelkezik a francia krónikához képest. Így módon a saga bekerült a XI. század végi magyar história értékes forrásai közé.

Az előzőekben közölt összeállításunk alapján úgy véljük: nem reménytelen dolog abban bízni, hogy a jövőben is kerülnek elő korai történelmünkre vonatkozó külföldi írott források. Vitathatatlan: ehhez egyrészt szükség van arra, hogy a magyar szakemberek elmélyült kutatómunkát végezzenek külföldi levéltárakban, másrészt pedig elengedhetetlen követelmény az, hogy kutatóink a nemzetközi szakirodalmat és a külföldi forráskiadványokat naprakészen figyelemmel kísérjék. Természetesen ez a forráskutatás és forrásfeltárás a korábbinál nagyobb mérvű támogatást igényel.

⁹⁶ MAKK F.: Néhány megjegyzés a Kálmán-ági királyok külpolitikájához. AUsz. Acta Historica (92) 1991. 8–14.

⁹⁷ Az adatokat ld. FEST S.: Adalékok az angol-magyar érintkezések történetéhez az Árpád-házi királyok korában. Századok (71) 1937. 123–124.; LASZLOVSKY 1991. 246.

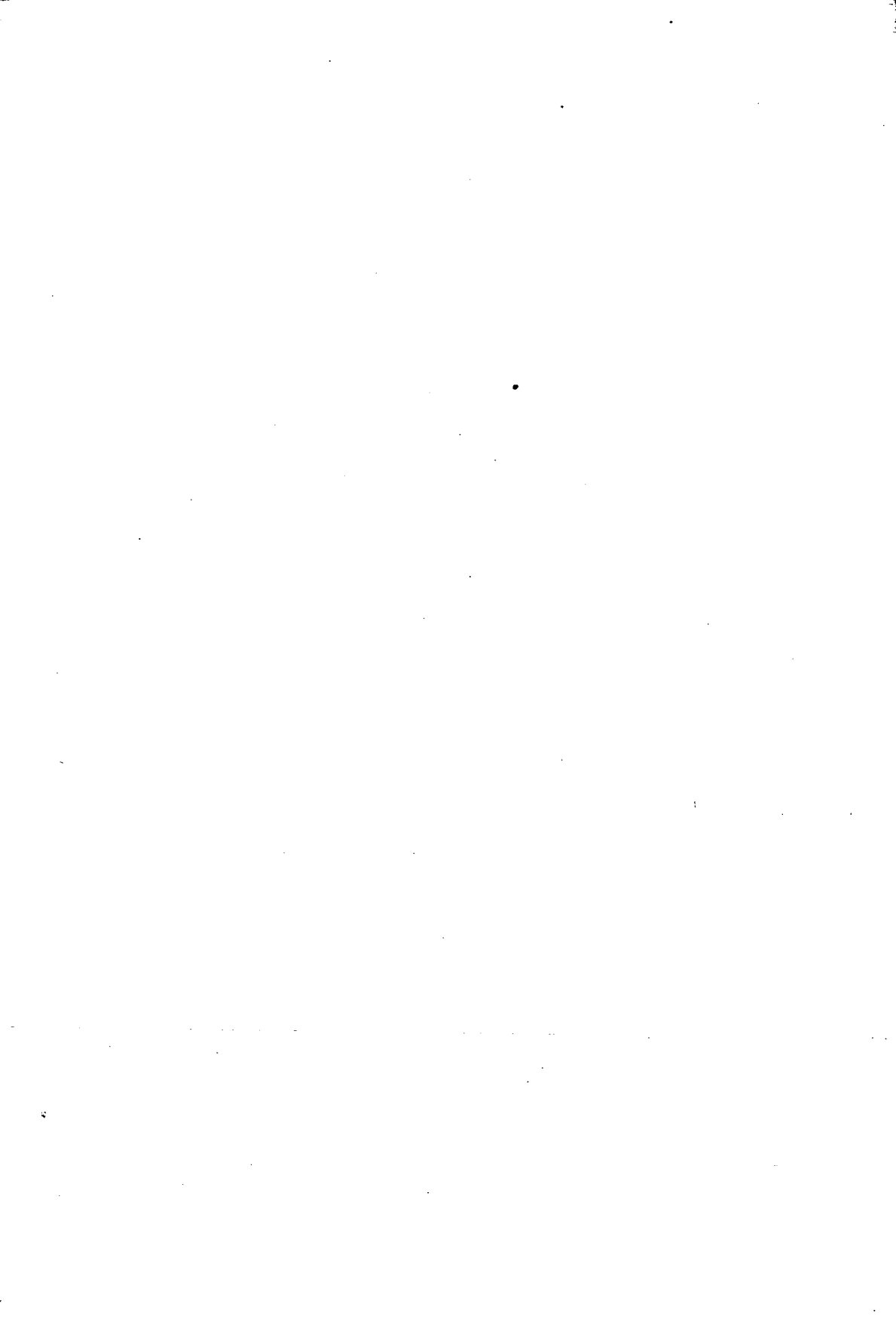
⁹⁸ Visszhangtalan kivételt jelentett FEST S. és HORVÁTH J. egy-egy tanulmánya (Angol Filológiai Tanulmányok V-VI. Bp. 1944.).

Ferenc Makk

FOREIGN SOURCES AND EARLY HUNGARIAN HISTORY
(10—12TH CENTURY)

In research of early Árpád-era of Hungarian history the role of written sources is of utmost importance. Unfortunately, this age is rather poorly-documented in this type of sources.

The author in this study undertook to describe the growing number of foreign written sources relating to Hungarian history, a phenomenon, which took place in the last few decades. A further growth in number of sources in the future could be facilitated by a systematic research of foreign archives and periodicals. However, this work will need a more generous support.



MEGJEGYZÉSEK GÖLNICBÁNYA KUN LÁSZLÓ KIRÁLYTÓL ELNYERT PRIVILÉGIUMÁHOZ ÉS MEGERŐSÍTÉSEIHEZ

A felvidéki bányavárosok sorában korán fejlődésnek indult Gölnicbánya történetének kezdeteit sok bizonytalanság övezi. A településre vonatkozó legkorábbi írott adatok a 13. századból származnak, s ezek már a tág határokat birtokló, élénk telepítő tevékenységet folytató, eredményesen gyarapodó hospesközösség képét tárják elénk. A kezdetekre vonatkozóan mindössze annyit lehet valószínűsíteni, hogy az itt élő korai szláv lakosságra már a 12. században német népesség települt, legalábbis a későbbi városnév a Gölnic folyó szláv eredetű nevéből német közvetítéssel került át a magyarba, s az átvétel a nyelvészek véleménye szerint a 12. századra tehető¹. A bányászat révén gyorsan fejlődő Gölnicbányát első kiváltságaihoz IV. Béla király várospolitikája juttatta. A település első kiváltságlevele azonban nem maradt fenn, csak a IV. László által kiadott megerősítésben feltűnő hivatkozás őrizte meg emlékét. Így sem kibocsátásának ideje, sem pedig pontos tartalma nem ismeretes. Kun László oklevele azt is elmondja, hogy V. István király privilégiumban erősítette meg az apja által adott kiváltságokat, de itt sem áll rendelkezésre az okmány kiadásának időpontja, miként szövege sem. Nem tisztázható tehát, hogy a gölniciek pontosan milyen jogokat kaptak IV. Bélától, illetve hogy V. István csak megerősítette ezeket vagy újabb kiváltságokat is adott a településnek. A város által elnyert privilégiumok közül elsőként IV. László említett okirata maradt fenn szövegében. Ebből kiderül, hogy a király megerősíti Gölnicbányát az említett elődeitől elnyert kiváltságokban, külön kiemelve ezek sorából a bűnpereket illető bíraskodási szabadságot, a városban tartandó vásár olyan formában való védelmét, hogy tilos a városhatárokön belüli falvakban vásárt tartani, végezetül a várost övező erdőknek, vizeknek és bányáknak a szabad használatát. Kun László oklevele emellett leírja a város határait is. Nem lehet tudni, hogy a korábbi privilégiumok mennyivel szabályozták teljesebben és részletesebben Gölnicbánya kiváltságait, miként az sem tisztázható, hogy a fentebbi jogokból közvetlenül IV. László királytól ered-e esetleg valamelyik. Mindeme bizonytalanságokon túl azonban a legfőbb problémát Kun László privilégiumának datálása jelenti.

A privilégium szövegét nem eredeti példány őrzi, hanem átirásokban, illetve tartalmi átirásban maradt fenn. Sajnálatosan a legkorábbi átiratok sincsenek meg eredeti alakjukban. A legkorábbi eredeti példány I. Lajos király 1367. jún. 29-i (*6. die Nat. Joh. Bapt., a. d. 1367.*) tartalmi átirata, amely saját korábbi — I. Károly átirását megerősítő

¹ Gölnicbánya korai történetének összefoglalását l. FEKETE NAGY A.: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934. 126—128.

— oklevele nyomán foglalja frásba Kun László privilégiumának tartalmát.² Nagy Lajos király eme megerősítése szövegében is ismert; 1359. május 5-én kelt (*a. d. 1359., III. Non. mensis Maii*). Ez az irat azonban szintén nincs meg eredetijében, szövegét a szepesi káptalan 1699. szeptember 24-én (*f. V. prox. an. domin. 15. S. et Indiv. Trinit.*) készült átirása tartotta fenn, amelyről több 18. századi másolat áll rendelkezésünkre.³ Nagy Lajos átirása — úgy, ahogyan az 1367. évi tartalmi átirat is említi — valóban nem közvetlenül Kun László okleveléről készült, hanem I. Károly király — kétszeres — megerősítésén keresztül. A szepesi káptalan átiratának 1699. évi szövege azonban nem teljes. Hiányai közül — túl az itt-ott adódó, nem igazán érdemleges, kipontozásokkal jelölt kihagyásokon — a legkomolyabb a Kun László-féle oklevél datatio-jánál kezdődik, és eltart egészen a Nagy Lajos féle megerősítő oklevélkeret záró részének kezdetéig. Értelemszerűen a hiányok a szepesi káptalani átiratról készült valamennyi másolatban megvannak. Mivel IV. László oklevelének dátumát már érinti a csonkulás, így az irat különböző feldolgozói az újkori oklevélpublikációkkal kezdődően többféle keltezéssel próbálták az okmányt kiegészíteni. Ezek sorából említést érdemel KATONA ISTVÁN, aki 1276-ra tette az irat keltét.⁴ Ez azáltal vált maradandóvá, hogy FEJÉR GYÖRGY is átvette tőle,⁵ akinek széles körben használt szövegközlése nyomán a modern történeti monográfiák is 1276-ra helyezik Gölnicbánya első fennmaradt privilégiumát.⁶ A legkésőbbi dátumot BÁRDOSY JÁNOS adja a szepesi okleveleket közzétevő munkájában, amikor is meglehetősen önkényes kiegészítéssel 1290-re teszi a privilégium keltét.⁷ A legújabbkori diplomatikai kutatók közül BORSA IVÁN új keltezést adott IV. László privilégiumának, ugyanis azt részint archontológiai és diplomatikai megfontolásokból, részint pedig — elsőként alapul véve a tartalmi átiratban szereplő dátumot — I. Lajos király 1367. évi oklevele nyomán 1287-re tette.⁸

Visszatérve a csonka szövegű 1699. évi szepesi káptalani átirathoz, a hiány az I. Károly királytól származó megerősítő oklevelek zárókereteire is kiterjed, tehát a szóban forgó káptalani irat ezek datálását sem teszi lehetővé. Bárdosy idézett munkájában — forrásként a gölnici privilégiumok elenchusát megjelölve — I. Károly király első megerősítését 1317-re tette, a másodikikat pedig 1327-re,⁹ majd a két évszámnak megfelelően felhasználva a KATONA ISTVÁN munkájában közzétett 1317 és 1327-beli oklevelek datatioit és méltóságnévsorait, ki is egészítette a maga oklevélpublikációját. Az Anjou-kori oklevéltár nemrégiben megindult munkálatai során mind az 1317-es, mind pedig az 1327-es évnél ismét felszínre került a probléma. A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai

² Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL.). Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DI.) 67 376.

³ MOL. DI. 24 896., DI. 71 419., Diplomatikai Fényképtár (a továbbiakban: Df.) 258 631., Df. 287 781.

⁴ KATONA, S.: *Historia critica regum Hungariae*. VI. Budae, 1782. 704.

⁵ FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. V. 2. Budae, 1829. 345. Fejér emellett még kétszer leközli a gölnici privilégiumot más évszámmal is; 1282-re téve V. 3. 125., 1290-re helyezve — BÁRDOSY nyomán — V. 3. 490.

⁶ FEKETE NAGY I. h.; FÜGEDI E.: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Bp., 1981. 245., 266., 269. stb.

⁷ BÁRDOSY, J.: *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*. Leutschoviae, 1802. 331.

⁸ BORSA I.: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. II/2—3. Bp., 1961. 3464. szám.

⁹ BÁRDOSY, J. i. m. 334.

Fényképtárának időrendi mutatója alapján szerencsére előkerült még egy szövegváltozat,¹⁰ amely — miután független a csonkult szöveget fenntartó iratok hagyományától — lehetőséget ad a datálással kapcsolatos kérdések lezárására. Az irat a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv anyagából származik, és nem más, mint I. Ferenc király 1813. október 1-jén (*die 1. mensis Oct., a. d. 1813.*) kiadott átírásának a királyi könyvek nyomán készült egyszerű másolata. Szövege nem teljes, de a hiány itt a kezdő szakasznál jelentkezik. Az irat mint III. Ferdinánd király átíró privilégiuma kezdődik, és meg is található benne az ehhez tartozó záró rész 1637. május 1-jei (*die 1. mensis Maji, a. d. 1637.*) dátummal, ezt azonban követi még egy záró szakasz, amely a fenti 1813-as keltezéssel, illetve 22. uralkodási év feltüntetésével kétségtelenné teszi, hogy hiányzik a „legkülső” átíró keret kezdő része, amelynek I. Ferenc királytól kellett származnia. III. Ferdinánd privilégiuma megerősíti a szepesi káptalannak azt az 1637. január 28-i (*f. IV. prox. p. fe. Conv. S. Pauli ap., a. d. 1637.*) oklevelét, amely I. Károly király két említett átíratán keresztül magában foglalta Kun László királynak a szóban forgó, Gölnichánya számára kiadott privilégiumát. Ez az átírat az előzőekben érintett mindhárom okmány keltezésével kapcsolatos bizonytalanságot eloszlatja, mert teljes szövegüket adja. Megállapítható belőle, hogy IV. László király privilégiuma — mint ahogyan BORSÁ IVÁN vélte — 1287-ből származik, I. Károly király első megerősítése 1318. augusztus 29-én kelt, míg a második 1327. október 17-én.

Célszerű ezek után e három oklevél rekonstruált szövegét közölni. A közzététel nem alapulhat tisztán a legteljesebb szövegű 1813. évi áti átíráson, mert az 1699. évi hiányos szövegű megerősítés megbízhatóbbnak tűnő olvasatot mutat, különösen a nevek és tisztségnevek tekintetében. Kun László 1287. évi privilégiumánál kézenfekvő az 1367. évi tartalmi átírat felhasználása, elsősorban névalakjainak átvételével. BORSÁ IVÁN idézett munkájában Kun László privilégiumának regesztája mellett Gölnichánya határainak leírását ugyancsak az 1367-es tartalmi átírat alapján közli. Ott, ahol az 1699. évi szövegben kipontozással jelzett hiányok vannak, az 1813-as átírat szövegéből történik a kiegészítés, illetve [] között szerepelnek ezen irat jelentékenyebb szövegváltozai is. I. Károly két megerősítésének szövegénél szintén az 1699-es átírást adja az alapszöveget, a hiányzó részek pótlása itt is az 1813. évi átíratból származik.

A jobb áttekinthetőségért érdemes a szövegközlés mellett összefoglalóan is feltüntetni az 1327. évi átírat apparátusát a fennmaradt példányokról.

Átírások:

1. I. Lajos király, 1359. máj. 5. > szepesi kápt., 1699. szept. 24. Csáky cs. mindszei lt. 50. 1. (Df. 258 631.) (hiányos; 18. sz.-i másolatban).
2. I. Lajos király, 1359. máj. 5. > szepesi kápt., 1699. szept. 24. Dl. 24 896. (NRA. 1756. 32.) (hiányos; 18. sz.-i másolatban).

¹⁰ MOL. Df. 276 159.

3. I. Lajos király, 1359. máj. 5. > szepesi kápt., 1699. szept. 24. Dl. 71 419. (Csáky cs. Mindszenti lt. 59. 1.) (hiányos; 18. sz.-i másolatban).
4. I. Lajos király, 1359. máj. 5. > szepesi kápt., 1699. szept. 24. ŠA. Levoča (Lőcse). Szepes m. lt. Urbéri és telekönyvi iratok 6. Göllnicbánya. (Df. 287 781.) (hiányos; 1772. febr. 23-i másolatban).
5. Szepesi kápt., 1637. jan. 28. > III. Ferdinánd király, 1637. máj. 1. > [I. Ferenc király,] 1813. okt. 1. HHStA. Ung. Akten, Fasc. 333. Konv. d. f. 25—32. (Df. 276 159.) (19. sz.-i másolat a királyi könyvekből: Lib. Reg. 8. Hung. aul. canc. 174—178.)

Említés:

I. Lajos király, 1367. jún. 29. Dl. 67 376. (Bugarin-Horváth lt.)

Az oklevél szövege:

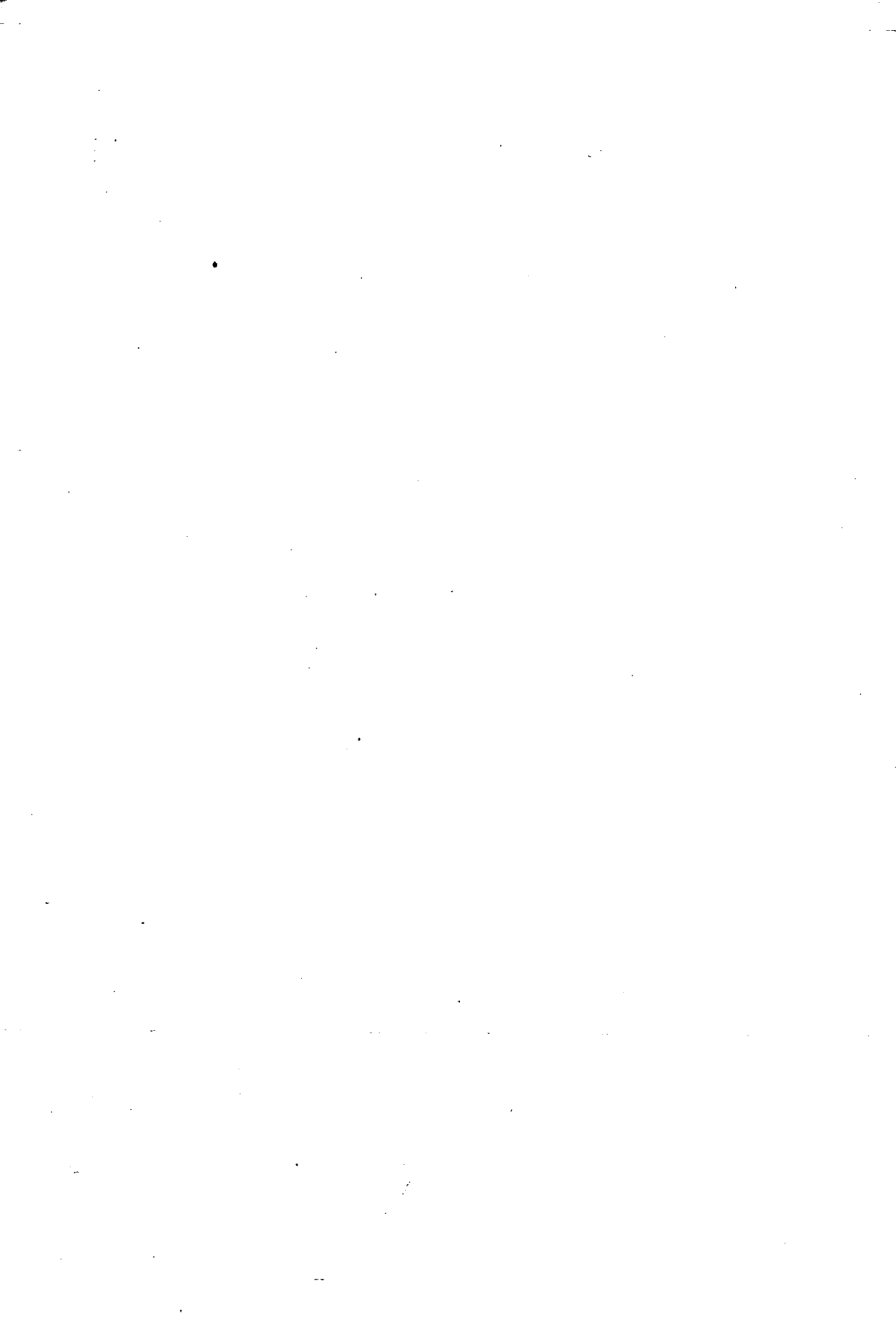
Carolus, Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque rex, princeps Sallernitanus et honoris ac montis Sancti Angeli dominus. Omnibus Christi fidelibus praesentibus et futuris, noticiam praesentium habituris, salutem in omnium Salvatore. Solet a principe confirmari, quod licite postulatur, quia sicut iuris est, occupata indebite in statum debitum revocare, sic est consonum obtenta legitime regio patrocínio roborare. Proinde ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod magister Colinus, notarius universitatis hospitem nostrorum fidelium de Gellnicz Banya ad nostram accedens praesentiam exhibuit nobis privilegium nostrum sub priori et antiquo sigillo nostro confirmans privilegium domini Ladislai olim illustris regis Hungariae, fratris et praedecessoris nostri charissimi felicitis memoriae, super libertatibus ipsorum inferius impressis confectum, petens nos humili precum instantia, ut dictum privilegium nostrum antiquum ratum habere et ad maiorem huius rei evidentiam sigillo nostro novo et authentico dignemur de benignitate regia confirmare. Cuius tenor talis est: Carolus, Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Comaniae, Bulgariaeque rex, princeps Sallernitanus, omnibus Christi fidelibus, tam praesentibus quam futuris, praesentes inspecturis, salutem in eo, qui dat regibus salutem. Ordo suadet aequitatis et ad apicem regiae pertinet maiestatis, ut ea, quae iuris ordine processerunt, illibata conserventur, et ea, quae iuste petuntur, ad exauditionis gratiam admittantur. Proinde ad universorum noticiam harum serie literarum volumus pervenire, quod comes Perenger, iudex de Göllnicz Banya dictus [Á. 5.: *dilectus*] et fidelis noster vice et ... (Á. 5.: *nomine universorum civium*) de eadem Göllnicz Banya fidelium nostrorum exhibuit nobis privilegium domini Ladislai condam regis Hungariae ... (Á. 5.: *felicitis memoriae fratris nostri benigni*) super libertatibus eorundem confectum, petens a nobis humili cum instantia, ut dictum privilegium ... (Á. 5.: *ratum haberi [!] et libertates*) ipsorum innovare ac nostro privilegio dignemur confirmare. Cuius quidem privilegii tenor talis est: ... (Á. 5.: *Ladislau, Dei*) gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Comaniae, Bulgariaeque rex, omnibus Christi

fidelibus, praesentem paginam inspecturis, salutem in omnium Salvatore. Regali incumbit maiestati suos subditos, turbationibus et necessitatibus opressos, ab ipsa turbatione et necessitate misericorditer relevare, et eisdem in eorum iuribus indemniter conservare. Proinde ad universorum notitiam tenore praesentium harum serie volumus pervenire, quod iudex, iurati et universi cives de Glympnuchbanya^{Emi}, fideles nostri, ad nostram accedentes praesentiam, a nobis humiliter supplicando postularunt, ut nos eosdem in libertatibus eorum, ipsis per Belam, avum nostrum charissimum et per Stephanum, patrem nostrum, reges illustrium recordationum mediantibus privilegiis eorundem, quae nobis pluries per eosdem exhibita extiterunt, datis et concessis, simul cum possessionibus, terris, aurifodinis, argentifodinis, ferrifodinis, aquis et silvis ac cum omnibus utilitatibus eorundem de benignitate regia tueri et conservare dignaremur. Nos itaque, qui ex officio debiti et suscepti regiminis nostri subditos nostros opressos turbationibus et iuribus eorum pro fidelitate nobis debita et impensa privatos relevare tenemur, ipsis iudici et iuratis universisque civibus de Gylmuchbanya^{Emi} illam et eandem in omnibus libertatem, qua temporibus domini Bela, avi nostri charissimi et postmodum etiam [Á. 5.: *Stanislai* (☉: *Stephani*)] patris nostri, regum illustrium recordationum usi sunt et gavisus, de benignitate regia duximus concedendam, ita videlicet, quod iidem specialiter ista praerogativa libertatis a nostra maiestate indulta debeant congaudere, ut omnes causas in medio ipsorum et populorum infra metas eorundem constitutorum emergentes, sanguinis videlicet, furti et latrocinii iudicare possint et finem debitum imponere ut postulat ordo iuris. Concessimus etiam eisdem ut nullus forum in villis infra metas dictae civitatis constitutis in praeiudicium ipsius civitatis habere possit, sed omnes populi intra metas eorundem conclusi, ad forum dictae civitatis de Glympnuchbanya^{Emi} cum mercibus eorum ire et accedere teneantur ibique res suas venditioni exponentes. Statuimus etiam, ut omnes piscatores in aquis, structores carbonum et incisores lignorum in sylvis, seu aliqui laboratores de civitate de Gylmpnuch^{Emi} intra terminos seu metas eorum, ut inferius annotantur, libere et absque inquietatione quorumlibet laborare valeant et sua officia exercere. Cuius quidem terrae seu possessionis metae, prout [Á. 5.: *iidem cives*] nobis retulerunt hoc ordine distinguuntur: prima meta incipit a via Deryn^{Emi} et tendit usque ad domum heremitaе deinde vadit usque ad montem bovum, qui Wkurhegh^{Emi} vulgariter nuncupatur, et ibi flectitur et tendit ad caput cuiusdam fluvii Smolnyk^{Emi} nominati et exinde protenditur ad domos seu aedificia, in quibus ferrum flari et purgari consuevit, et postmodum directe procedendo vadit ad caput cuiusdam alterius fluvii Valkensesyn^{Emi} nominati et exinde protenditur et vadit ad quendam montem Scynkw^{Emi} nuncupatum usque ad illum locum, ubi tributum exigi consuevit et ibi terminatur. Ut igitur huiusmodi gratiae nostrae seu innovationis serie ipsius civibus de Glympnuchbanya^{Emi} per nos factae, ... (Á. 5.: *robur obtineat perpetuae*) firmitatis, ne per quempiam successu temporis in irritum valeat revocari, praesentes concessimus dupl ... (Á. 5.: [*dupl*]icis sygilli nostri munimine roboratas). Datum per man ... (Á. 5.: [*man*]us discreti viri magistri) Theodori episcopi [!] (Á. 5.: *praepositi Scibiniensis, aulae nostrae vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri, anno domini millesimo ducentesimo octuagesimo septimo, regni autem nostri anno sexto decimo. Nos igitur, qui ex officio suscepti regiminis unum quemque in suo iure conservare et iustis petentium desiderii aures benignos inclinare debeamus, precibus praedictorum fidelium civium nostrorum*

de Goelnecz-Banya per comitem Perenger iudicum ipsorum nobis porrectis regio inclinati cum favore, dictum privilegium non abrasum, non cancellatum, neque in aliqua sui parte viciatum, de verbo ad verbum praesentibus inseri facientes ratificamus, approbamus libertatesque eorum, per praedecessores nostros eis datas et concessas, innovamus et testimonio praesentibus [!] confirmamus. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem praesentes concessimus literas duplici sygilli nostri munimine roboratas. Datum per manus discreti viri magistri Joannis Albensis ecclesiae praepositi, aulae nostrae vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri. Anno domini Millesimo trecentesimo decimo octavo, quarto Calendis [!] Septembris, regni autem nostri anno similiter decimo octavo. Nos itaque praescripti privilegii inspectione diligenter visitata, iusto petitionibus eiusdem magistri Colin, fidelis nostri, pro dicta universitate ipsorum fidelium hospitem nostrorum nobis humiliter porrectis, admissione dignis favorabiliter inclinati, ipsum privilegium in nulla sui parte viciatum de verbo ad verbum praesentibus insertum, acceptamus, ratificamus et super praescriptis libertatibus [!] eisdem fidelibus hospitem nostris et eorum haeredibus perpetuo valitibus [!] et irrevocabiliter permanentibus [!] de consilio praedeclaratorum [ɔ: praelatorum] et baronum regni nostri praesentibus [!] privilegii nostri patrocinio confirmamus. In cuius confirmationis memoriam perpetuamque firmitatem praesentes concessimus dicti [ɔ: duplicis ?] sigilli nostri novi et authentici munimine roboratas. Datum per manus discreti viri magistri Gedon [ɔ: Andree] Albensis ecclesiae praepositi, aulae nostrae vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri. Anno domini Millesimo trecentesimo vigesimo septimo, sexto decimo Calendis [!] Novembris, regni autem nostri anno similiter vigesimo septimo. Venerabilibus in Christo patribus et civis [ɔ: dominis] Boleslao Strigoniensis [!] et fratre Ladislao Colocensis [!] archiepiscopis, Joanne Nitriensis, Benedicto Chanadiensis, Nicolao Jauriensis, Georgio Sirmiensis, Ladislao Quinqueecclesiensis, Iovanka Varadiensis, [fratre] Petro Boznensis, Laurentio Vaciensis, Andrea Transylvaniensis [!], Henrico Vesprimiensis, aulae regiae maiestatis cancellario [!] [ɔ: aulae reginae, consortis nostrae carissimae cancellario], Chanadino Agriensis et Ladislao Zagrabiensis [ecclesiarum] episcopis ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Magnificis baronibus Demetrio magistro tauernicorum nostrorum, comite Machiensi [ɔ: Bachiensi] et Traciniensis [ɔ: Trinchiniensi], Alexio [ɔ: Alexandro] iudice curiae nostrae, Thoma Vayvoda Transylvaniensis [!] et comite de Zonok, Vikch [ɔ: Mikch] bano totius Sclavoniae, comite Simigiensis [!] et de Svavos [ɔ: Sarus], Dionisio magistro dapiferorum nostrorum, Stephano magistro agazonum nostrorum, Nicolao comite Psoniensi et aliis quam pluribus regni nostri comitatus tenentibus et honores.)

COMMENTS ON THE PRIVILEGE OF GÖLNICBÁNYA
ACQUIRED FROM LADISLAUS IV AND ITS CORROBORATIONS

Among texts of the 13th century privileges of Gölnicbánya (Gelnica, Slovakia) only one survives through later transcripts, the one issued by Ladislaus IV, king of Hungary. Since the text of this charter used by Hungarian historians is an incomplete transcript dating from 1699, the date of the original document as well as that of the two transcripts by Charles I have been uncertain. In the course of their work, compilers of *Anjou-kori oklevéltár* (Documents of the Angevin-era) came across a 19th document the textual tradition of which is independent of the above-mentioned incomplete one. The intact, although late document containing misreadings, made it possible to date all three incomplete documents and the reconstruction of their full text. The privilege of Ladislaus IV was issued in 1287, and it was transcribed by Charles I on 29th August, 1318, and on 17th October, 1327.



A KIRÁLYI TANÁCS ÉS AZ ORSZÁGGYŰLÉS II. LAJOS URALKODÁSÁNAK ELSŐ FELÉBEN¹

A királyi tanácsnak a középkori magyar állam kormányzásában mindvégig fontos szerepe volt. Már Szent István II. törvénykönyvében utalás történik a „szenátus” döntésére, illetve kérésére, amely szenátuson a „püspökök és főurak” gyülekezetét, a királyi tanácsot kell értenünk; a király a velük való tanácskozás után hozta meg törvényeit.² A tanács a legnagyobb vagyonú egyházi és világi birtokosokból állt. Bár az Árpád-házi királyoknak a korabeli források szerint igen nagy személyes hatalmuk volt, — különösen a korszak első felében — a királyi tanács nélkül, vagy annak ellenére semmit sem tehetek.³ A korszak végére a hatalom az oligarchákból álló tanács kezébe tolódik át. Ezen a helyzeten az Anjou-házból származó királyok uralkodása alatt történik változás: Károly Róbert gazdaságilag, katonailag és politikailag megerősítette az államhatalmat, ő és fia, Nagy Lajos kezében a királyi tanács újra csak a tanácsadó testület szerepét játszotta. Károly Róbert és Nagy Lajos meghallgatták a tanács véleményét, de a döntés jogát kizárólag maguknak tartották fenn.⁴

A főrendekből álló tanács összetételén először Zsigmond és Mátyás próbáltak változtatni azzal, hogy a köznemesi ülnököknek a központi bíróságokba való bevitelével helyet biztosítsanak számukra a tanácsban.⁵ Ezek a kísérletek azonban sikertelenek maradtak, illetve a Mátyás uralkodása alatt bekerülő köznemesi származású ülnökök a tanácsba jutva nem annyira a köznemesség érdekeinek képviselőivé, mint inkább a király politikájának kritikátlan kiszolgálóivá váltak. A Mátyás halálát követő időszak az, amikor a királyi tanács újra az állam kormányzásának döntő fontosságú tényezőjévé válik.⁶

Egyrészt Ulászló nemtörődömsége, de még inkább II. Lajos kiskorúsága megkövetelte egy kollektív kormányzó testület kifejlesztését. A királyi tanács korábbi, tanács-

¹ A tanulmány az OTKA F 013736 számú pályázati támogatása segítségével íródott.

² Magyarország története I/1 kötet. (Előzmények és magyar történet 1242-ig). Főszerkesztő: SZÉKELY GYÖRGY Bp. 1984. 804.

³ Uo. I/2 kötet 1172—1173. PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899. második, javított kiadás: REPRINT 1984. 1. kötet 178.

⁴ HÓMAN BÁLINT—SZEKFI Gyula: Magyar történet. Bp. 1939. 2. kötet 142—143. (A továbbiakban: HÓMAN—SZEKFI i. m.)

⁵ MÁLYUSZ ELEMÉR: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 144. (A továbbiakban: MÁLYUSZ 1984.). KJSFALUDY KATALIN: Matthias Rex. Bp. 1983. 32.

⁶ TOKAY LAJOS: Magyarország kormányzata a Jagelló-korban. Békés. 1932. 80. (A továbbiakban: TOKAY: i. m.)

adó, királyi önkényt korlátozó funkciója tehát eltolódott a végrehajtó funkció felé. Noha a királyi tanácsban a főrendek akarata érvényesült, a tanács nem a főnemesség és főpapság rendi képviseleti szerve volt csupán, hanem kormányzati alapon szervezett rendi végrehajtó testület,⁷ legalábbis elvileg. Amíg az államigazgatás mindennapi feladatait a szűkebb királyi tanács látta el,⁸ addig a nagyobb tanács a törvényhozás előkészítő közege volt: az országgyűlésen benyújtandó javaslatok előzetes megvitatását végezte el.⁹

A szűkebb királyi tanács létszámát és összetételét törvény szabta meg, II. Lajos uralkodásának kezdetén ezt 28 főben állapították meg, akik közül 5 főpap, 7 főnemes és 16 köznemes volt.¹⁰ A nagyobb királyi tanács — amely „praelati et barones” elnevezéssel¹¹ tűnik fel a forrásokban — ülésein általában minden előkelő nagybirtokos részt vehetett, elsősorban persze azok, akik állandóan a király környezetében tartózkodtak, tehát a központi állami intézmények fejei. Mivel az erdélyi vajda, a bánok és főispánok, hivataluknál fogva nem tartózkodhattak állandóan a királyi udvarban, ezért a nagyobb tanácsban való állandó részvételükkel nem számolhatunk.¹²

A nagyobb tanács üléseire a király csak a főpapokat, a bandérium tartására jogosult bárókat, valamint ún. „igazi” bárókat volt köteles meghívni.¹³ A bandérium tartására jogosult bárókat névszerint az 1498. 22. tc. sorolja fel. A fel nem sorolt jómódú birtokosok elvileg kizárattak a nagyobb tanácsból, gyakorlatilag azonban bejuthattak mint a köznemesség képviselői.¹⁴ A királyi tanács tagjai voltak továbbá a „született” bárók (az „igazi” bárók másik megnevezése). Ezt a réteget Mátyás az örökös főispáni kinevezésekkel alapozta meg és akik tanácstagsága apáról fiúra szállt.¹⁵

A köznemesség bevitele a királyi tanácsba a Jagelló-korban az 1498. évi 7. tc-vel vette kezdetét. A törvény kimondta, hogy az országot érintő ügyek tárgyalásakor behívják a tanácsba a köznemesi assessorok felét,¹⁶ akik — összesen 16-an — bíraskodási feladatok ellátásában vettek részt. Az 1500. évi 10. tc. bővítette hatáskörüket: a tanács minden

⁷ TIMON ÁKOS: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1919. 653. (A továbbiakban: TIMON: i. m.); CSIZMADIA ANDOR—KOVÁCS KÁLMÁN—ASZTALOS LÁSZLÓ: Magyar állam- és jogtörténet. Bp. 1975. 140.; KUBINYI ANDRÁS: A Jagelló-kor. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből. Szerk.: MAKK FERENC. Bp. 1985. 2. kötet 162. (A továbbiakban: KUBINYI 1985.)

⁸ TOKAY: i. m. 70.

⁹ TIMON: i. m. 654.

¹⁰ SZABÓ DEZSŐ: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Bp. 1909. 7; KULCSÁR PÉTER: A Jagelló-kor. Bp. 1981. 158.

¹¹ KUBINYI 1985. 162; TOKAY: i. m. 65.

¹² MÁLYUSZ ELEMÉR: A magyar társadalom a Hunyadiak korában (Hűbériség és rendiség problémája) In: Mátyás király Emlékkönyv. Szerk.: LUKINICH IMRE. Bp. é. n. 1. kötet 333; (A továbbiakban: MÁLYUSZ: A magyar társadalom...); KUBINYI 1985. 162.

¹³ KUBINYI ANDRÁS: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk.: H. BALÁZS ÉVA, MAKSAY FERENC, FÜGEDI ERIK, Bp. 1984. 260. (A továbbiakban: KUBINYI 1984.)

¹⁴ Uo. v. ö. 1498. évi 2., 7. cikkelyek.

¹⁵ FÜGEDI ERIK: Uram királyom... Bp. 1974. 211—212.

¹⁶ MÁLYUSZ: A magyar társadalom... 398; v. ö. 1498. évi 7. tc.

ügyet a 8 ülnök jelenlétében tárgyal, majd később a király felségjogai egy részét sem gyakorolhatja az ő beleegyezésük nélkül (1507. évi 3., 5., 7. tc.-ek).¹⁷

Ez természetes következménye volt annak, hogy a köznemesség már II. Ulászló uralkodása alatt felismerte: országgyűlési túlsúlyuk semmit sem ér anélkül, hogy a végrehajtást biztosítani tudnák.¹⁸ Az ülnöki helyeket tehető, vármegyéjükben hangadó, politikai súllyal rendelkező urak töltötték be.¹⁹ A tanácsban mégsem tudtak komoly szerepet játszani, részben a már korábban említett ok miatt, ti. a tanácsba bekerülve sem szűnt meg familiárisi viszonyuk, részben pedig azért, mert nem rendelkeztek a politizáláshoz elengedhetetlenül szükséges nagy műveltséggel, gyakorlattal, diplomáciai érzékkel.²⁰ Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a tanácsba bejutott köznemesek elsősorban saját személyes emelkedésüket igyekeztek biztosítani,²¹ nem pedig az általuk képviselt érdekeket előmozdítani.

A tanács döntéseit végső soron nem összetétele, hanem a tagok által képviselt anyagi-katonai hatalom határozta meg. A tanács nagy hatalma pedig az oligarchia nagy hatalmát jelentette, noha a végrehajtást illetően korántsem volt meg mindig a teljes összhang.²² A főrendeket ugyanis érdekellentétek állították szembé egymással, mint pl. a külpolitikai orientáció kérdése. A Habsburg érdekeket a tanácsban a Bakócz, Bornemissza János, Brandenburgi György nevével fémjelezhető csoport támogatta, míg Zsigmond lengyel király politikájához a Perényi Imre—Szatmári György képviselte érdekszövetség igyekezett alkalmazkodni és támogatókra szert tenni.²³

A tanács ügymenete a következő volt: az elintézésre kerülő ügyet kancelláriai titkárok referálták, a vitát a tanácsosok folytatták le és végsősoron a király döntött. Az uralkodó akaratát a tanács többségének ellenállása esetén azonban nem tudta keresztül vinni. A döntésekről a kancellária állított ki okiratot, amelyet megküldtek az érintetteknek is. Szemtanúk szerint II. Lajos a tanácsban szótlánul ült és érzéketlen résztvevője volt a vitáknak.²⁴

A királyi tanácsnak az eddigiekben leírt ismérvei az 1518. évi Szent György napjára (április 24.) összehívott országgyűlésig nem változtak számottevően.

A következőkben az országgyűlés Jagelló-korra kialakult rendjét tekintjük át.

A rendi országgyűlés Nyugat-Európában már a 14. századra kialakult (Angliában a 13. században, Franciaországban a 14. század elejére). Nálunk a fejlődés bizonyos késéssel jelentkezett. Míg Angliában már a 13. század utolsó harmadában képvisleti országgyűlést tartottak, addig nálunk először az 1385. évi november 8-ra Mária királynő

¹⁷ Uo. 394—396.

¹⁸ Uo. 394. és ugyanő: A magyar állam a középkor végén. In: Magyar művelődéstörténet. Szerk.: DOMANOVSKY SÁNDOR. Bp. é. n. 2. kötet 76.

¹⁹ BÓNIS GYÖRGY: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon Bp. 1971. 350—351. (A továbbiakban: BÓNIS 1971.)

²⁰ HÓMAN—SZEKFI: i. m. 2. kötet 569; MÁLYUSZ: A magyar társadalom... 396.

²¹ KUBINYI 1984. 268.

²² TOKAY: i. m. 65; FÜGEDI: i. m. 213; KUBINYI. 1984. 267.

²³ FÖGEL JÓZSEF: II. Lajos udvartartása. Bp. 1917. 39.

²⁴ FRAKNÓI VILMOS: II. Lajos és udvara. Bp. 1878. 8.

által összehívott országgyűlésen képviselte a nemességet megyénként 4—4 követ.²⁵ Ez csak egy kiragadott adat, de kellően érzékelteti az időbeni elmaradást. Zsigmond király uralkodása alatt emelkedik érvényre az a jogelv, hogy a törvényhozói hatalom a Szent Korona egész testét illeti meg.²⁶ A rendi országgyűléseken hangoztatott elvek: a közjó, a közhaszon s maga a korporatív egység eszméje a 12—13. század jogfejlődésének eredményei.²⁷ Ezek felhasználásával Henri de Ghent párizsi világi teológus az 1270-es években kifejtette az államrezon elméletét.²⁸

A magyarországi gazdasági, társadalmi fejlődés megteremtette a rendiség alapjait. A rendi fejlődés első válságát a Jagelló-korban éli át; II. Lajos uralkodása újabb lendület ad a II. Ulászló alatt elkezdődött rendi anarchiának. Az országgyűlés, mint rendi eszköz is új fejlődési szakaszba lép. A király tíz éves uralkodása alatt tizenhat rendi gyűlésről maradtak fenn adatok,²⁹ tehát voltak olyan évek is, amikor kettő vagy három országgyűlést is tartottak, de kettő volt a szokásos.³⁰

Kiket illetett meg az országgyűlésen való részvétel joga? A király formailag a Szent Koronába foglalt közhatalmi jogok birtokosa, de ezen jogok gyakorlását megosztja a Szent Korona tagjaival.³¹ Az alap az ősi jogelv, amelyre néha az országgyűlési meghívók is hivatkoznak: „ami mindenkit illet, azt mindenkivel jóvá kell hagyni”.³²

Tehát az országgyűlésen részt vesz a király, a világi és egyházi főrendek, akik névre szóló meghívót kapnak, a köznemességet vármegyénként hívják meg és vagy személyesen (tömegesen) jelennek meg, vagy megyénként választott követek képviselik őket, rendszerint megyénként 4—4 követ. Az összes megjelenő fejenként egy—egy szavazattal rendelkezik. Elvileg a városok képviselőit is meg kellett hívni, erre azonban a Jagelló-kor második felében nem került sor.³³ A városoknak összesen egy szavazatuk volt, ezzel a tárgyalások kimenetelét nem tudták befolyásolni. Az önálló közigazgatással rendelkező részek, mint Erdély, a bánságok, Horvátország és Szlavónia képviselői nem vettek részt az országgyűlésen, hanem a rájuk vonatkozó határozatokat a király a tartományi részgyűlések elé bocsátotta beleegyezés végett.³⁴ Az országgyűléstől való távollmaradást a legszigorúbban büntették,³⁵ de aki önhibáján kívül maradt távol, annak is esküt kellett tenni a törvényekre a vármegye közönsége előtt.³⁶ A köznemesség szem-

²⁵ MÁLYUSZ. 1984. 16.

²⁶ TIMON: i. m. 524.

²⁷ BÓNIS GYÖRGY: A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 63. Bp. 1972. 74.

²⁸ Uo. 75.

²⁹ KUBINYI ANDRÁS: A magyarországi városok országrendiségének kérdéséhez (különös tekintettel az 1458—1526 közötti időre). In: Tanulmányok Budapest múltjából. (különlenyomat) 21. Bp. 1979. 25.

³⁰ SZABÓ DEZSÓ: i. m. 11.

³¹ TIMON: i. m. 523.

³² KUBINYI 1985. 163.

³³ Uo. 162—163.

³⁴ TIMON: i. m. 766.

³⁵ 1518. (bácsi) 28. tc.

³⁶ 1518. (bácsi) 43. tc.

pontjából azok az országgyűlések voltak az eredményesek, amelyeken tömeges megjelenésével keresztül tudta vinni akaratát. A főrendek ilyenkor igyekeztek a tárgyalásokat húzni, halasztani, míg a köznemesség egy része nem bírván az ott tartózkodás költségeit fedezni, eltávozott és a döntést az ott maradókra bízta, akikkel szemben már könnyebben érvényesülhetett a főrendek hatalmi túlsúlya.³⁷

Az országgyűlések szokásos időpontjai II. Lajos uralkodása alatt: Szent György napja (április 24.) és Szent Mihály napja (szeptember 29.).³⁸ A meghívók szétküldése után a nagyobb királyi tanács megtárgyalta az országgyűlés elé terjesztendő ügyeket.³⁹ A diéta megnyitása után először elhangzott a királyi propositio, majd sor került a vitára. Elvileg mindenkinek volt hozzászólási joga, a gyakorlatban a főrendek és a köznemesség vezérszónokai, mint Werbőczy István,⁴⁰ folytatták a tárgyalásokat, a többség a tetszés vagy nemtetszés nyilvánításában, illetve a szavazásban vett részt. A szavazatokat nem számolták, hanem mérlegelték. Az egyezkedés addig folyt, míg a király és a rendek közös álláspontra nem jutottak. A rendeknek is volt javaslattevési joguk.⁴¹

Az 1507. évi 12. tc. értelmében az országgyűlés időtartama alatt sem a királyi kúria bírósága, sem a vármegyei törvényszékek nem tartottak ülést. Az igazságszolgáltatás ezen szünetelését „iuristitium”-nak nevezték.⁴² Miután a tárgyalások során a végleges megegyezés megszületett, az alkotott törvényeket a királyi ítélőmesterek megszövegezték és írásba foglalták. A végleges törvény ünnepélyes kiváltságlevél, dekrétum formájában jelent meg. A dekrétum három részből áll; a bevezetés, a tulajdonképpeni főszöveg, vagyis a rendelkező rész és végül a záradék. A bevezetés tartalmazza a király nevét és címeit, az országgyűlés helyét, a résztvevőket és olykor az összehívás általános indoklását. A leghosszabb részt elfoglaló törvényszövegeket követi a záradék, amely tartalmazza a király arra vonatkozó ígéretét, hogy a törvényt megtartja és másokkal is megtartatja, megadja, hogy a dekrétumot a király melyik pecsétjével erősíti meg (kisebb, nagyobb, kettős). Tartalmazza még a szentesítés dátumát és az ekkor hivatalt viselő egyházi és világi főméltóságok névsorát.⁴³ Minthogy az írásbafoglalást a királyi kancellária végezte, előfordult, hogy a király az elfogadott szövegen magának kedvező változtatásokat végeztetett, amint az a Decreta Regni Hungariae c. műben olvasható.⁴⁴

A Jagelló-korral kapcsolatban a szakirodalomban gyakran találkozhatunk azzal a megállapítással, hogy a törvényeket nem tartották be.⁴⁵ Itt azonban néhány észrevételt

³⁷ HÓMAN—SZEKFŰ: i. m. 2. kötet 568.

³⁸ SZABÓ DEZSŐ: i. m. 11.

³⁹ KUBINYI 1985. 162—163; 1495. évi 25. tc.

⁴⁰ BÓNIS. 1971. 341; FRAKNÓI VILMOS: Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján. Bp. 1884. 105.

⁴¹ CSIZMADIA—KOVÁCS—ASZTALOS: i. m. 139.; FRANCISCUS DÖRY—GEORGIUS BÓNIS—VERA BÁCSKAI: Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301—1457. Bp. 1976. 51. (A továbbiakban: DRH)

⁴² TIMON: i. m. 651.

⁴³ CSIZMADIA—KOVÁCS—ASZTALOS: i. m. 120—121.

⁴⁴ Uo.; DRH 52.

⁴⁵ CSIZMADIA—KOVÁCS—ASZTALOS: i. m. 120.

kell tennünk. Az egyik az, hogy az elbeszélő források nyilvánvalóan azokat az adatokat közlik, amikor valamilyen törvényt vagy törvényeket nem tartották be; ugyanis, ha egy törvényt betartanak, az természetes, abban nincs semmi feljegyzésre méltó. Egyébként is számos adat mutat arra, hogy a törvényeket általában, de többségükben mindenképpen megkísérelték végrehajtani, vagy végrehajtatni.⁴⁶ A másik az, hogy mivel a Jagelló-kor egy átalakulást, hatalmi viszonyok eltolódását végigélő korszak volt, sokszor hoztak szokatlan, újszerű törvényeket. Márpedig a középkori jogfelfogás és gyakorlat szerint csak az a törvény jó, amely régi és átment a szokásjogba. Ha olyan törvényeket hoztak, amelyek a szokásjoggal ellenkeztek, azokat nem tekintették jognak és nem is alkalmazták.⁴⁷ Ennek eklatáns példája Magyarországon az 1514-es „megtorló” törvények néhány rendelkezése,⁴⁸ amelyek végrehajtásáról egyetlen adat sem maradt fenn. Nem véletlenül! Az évszázados meggyökerezett szokások útját állták a végrehajtásnak.

Az újonnan hozott törvények a kihirdetéssel léptek érvénybe. Ez úgy történt, hogy a sokszorosított törvényt a király megküldte a vármegyéknek, városoknak, sőt azoknak a főpapoknak, főuraknak is, akik az országgyűlésen nem jelentek meg.⁴⁹

A törvényeket meghatározatlan idejű érvényességgel hozták, kivéve azt a néhány esetet, amikor kikötötték, hogy az illető törvények ideiglenes jellegűek és csak a következő országgyűlésig vannak érvényben.

⁴⁶ KUBINYI 1985. 192.

⁴⁷ CSIZMADIA—KOVÁCS—ASZTALOS: i. m. 120; DRH 55.

⁴⁸ 1514. évi 60. tc.

⁴⁹ CSIZMADIA—KOVÁCS—ASZTALOS: i. m. 120. és DRH 53.

THE ROYAL COUNCIL AND THE DIET
IN THE FIRST HALF OF LOUIS II'S REIGN

The royal council and the diet were the most important legislative bodies of medieval Hungary. By the time of Louis II the royal council had become a representative body of feudal aristocracy and an executive body of the same estates for reasons of governing the country. Two forms of the royal council are known: an exclusive form for the everyday purposes of state administration, and a large council in the sessions of which all members of high aristocracy could participate, the latter was a preparatory organ of legislation: the proposals to be discussed in the course of diets had been dealt with in its sessions. According to the 7th paragraph of the 1498 decree 8 members (assessores) of lesser nobility had to be invited to the session of the royal council when matters of national importance would be discussed. Assessores of the lesser nobility could not have played a decisive role in the talks, themselves being vassals, they had to bear in mind the interests of their overlords. In case of agreement of most members of the council execution of decisions of the council was unhindered. However, in case of resistance on the part of the council, even the ruler's will was impossible to fulfil.

During the reign of Louis II the diet usually convened two times a year: 24th April and 29th September. The nobility either convened individually, or was represented by deputies from each county. From the viewpoint of the nobility those diets could be regarded fruitful, when their multitudinous appearance could force the aristocracy to accept their claims, however in such cases execution was often doubtful. Diets were opened by the crown speech enlisting the royal proposals, it was followed by the discussion, and finally the decision was made. The decree was then drawn up and sent to the counties. The decree was drafted by the royal chancellery.

A SZÖVETSÉGGKÖZI KATONAI ELLENŐRZŐ BIZOTTSÁG ÉS AZ 1921—22-ES MAGYAR HONVÉDELMI TÖRVÉNYEK

A magyar állam törvényei közé 1921. XXXIII. törvényeként beiktatott és 1921. július 26-án érvénybe lépett trianoni békeszerződés V. fejezete foglalta magában a katonai, hadihajózási és léghajózási rendelkezéseket. Az 5 részből és 42 cikkelyből álló fejezet tartalmazta többek között az általános hadkötelezettség megszüntetését, az önkéntesekből toborzott, 35 000 főben maximált hadsereg szervezésének és kiképzésének alapelveit, s mellékelt táblázatban részletesen meghatározta 1 gyalogos hadosztály, 1 lovas hadosztály illetve 1 vegyesdandár szervezeti felépítését, létszámát és fegyverzetét.¹ Ezen túlmenően intézkedett a csendőrség, a pénzügyőrség és az erdőőrök létszámáról is. A befejező általános rendelkezésekben a 140. cikkely előírta, hogy „a jelen szerződés életbelépésétől számítandó három hónapi határidőn belül a Magyar Kormánynak az idevágó magyar törvényeket a jelen Szerződésnek ezzel a részével összhangban meg kell változtatnia, s így kell fenntartania.”¹ Az egyes előírások végrehajtásának ellenőrzéséről a IV. részben határozott a szerződés, 7 cikkelyben körülírva a Szövetséggközi Ellenőrző Bizottságok feladatát és hatáskörét. Eszerint: „A jelen Szerződésben foglalt összes ... rendelkezéseket, amelyeknek végrehajtására bizonyos határidő van megszabva, Magyarország a Szövetséges és Társult Főhatalmak által erre a célra külön kinevezett Szövetséggközi Bizottságok ellenőrzése alatt köteles végrehajtani.

Az említett Bizottságok a Magyar Kormánynál a Szövetséges és Társult Főhatalmakat a katonai... rendelkezések végrehajtására vonatkozó minden ügyben képviselik. Ezek fogják a magyar hatóságokkal tudatni mindazokat a határozatokat, amelyeknek meghozatalát a Szövetséges és Társult Főhatalmak maguknak fenntartották... A Szövetséggközi Ellenőrző Bizottságok hivatalaikat Budapesten állítják fel s jogukban áll, hogy ...a magyar államterület bármely pontjára kiszállhassanak... A Magyar Kormány köteles a Szövetséggközi Ellenőrző Bizottságnak a felvilágosításokat és okiratokat rendelkezésére bocsátani, amelyeket ezek feladatuk betöltéséhez szükségesnek ítélnék, továbbá ezeket személyzettel és anyagi eszközökkel oly mértékben ellátni, amilyen mértékben ... szükségük lehet.

Az Ellenőrző Bizottságok eltartását és költségeit, valamint a működésük által okozott kiadásokat Magyarország viseli.”² A Katonai Szövetséggközi Ellenőrző Bizottság-

¹ Országos Törvénytár 1921/14. sz. részleteket közöl HALMOSSY DÉNES: Nemzetközi Szerződések 1918—1945 Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1983.

² Uo.

gal a 137-es cikkely foglalkozott külön, kiemelve hogy „...feladata különösen az, hogy a Magyar Kormánytól a lőszerkészletek és raktárak elhelyezkedésére, valamint a fegyver-, lőszer- és hadianyagműhelyek vagy gyárak elhelyezésére és működésére vonatkozó közléseket átvegye.”³

A törvényi kereteket meghatározó békeszerződés szellemében született a magyar királyi minisztérium 5715/1921. M. E. rendelete a Szövetségesközi Ellenőrző Bizottságok működése és jogai és a velük való eljárás tárgyában. Az 1921. július 19-én keltezett, Bethlen István miniszterelnök által aláírt 7 pontos rendelet amellel, hogy részben összefoglalta a békeszerződés idevágó passzusait, több vonatkozásban pontosításaival és kiegészítéseivel túlmutatott rajta. Meghatározta például, hogy „...az Ellenőrző Bizottságoknak adott válaszokért tehát a Magyar Kormány felelős, ezért minden érdemleges ügyben felvilágosítást csak az illetékes szakminiszter adhat.”⁴ A rendelet leszögezte emellett, hogy az „...ellenőrzésre kiküldött bizottsági tagok működésüket magyar összekötő tisztek kíséretében végzik. Magyar katonai és polgári hatóságok az Ellenőrző Bizottságokkal vagy bizottsági tagokkal hivatalos érintkezést — szigorú felelősség terhe alatt — csakis ezen összekötő tisztek közvetítésével tarthatnak fenn. Összekötő tiszt nélkül megjelenő bizottságoknak semminemű hivatalos felvilágosítás nem adható...” Bethlen miközben a békeszerződés szerint igyekezett elősegíteni a Szövetségesközi Katonai Ellenőrző Bizottság működését, tulajdonképpen szabályozott keretek közé kívánta szorítani tevékenységüket. Ugyanakkor a miniszterelnök lényegében lojális együttműködésre szólította fel a magyar katonai és polgári közigazgatást, hangsúlyozva: „Tekintettel az,... igen nagy teherre és az ország jelenlegi súlyos gazdasági helyzetére, a takarékoság elveit szem előtt tartva, igyekezetüknek oda kell irányulnia, hogy az Ellenőrző Bizottságok működésüket a lehető legrövidebb idő alatt befejezhessék”.⁵

A főntebbi cél érdekében főként két területen kellett a magyar kormányzatnak erőfeszítéseket tennie 1921. második felében. Egyrészt a már korábban is zajló, immár rendezett nemzetközi és hazai jogi keretek között folyó ellenőrzéseket kellett elősegítenie a katonai objektumokban és a haditermelést folytató üzemekben. Másrészt új katonai törvényeket kellett alkotnia a trianoni békeszerződés szellemében.

Ami az ellenőrzéseket illeti, a SZKEB ezzel megbízott két albizottsága (a Fegyverzeti és Létszám Albizottság) az év folyamán lényegében zökkenőmentesen hajtotta végre azokat. Az antant tisztek természetesen nem felkészületlenül folytatták látogatásukat. Belitska Sándor hadügyminiszter nemcsak a magyar hadsereg 1920. augusztus 25-i állapotának megfelelő 7 katonai körzet (Budapest, Szombathely, Székesfehérvár, Kaposvár, Szeged, Miskolc, Debrecen) szervezeti felépítését és létszámát küldte meg, hanem 1921. augusztus 2-án részletes adatokat közölt a hadianyagokat illetően is (fegyverzet, lőszer, felszerelés, ruházat). Emellett tájékoztatta a Szövetségesközi Katonai Ellenőrző Bizottságot a rendőrség, csendőrség, a határőrség és az erdőőrök létszámáról és fegyver-

³ Uo.

⁴ Miniszterelnökségi iratok 459/1921.

⁵ Uo.

zetéről. Ez utóbbit az tette szükségessé, hogy a SZKEB nem korlátozta tevékenységét kizárólag katonai objektumokra. Így például október 25—november 15-e között Debrecenben a katonai körletparancsnokság mellett ellenőrző szemlét tett a területi rendőrkapitányság, a vámőrkerületi parancsnokság, valamint a debreceni és a nyíregyházi pénzügyőrizgatóság összes alakulatánál is.⁶

Az egyes albizottságok végzett munkájukról a havonta háromszor-négyszer összeülő SZKEB Bizottsági Tanács előtt számoltak be. A szeptember 17-ei ülésen Garrone vezérőrnagy, a Fegyverzeti Albizottság olasz elnöke, 65 létesítmény ellenőrzésének tapasztalatait összegezte. Sokat mondó, hogy a laktanyákban található felszerelésre a jegyzőkönyv szerint ennyit mondott: „Le matériel...est très peu de chose”.⁷ Szembeötlőnek találta emellett, hogy az egységek beosztása nem felel meg a laktanyák befogadóképességének: „On trouve des petites unités dans des grandes casernes”.⁸

Garrone vezérőrnagy kétségkívül a valós helyzetet mutatta be, hiszen a honvédség összlétszáma ekkoriban mintegy 26—27 000 fő körül mozgott, jelentősen elmaradva a békeszerződés által megengedettől. Ehhez képest az első világháború előtt az Osztrák—Magyar Monarchia szükségletei szerint épült katonai infrastruktúra nyilván túlméretezettnek tűnhetett.

A Fegyverzeti Albizottság elnöke kitért az ülésen az ellenőrzést nehezítő körülményekre is. Két kifogást emelt ezekkel kapcsolatban. Először is nehezményezte, hogy a magyar főtisztek, jóllehet tudnak németül csak magyarul válaszolnak a feltett kérdésekre oly módon, hogy kizárólag az összekötő tisztten keresztül lehet érintkezni velük. Másik problémaként az ellenőrző tisztzet előzetes utazási célbejelentési kötelezettségét emelte ki, mint a szabad vasúti és közúti közlekedés előfeltételét. Éppen ezért az ülésen megbízták Zuccari altábornagyot a SZKEB olasz elnökét, hogy járjon közbe a magyar kormánynál egy szabad utazást biztosító, a katonai létesítményekbe előzetes bejelentési kötelezettség nélküli belépést lehetővé tevő igazolvány érdekében.⁹ Ezen felül engedélyezze, hogy a magyar tisztzet németül válaszolhassanak a SZKEB tagjainak. Egyértelmű volt, hogy mindkét kérés teljesítése feleslegessé tette volna a magyar katonai összekötőket. Ez ellentétben állott a már említett 5715/1921. számú rendelettel, amelyet ezek szerint valóban igyekeztek betartani a magyar főtisztek. A főntebbi ügyben lefolytatott Zuccari—Belitska levélváltások eredményeképpen a SZKEB gépkocsijai megkapták a szabad mozgást biztosító igazolványt, ám az általános vasúthasználatot a magas költségekre hivatkozva nem biztosította a magyar honvédelmi miniszter. Elrendelte viszont, hogy az ellenőrzések során a megkérdezett magyar tisztzet közvetlenül választ adhatnak. Ugyanakkor figyelmeztette a SZKEB-t, hogy a csapatoknál elég kevesen beszélnek nyelveket, hiszen pont innen nevezték ki az összekötő tisztzeteket. A német nyelvvel szemben történelmi okok miatt amúgy is nagy ellenszenv mutatkozik, tehát nem szívesen használják. Egyébként egy

⁶ HM Elnöki D osztály iratai 86464/1920, 1970/1921, 8100/1921, 8083/1921 sz iratok.

⁷ HM SZKEB iratok 1921—27 proces verbal de la séances du „Conseil de Commision” du 17 septembre 1921.

⁸ Uo.

⁹ Uo. annexe no. 4.

augusztus 10-én keletkezett levelében Belitska már kiemelte, hogy összekötő tisztek híján nem tud felelősséget vállalni az esetleges félreértésekből adódó incidensekért, s nem tudja garantálni az ellenőrzést végző antant tisztek személyes biztonságát sem.¹⁰

A Honvédelmi Minisztérium elnöki D osztályához beérkezett jelentések szerint az ellenőrzéseket nem befolyásolták a fentebbi nézeteltérések. A már említett debreceni ellenőrzés során Wiedner ezredes, a katonai körletparancsnoksághoz beosztott összekötő tiszt szerint „Az ellenőrző bizottság elnöke a látottak felett több ízben a legteljesebb megelégedésének adott kifejezést.” A budapesti katonai körlet területén 1921. november 18-án lefolytatott látogatások során az 1. utászszázalójnál Pittoni olasz alezredes „minden téren jó indulatot mutatott, a túlságos részletességet sem kívánta, a megtekintett raktáraknál megjegyzése nem volt”. Az 1. összekötő századnál Campagna ezredes egyenesen „általában csekély érdeklődést tanúsított” a műszaki és fegyverraktárak megtekintése során. A győri Károly-laktanyában tartott ellenőrzés során „mindkét zászlóalj felszerelése és ruházata, meglepően fegyelmezett, hazafias szellemben nevelt legénység, mindenütt tisztaság, rend, semmi meg nem engedett nem találtott.”¹¹ A trianoni békeszerződés katonai rendelkezéseinek teljesítése szempontjából a sokszor formálisnak tűnő létesítményellenőrzéseknél lényegesen fontosabb volt az új katonai törvények meghozása. Erre a SZKEB 1921. május 6-án Belitskához írt levelében külön figyelmeztette a magyar kormányt, hangsúlyozva, hogy az előkészítés alatt álló törvényeket természetesen szeretné tanulmányozni. Az elkészült véderő-törvényjavaslatot a magyar hadügyminiszter 1921. augusztus 17-én küldte meg egyidejűleg az országgyűlés véderő bizottságához és a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottsághoz. Az ügyintézésnek nyilván meg lehetett a maga ideje, mivel a SZKEB augusztus 25-én levélben fordult Bethlen miniszterelnökhöz, amelyben felszólította, hogy „... 1921. szeptember 1-e előtt adja meg az érvényben lévő mozgósítási törvények hatályon kívül helyezése és a katonai törvények revíziója céljából tett és tervezett törvényhozási intézkedések részletes felsorolását.”¹²

Bethlen augusztus 27-i igen tömör válaszában eleget tett a felszólításnak, említve többek között a magyar királyi honvédségről tervezett törvényt.¹³ Mint láttuk ennek szövegét ekkor már tíz napja elküldte Belitska a SZKEB-nek. A szóban forgó törvényjavaslatra először a szeptember 9-én Belitskához küldött levelében reagált a SZKEB. Ebben egyedül VI. fejezetben összefoglalt vegyes- és záró rendelkezéseket kifogásolta a levelet aláíró Zuccari és a Létszám Albizottság elnöke, a francia Baratier ezredes. A tervezetnek ezt a részét szükségesnek tartották újrafogalmazni, kizárólagos érvényt szerezve a teljes önkéntesség elvének a magyar honvédség toborzásában.¹⁴ A 45 paragrafusból és a Függelékből álló törvényjavaslatához más hozzáfűznivalójuk nem volt. A SZKEB jegyzőkönyvek és a kiterjedt levelezés alapján nem állapítható meg, hogy december közepéig ezen testület érdemben foglalkozott volna ezzel a dokumentummal. Belitska ezért állíthatta

¹⁰ HM 26145/Eln. D/1921, 29552/Eln. D/1921.

¹¹ HM 34688/Eln. D/1921, 34689/Eln. D/1921, 79014/Eln. D/1920.

¹² HM SZKEB ir. Proces Verbal no.3 annexe no.7.

¹³ HM 27271/Eln. D/1921.

¹⁴ HM SZKEB ir. Proces verbal no. 4 annexe no. 1.

utólag, hogy „...a javaslatnak a békeszerződéssel összefüggő rendelkezéseire a Katonai Ellenőrző Bizottság... többé nem tért vissza. Joggal tehettem tehát fel, hogy a javaslatnak a békeszerződéssel összefüggő rendelkezései kielégftik. Ennek dacára a javaslatnak nemzetgyűlési tárgyalását nem siettettem...”.¹⁵ Ez kétségtelen hiszen a törvénytervezetet a nemzetgyűlés véderőbizottsága csak december 10-én tárgyalta. Magyar szempontból nem volt tovább halasztható az ügy, mivel a Nagykövetek Tanácsának december 2-i párizsi ülése határozatot hozott, hogy a magyar kormány azonnal kezdje meg a leszerelését az általános hadkötelezettség alapján kötelező szolgálatot teljesítő állománynak. A rendelkezés teljesítésére 1922. február 1-i határidőt szabott. Foch marsall még aznap elküldte Zuccarinak az erről szóló táviratot, aki továbbította azt Belitskának.¹⁶ A magyar honvédelmi miniszter kényszerhelyzetbe került hiszen a leszereltek pótolni kellett újoncokkal, ehhez pedig el kellett fogadtatnia az új honvédelmi törvényt. A nemzetgyűlés véderőbizottsága már említett ülésén szótöbbséggel elfogadta a törvényjavaslatot és Szilágyi Lajos elutasító kisebbségi véleményével a nemzetgyűlés december 12-i plénuma elé terjesztette. A tervezet vitájára másnap került sor.¹⁷ Ebben — bár Szilágyi Lajos mellé Apponyi Albert is felsorakozott — Belitska sikerrel védte a javaslatot, nem utolsó sorban arra hivatkozva, hogy már október 27-én lejárt a trianoni békeszerződésben megszabott 3 hónap az új katonai törvények meghozatalára. A honvédelmi miniszter hozzászólásában hivatkozott a VI. fejezet zárórendelkezéseire és a Függelékre, amelyet a SZKEB szeptemberi kifogásai ellenére változatlan formában tartalmazott a nemzetgyűlés elé terjesztett javaslat. A törvénytervezetet a magyar törvényhozás általában és részleteiben is megtárgyalta, Szilágyi Lajos módosító indítványait kivétel nélkül leszavazta. A törvényerőre emelést jelentő harmadszori olvasásra december 14-én délelőtt került sor. Elkésétt tehát a SZKEB-nek az aznap keltezett, Bethlennek és Belitskának egyszerre átküldött levele, amelyben a bizottság a harmadszori olvasás elhalasztását kérte, mondván „... a nemzetgyűlés ne szavazzon meg egy olyan törvényt, melyet rögtön módosítania kell...”.¹⁸ A levél hangneme kissé sértődött volt, mivel a SZKEB az újságokból értesült a törvénytervezet vitájáról. Ezután az antant bizottság december 17-én küldte meg a napra pontosan öt hónappal korábban Belitska által hozzájuk eljuttatott — immáron 1921: XLIX. törvényként jogerőre emelt — törvényjavaslathoz fűzött részletes módosító indítványait tartalmazó átiratot. Ebben a 45 paragrafusból változatlan formában 22-t fogadott el, azaz mintegy a paragrafusok felét. A lényegesebb javasolt változtatások az alábbiak voltak:¹⁹

••

¹⁵ Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés nyomtatványai nyomán Bp.: 1922. XIII. Köt. 428. iromány.

¹⁶ ME ir. XXXVII. 312/1922.

¹⁷ Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés naplója XIII. Köt. 266., 267., 269. ülés jkv-e.

¹⁸ ME ir. XXXVIII. 312/1922.

¹⁹ HM SZKEB ir. annexe no. 1 an proces verbal no. 38.

*Az 1921. augusztus 17-i
(1921. december 14-én törvényerőre
emelt) javaslat szövege*

1. §

A magyar állam fegyveres ereje a magyar királyi honvédség. A magyar királyi honvédség feladata a belső rendnek és biztonságnak fenntartása és az ország határainak megvédése.

2. §

A magyar királyi honvédség katonai ereje 35 000 főből áll.

4. §

A magyar királyi honvédség vezérlete, vezénylete és beszervezete tekintetében a rendelkezés alkotmányos jogainál fogva az államfőt illeti meg.

A magyar királyi honvédség ügyeinek intézése a honvédelmi miniszter hatáskörébe tartozik.

5. §

A magyar honvédség önként jelentkezők felvétele útján alakul és egészítették ki.

7. §

A magyar királyi honvédség tisztikara kizárólag hivatásos tisztekből áll. A m. kir. honvédség tisztjeit minden rendfoko-

A SZKEB által javasolt szöveg

1. §

u.a.

Magában foglalja valamennyi szolgálatban vagy szabadságon lévő személyt, akik a csapattesteknél, a vezérkarnál, kiszolgáló egységeknél és a Katonai Főiskolán szolgálnak.

2. §

A magyar királyi honvédség teljes létszáma 35 000 főben van meghatározva, beleértve a tiszteket. Ezt a létszámot nem lehet semmilyen esetben túlhaladni. A tisztek létszáma 1750, az altiszteké 2334 lehet.

4. §

u.a.

az új hadsereg szervezeti rendjéről szóló törvény keretei között.

u.a.

5. §

A magyar honvédség kizárólag önként jelentkezők felvétele útján alakul és egészítették ki.

7. §

u.a.

zatban a honvédelmi miniszter előterjesztésére az államfő nevezi ki...

8. §

A m. kir. honvédség kötelékébe legénységi minőségben belépő egyének szolgálati kötelezettségének időtartama egymás után következő 12 év. Az első hat évet leszolgált egyének szabadságot tölthetnek.

12. §

A m. kir. honvédség önkéntes jelentkezés útján való első kiegészítésének időpontját a m. kir. minisztérium állapítja meg.

A legénységi állományban mutatkozó hiányok fedezésére a honvédelmi miniszter (a törvényhatóságok útján) időnként önkéntes jelentkezők felvételét rendeli el.

A m. kir. honvédség kiegészítése a népesség arányában törvényhatóságoként történik. A törvényhatóságok feladata a rájuk eső szükségletek fedezéséről gondoskodni.

14. §

Az önként jelentkező testi alkalmasságának megállapítása esetében 6 havi próbaszolgálatra válik kötelezetté...

18. §

Aki szolgálati kötelezettségének letelte után tovább szolgálni óhajt, azt a katonai hatóság, ha maradását... kívánatosnak tartja, a m. kir. honvédség kötelékében megtarthatja...

Ha az állam biztonsága megkívánja az államfő a minisztérium javaslatára el-

a rendszeresített létszámon belül mutatkozó szükségletekhez képest...

8. §

u.a.

A szabadságolt katonák továbbra is beszámítanak a hadsereg teljes létszámába ahogy az 1. és 2. §-ban meghatározott, úgy mintha tényleges szolgálatot teljesítenének. A szabadságoltak újra behívhatók a nemzetvédelmi miniszter parancsára.

12. §

A m. kir. honvédségbe a jelentkezés általában a törvényhatóságok útján történik, amelyekkel a kormány időben közli a fogadni kívánt önkéntesek számát. Az önkéntesek egyenesen a csapatoknál is jelentkezhetnek szolgálatra.

14. §

a katonai szolgálatra alkalmas önként jelentkezők egy hónapi próbaszolgálatra kötelezettek...

18. §

u.a.

halaszthatja azok elbocsátását, akiknek szolgálati kötelezettsége letelt.

37. §

A m. kir. honvédség tisztikara első sorban kizárólag a m. kir. nemzeti hadseregben jelenleg szolgáló hivatásos tisztek sorából egészíthető ki...

38. §

A m. kir. honvédség első kiegészítése alkalmával oly jelentkezők is felvehetőek, akik a 10./d meg e pontjában említett kellékeknek nem felelnek meg.

A legénységi állományba felvett egyének szolgálati kötelezettségének idejébe (8. §) a felvételük előtt teljesített tényleges katonai szolgálat idejét be kell számítani.

40. §

A honvédelmi miniszter felhatalmaztatik, hogy a jelen törvény életbelépésekor tényleges katonai szolgálatot teljesítők szolgálati kötelezettségét és elbocsátását rendelettel szabályozza.

44. §

Ez a törvény kihirdetésének napján lép életbe, életbelépésével mindazok a törvényes rendelkezések, amelyek a jelen törvénnyel ellenkeznek, hatályukat veszítik...

Függelék

Amennyiben a m. kir. honvédség létszáma az első kiegészítés alkalmával... önkéntes jelentkezés útján nem volna el-

Azzal a feltétellel, hogy a hadsereg teljes létszáma nem haladhatja meg a 35.000 főt.

37. §

1922. június 30-ig a tisztikar a régi hadsereg hivatásos állományából egészíthető ki...

38. §

1922. december 31-ig.

Ugyanezen dátumig lehet állományba venni már korábban szolgálatot teljesített egyént, feltéve ha már letöltött és a vállalt szolgálati ideje összesen 12 évet tesz ki.

40. §

- A jelenleg kötelező szolgálatot teljesítők elbocsátását lépcsőzetesen a nemzetvédelmi miniszter fix időpontokban végrehajtja.

44. §

Ezen törvény kihirdetésékor érvényüket veszítik az alábbi törvények: (tételes felsorolása húsz 1873—1920 között elfogadott korábbi törvénynek)

Függelék

Ez a függelék eltörölendő, mivel ellentétes a Nagykövetek Tanácsának határozataival.

érhető... a hiány fedezéséről átmenetileg a véderőről szóló 1912: XXX. törvény-cikknek... megfelelő alkalmazásával gondoskodják.

Az e rendelkezés alapján katonai szolgálatra kötelezendő egyéneket egy-egy születési évfolyamból sorsolás útján kell kiválasztani.

A módosító javaslatok szerint a SZKEB két szempontot igyekezett következetesen és szigorúan érvényesíteni. Egyrészt a honvédség kizárólag önkéntes jelentkezés útján egészíthető ki. Ebben a vonatkozásban semmilyen átmeneti intézkedést nem fogadott el. Másrészt az engedélyezett 35.000-es létszám túllépésének a legkisebb lehetőségét igyekezett kizárni. Következésképpen ragaszkodott a korábbi katonai törvények konkrét hatályon kívül helyezéséhez és megadott határidőkhöz is.

A SZKEB módosító indítványai jórészt szó szerint, lényegüket tekintve teljes egészükben beépültek a magyar királyi honvédségről szóló 1921: XLIX. törvény cikk egyes rendelkezésének kiegészítéséről és módosításáról szóló a véderőbizottság által 1922. január 31-én elfogadott törvényjavaslatba. A tervezetet 1922. február 6-án tárgyalta a nemzetgyűlés.²⁰ Szilágyi Lajos emlékeztette a kormányt, hogy Belitska a törvény függelékével nyugtatta decemberben a magyar törvényhozást, s lám a SZKEB ezt is eltörölte. A szükséges módosítások keresztülvitele mellett Bethlen miniszterelnök személyesen igyekezett latbatvetni tekintélyét. Az egyik legfőbb érvét az alábbiakban fogalmazta meg: „... a trianoni szerződés és a békeszerződések a legyőzött államokat olyan helyzetbe hozták, amely névleg és papiroson a szuverenitást jelenti, de tényleg és a valóságban, az életben a szuverenitásnak sok kellékét nélkülözi”.²¹

1922. február 7-én kiélezett vita után a nemzetgyűlés elfogadta a módosításokat s ezzel a honvédelmi minisztérium és a Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság együttes katonai törvényalkotó munkája eredményesen befejeződött.

²⁰ Nemzetgyűlési napló XVI. köt./306., 307. ülés jkv-e.

²¹ Uo.

Zoltán Serfőző

THE INTER-ALLIED MILITARY CONTROL COMMITTEE
AND THE HUNGARIAN ACTS OF NATIONAL DEFENCE

According to chapter V, 140th paragraph of the Trianon Peace Treaty, which contained the decrees relating to military affairs the Hungarian government was obliged to draw up new laws of national defence three months after the treaty had taken effect. The codificational work progressed in the Hungarian Ministry of Defence under surveillance of the Inter-Allied Military Control Committee, which represented The Allied and Associate Powers in Budapest. Sándor Belitska, the Hungarian Minister of Defence sent the proposed text of the new defence act to IAMCC on 17th August, 1921. Since the IAMCC did not answer until the middle of December as it turns out of the documents, the committee of national defence brought the bill in the parliament on 12th December. After the debate the bill passed on the same day without any changes. The IAMCC sent its corrective proposals on 17th December requesting the modification of Act XLIX. 1921. The modification took place in January, 1922. The Hungarian government accepted all the proposals of the IAMCC, and submitted them to the parliament on 6th February.

SZUBJEKTÍV FORRÁSOK

A Horthy-korszakra vonatkozó memoáirodalom vizsgálatának néhány tanulsága

Magyarországon a nyolcvanas évek második felétől egyre növekvő számban jelentek meg a Horthy-korszakot felidéző naplók, emlékiratok, visszaemlékezések, önéletrajzok (a továbbiakban: memoárok)¹. Ezek egy részét korábban külföldön már publikálták, más részük évekig, évtizedekig lappangott. A memoárok gyakran az érdeklődés középpontjába kerülnek, különösen, ha egy vitatott korszak ismert személyisége szólal meg. A megszólalás szubjektív volta — mellyel azt forrásként vizsgálva elsősorban számolni kell — gyakorolja az olvasóra a legnagyobb vonzerőt. A memoár valóban tudatosan az *egyén* szempontjait érvényesíti, az *egyén* szerepét, lehetőségeit vizsgálja, elemzi; keletkezésének gyakori motiváló tényezője az öngazolási szándék.

A memoárokkal, mint modern elbeszélő forrásokkal foglalkozó összefoglaló elméleti² munka nem áll rendelkezésre. Rövid tanulmányom a szerzők személye és a naplók, emlékiratok keletkezési körülményei alapján levonható általános következtetéseket vázolja. E munka során az egyes kötetekhez írt bevezetők néhány megállapítására, gondolatára is támaszkodtam.

A Horthy-korszak esetében — tekintettel a „memoárözönre” — a teljes, árnyalt korpék kialakítását könnyítik meg e források. A tragikus történelmi események korábbi politikai lépések újragondolására készítették sokakat. A szerzők egyéniségüknek megfelelően tényfeltáró, oknyomozó, elemző, elmélkedő vagy vallomásos módszerrel követik nyomon az eseményeket. Közléseik felhasználásakor minden állításukat többszörösen ellenőrizni kell, nemcsak szubjektívizmusuk, hanem előforduló tévedéseik miatt is. Ez nem csak a forráskiadványokkal és a szakirodalommal való összevetést jelentheti: igen tanulságos a kortársak állításainak összehasonlítása is.

A memoárookban szereplő megállapítások, adatok megbízhatóságának mérlegelésekor rendkívül fontos a szerző személye. Származása, neveltetése, hivatása, társadalmi

¹ A szórványos megjelenések után a *Tények és tanúk*, később a *Sisak és cilinder*, majd az *Extra Hungariam* sorozatokban publikálták a legtöbbet.

² RÁNKI GYÖRGY: *Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről* című, 1964-ben megjelent könyve az emigrációs memoáirodalom tartalmi kérdéseivel foglalkozik, a szerző saját állítása szerint sem elfogulatlan feldolgozás, „bizonyos mértékig vitairat”. Tanulmányozása azonban módszertani szempontból igen hasznos volt.

helyzete, felfogása, pártállása meghatározzák ismereteit, lehetőségeit, véleményalkotását³. Egyéni sérelmei is módosíthatják, torzíthatják az események, tendenciák, személyek értékelését⁴.

A második világháborús vereség, a pusztulás eleven emlékének hatására a Horthy-korszak politikusai, katonatisztjei, diplomatái közül sokan megfogalmazták tetteikkel, felelősségükkel kapcsolatos véleményüket. A szerzők legtöbbször a tényközlés igényével, meggyőzően magyarázza, értelmezi az átélt eseményeket és saját szerepét. *Utólag* — lelkiismeretük könnyítésére és későbbi tragikus események tapasztalatainak birtokában, az azokhoz való viszonyítási lehetőséggel élve — többen idealizált képet próbáltak festeni a korról⁵. A történetek okait kutatva vannak, akik a „végzetszerű kényszerre”, illetve a „tragikus magyar sorsra” hivatkoznak⁶ vagy a német befolyásra. Ezzel — legalább részben — el is hártják a politikusokról a felelősséget. Mások, mint BETHLEN ISTVÁN⁷,

³ A rendkívül heterogén anyagból is kitűnik ADONYI FERENC, az emigráns katonatiszt, hadtörténész munkája. 1954-ben, Klagenfurtban megjelent könyve szerint Magyarország antibolszvista keresztshadjáratot folytatott a Szovjetunió ellen, és a Donnál is saját határait, sőt létét védte. Dagályos szavai, érvei szinte szó szerint idézik Werth Henrik 1941. június 14-ei, a külügyminiszterhez intézett memorandumának (DIMK V. 1176-1179) szövegét, hivatkozik Szent Istvánra és a magyarok védőbástya-szerepére. ADONYI visszaemlékezése annak a rétegnek a gondolkodásmódját tükrözi, amelyet sok szerző említ (magát nem tartva közéjük tartozónak): látszólag elfogadják a politikusok döntéseit, de önálló politikai elképzeléseket hangoztatnak, a magyar érdekeket hangsúlyozzák, de a lehetőségeket nem veszik figyelembe, kényszer szülte magyar–német kapcsolatról beszélnek, de a szövetségesi hűséget az öngyilkosságig betartanak. Az is pontosan körülhatárolható, mennyiben befolyásolták Adonyit a múlt megítélésében a jelen tényei. A Szovjetunió szerepe Magyarország 1945 utáni történetében lehetetlenné teszi, hogy tárgyilagosan ítélje meg a hadbalépést, a bolshevik befolyás veszélyét visszavetíti. (ADONYI 1954:24, 91–93.)

⁴ A politikailag mellőzött Shvoy Kálmán például az 1939-es, szerinte nem tisztességes választási küzdelmek után naplójában „*beképzelt, tudátló, gőgös arisztokratának*” nevezi Teleki Pált. (SHVOY 1987:201.)

⁵ Például az 1944 után keletkezett emlékiratok legtöbbszörében a vészkorszak tárgyalása természetes módon kapcsolódik össze a német megszállás tényével. Ez egyben azt is jelenti, hogy az 1944. március 19. előtti helyzetet igyekeznek elviselhetőnek, jogszerűnek feltüntetni, a zsidótörvények hatását, jelentőségét kisebbíteni. Egyes esetekben úgy tűnik, a szerző valóban nem lát kapcsolatot az antiszemitizmus magyarországi megnyilvánulásai és a holocaust között. Ennek a felfogásnak tipikus példája az emigráns kormányzó 1959-ben megjelent emlékirata, míg Bethlen István 1944 nyarán a joggyenlőség megbontásának veszélyeit hangsúlyozza, a deportálásokat annak következményeként tárgyalja.

⁶ Néhány példa: „*Ha hazám szerepét vizsgálom a harmincas években, két évtized távlatából és azzal az uólagos meglátó képességgel, amelyhez a második világháború szörnyű tapasztalatai jutottak bennünket, arra a meggyőződésre kell jutnom, hogy a történelmi események fejlődését végzetszerű kényszer intézi. ...egy kis állam cselekvési szabadsága gyakorlatban mindig korlátozást szenved...*” (HORTHY 1990:175.) „...odaveszett a fele azoknak a szegény, szegény magyar fiúknak, akiket a hibás magyar politika — igen, az is, de legyünk fennköltebbek: a tragikus magyar sors állított arra helyre, ahol semmi keresnivalójuk nem volt, ahol dicsőség nem, csakis a biztos pusztulás várható rájuk.” (KÁLLAY 1991:158.)

„...kis ország óriási világfelfordulás közepénjében nem csinálja, hanem elszenvedi a történelmet”. (ULLEIN-REVICZKY 1993:24.)

⁷ Bethlen István 1944 nyarán a bajok gyökerét belül keresve a miniszterelnökök egyéni felelősségét hangsúlyozza (nem érintve a kormányzót), és a középosztály egy részének eszközzé válását tartja károsnak: „...*ma egy a magyar középosztálynak idegen lelki befolyás alá került, előre megszervezett része nemzeti jelszavak zászlóját lobogtatva öntudatlan és türelmes eszközévé süllyedt egy idegen hatalomnak,* és lényegileg a végtetekig használja ki kormányzati hatalmát, hogy eszeveszett cselekedeteivel az egész világ előtt még erkölcsileg is eldüssön.

BARCZA GYÖRGY vagy LAKATOS GÉZA, megpróbálják feltárni a hibás lépések belső hátterét.

Ezt segítik azon szerzők írásai is, akik az eseményeket nem irányították, nem befolyásolhatták: élték életüket, a történelmet „alulnézetből” vizsgálva. Az ő naplói, visszaemlékezései pontosan érzékeltetik a kor légkörének változásait⁸, a fenyegetettség, a politikai döntések hétköznapi következményeit.

Alapvető fontosságúak tehát a memoár *keletkezési* feltételei: mikor, hol, milyen körülmények között és milyen szándékkal írta szerzője? Ezek a tények szintén befolyásolhatták állásfoglalását, szemléletét, a közölni kívánt tényanyag válogatási szempontjait. A *mikor* különösen fontos. Közvetlenül az események után friss benyomásait jegyezhetik le a szerzők, hosszabb idő elteltével kellő távlatból tekinthetnek vissza a korra, viszont emlékeik már halványabbak.

Érdeemes felhívni a figyelmet arra, hogy a Horthy-korszakkal és a kormányzó személyével kapcsolatosan az 1945 után külföldön megjelent memoárokban sokszor eltérőbb vélemény fogalmazódik meg, mint az itthoniakban. Az emigrációban élő szerzőkkel szemben semmiképpen nem lehetett elvárás — mint az a Magyarországon korábban publikálókkal kapcsolatban többször felvetődött — hogy a rendszer negatív képét adják. Esetleges elfogultságuk más forrásból táplálkozik: a második világháborúba való bekapcsolódás tragikus következményei természetes módon őket is a kor kritikus áttekintésére, a felelősök keresésére készítetik⁹.

A kötetek összeállításának *módja* is sokféle lehet. Van, aki csak saját írását és iratait közli, de van, aki memoárjába illesztve másoktól származó szöveget is publikál. Ez lehet *személyes* kapcsolat eredményeként interjú, levél, feljegyzés, felidézett beszélgetés¹⁰. Az emlékiratok forrásértékét növeli, hogy nagyon sokszor szerepel bennük *hivata-*

Hogyan sülyedhetünk idáig? ...A nemzet máskor is forgott már veszélyben, de az idegen igát azért mégsem üdvözölte, mint megváltó tényit. Politikusaink a tárgyi szempontokat tekintve gyakran félrevezettek, de erkölcsi tételle a nemzetnek, annak felismerése, hogy mi összeegyeztethető a tisztességgel, a becsülettel, a lovagiaszággal, a keresztény szeretettel soha nem ingott meg úgy mint ma, a nemzeti önértzet és büszkeség soha nem pusztult ki sorainkból annyira, mint most.” (BETHLEN 1988:122.)

⁸ Füst Milán írta 1939-ben: „A félelem országa ez, igen, a félelemé. Minden ugrásra készen áll, hogy meneküljön.” (FÜST MILÁN II. 1976:411.)

⁹ Kérlelhetetlenül eltérő Horthy-képet alkot például BARCZA GYÖRGY, FENYŐ MIKSA, BORBÁNDI GYULA. Az eseményekre való magyarázat keresésekor igen gyakori más memoárokban is, hogy az egyéb tényezőkkel szemben túlhangsúlyozódik az egyéni felelősség kérdése. Miként arra is van példa, hogy a szerző teljesen eltekint ettől. Így tesz DÁLNOKI VERESS LAJOS, vagy az itthoniak közül NAGYBACZONI NAGY VILMOS, NÁRAY ANTAL.

¹⁰ Az emlékiratokban gyakran szerepelnek a szerző állítása szerint pontosan felidézett párbeszédék. Hogy ezek sokszor szinte jóslatnak vagy összegzésnek hatnak, abban valószínűleg az író későbbi tapasztalatai is szerepet játszanak. KÁLLAY MIKLÓS például idézi a távozó miniszterelnököt, Bárdossy Lászlót, aki Kállay kinevezésekor így értékelte a helyzetet: „Te katasztrófába viszed az országot. Rólad mindenki tudja, hogy németellenes vagy, és angolbarát vagy és nem vagy antiszemita. Futsz majd az angolok után, de soha nem nyered meg őket, ahogy Bethlen sem tudta, sem senki más. Ők le vannak kötelezve ellenségeinknek, az oroszoknak és a kisantantnak, és soha nem fogják cserbenhagyni őket. Te viszont elveszíted a németek barátságát, és Magyarország magára marad. Azon a tényen, hogy ha a németeket megverik, minket is a vesztesek közé sorolnak, te úgysem tudsz

los dokumentum (memorandum, parancs, jegyzőkönyv, értesítés, egyéb irat), amelynek ez az első közlése. Esetenként fényképek, a szerző saját készítésű vázlatai, térképei is bekerülnek a kötetekbe¹¹.

A memoárok *műfaj* szerinti csoportosítása nem csupán a fentiek miatt nehéz. Egyedül a napló különíthető el egyértelműen, az emlékiratok fajtái között azonban sokszor elmosódik a határvonal.

Akár alakítója, akár csupán szemlélője, átélője az eseményeknek az egyén, *naplójából* kiolvasható, hogyan érzett, gondolkodott, milyen értékrendhez igazodott egy adott időszakban, továbbá milyen cselekvési lehetőségekkel számolt, és milyen indokok alapján élt vagy nem élt azokkal. Mennyiben felelt meg a társadalmi elvárásoknak, milyen célokat fogadott el, mi volt az, amit elutasított és miért; hogyan hatottak rá a kor eszméi, tendenciái.

A naplóíró feljegyzéseit az eseményekkel szinkronban készíti, azokról őszintén, személyes hangon nyilatkozik, hiszen célja nem az olvasók tájékoztatása, hanem saját élményeinek, gondolatainak a rögzítése. A közvetlen megnyilatkozások, azonnali reakciók és a kötetlen fogalmazás, élményszerűség olyan többletet jelent a korkép kialakításakor, ami a naplókat jól elkülöníti az elbeszélő források többi vizsgált típusától.

Viszonylag kevés a hosszabb időn keresztül rendszeresen vezetett napló, gyakoribb, hogy a szerző egy általa fontosnak ítélt időszakban, helyzetben írja le gondolatait, vagy valamilyen sorsforduló — hadifogság, illegalitás — készíti erre. Sok kézirat megsemmisült, elveszett a háború és egyéb okok következtében, mások nem naplóformában jelentek meg, mert szerzőjük átfogóbb munka alapjául használta feljegyzéseit.

Az *emlékiratok*, *viszsaemlékezések* utólagosan készülnek, íróik kimondott célja a tudatos adatközlés, áttekintés, esetleg elemzés, de gyakori motiváló-tényező az önismerési szándék is. A szerző történelmi események háttérének feltárását, általa tévesnek tartott nézetek kiigazítását vállalja, vagy azt, hogy addig nem ismert tényeket, dokumentumokat közöljön — így a tárgyalt korszak, és nem az egyén áll írása középpontjában.

Az emlékiratok keletkezésekor sem feltételezhetünk minden esetben nyugodt alkotókörülményeket. Számos visszatekintés fogságban, emigrációban vagy kényszerű visszavonultságban, mellőzöttségben keletkezett, ez szintén megnehezítette a higgadt mérlegelést, elfoglaltságtól mentes ítéletalkotást¹². Segíthette viszont a szerzőket, hogy saját naplóikon, feljegyzéseiken kívül gyakran egyéb források, sőt szakirodalmi munkák is rendelkezésükre álltak. Így a memoárirók állásfoglalását — egyéb tényezők mellett — a

változtatni. Ez eldőlt már az első világháborúban és eldőlt Trianonban is.” (KÁLLAY 1991:52.)

¹¹ Például ADONYI FERENC, SHVOY KÁLMÁN térképvázlatokon is ábrázolta a magyar hadsereg második világháborús szereplését, BORSÁNYI JULIÁN fényképeket közölt a kassai bombatámadás helyszíneiről, a számba jöhető repülőgéptípusok rajzaival illusztrálta könyvét. NÁRAY ANTAL az 1941. április 1-jei Legfelsőbb Honvédelmi Tanács jegyzőkönyvéhez még az ülésrendet is mellékelte.

¹² A szerző elfoglaltsága azonban — más kérdések vonatkozásában — nem homályosítja el szükségyszerűen az ítélőképességét. KOLTAI JENŐ például Csehszlovákiát „mesterséges tákolmány” nevezi, és a történelmi Magyarország visszaállítását tekinti legfőbb céljának. Ugyanakkor kritikusan megjegyzi, hogy a Felvidék visszacsatolt részének lakói korábban „sokkal előrehaladottabb politikai és gazdasági rendszerben éltek, mint amiben az akkori Csonka-Magyarország részesítette őket”. (KOLTAI 1971:262.)

később szerzett ismeretek, tapasztalatok is döntően befolyásolhatják. Számolnunk kell azzal is, hogy a szerző — ha visszatekintését publikálni akarja — bizonyos mértékig igazodik vagy igazodni kényszerül a megjelenés idején elfogadott korszékhez. Előfordul az is, hogy a szerzők egymás munkáira hivatkoznak, véleményt mondanak, megerősítik vagy cáfolják mások állításait.

Az elbeszélő *önéletrajzában* saját magát állítja írása középpontjába. Így nem a korszak vagy annak egy része kap hangsúlyt, hanem az egyén élettörténete. Ez esetben az író felfogása, ismeretei, gondolkodásmódja erőteljesebben befolyásolják az általa kialakított képet, mintha külső szemlélőként, látszólag kívülállóként emlékiratot írna.

Az elbeszélő források műfaji határai időnként összemosódhatnak, terjedelmük és megjelenési módjuk igen változó, néhány esetben egy író is többféle módon örököltette meg emlékeit¹³. A hagyományos könyvalak mellett gyakori a sajtóban visszaemlékezés, interjú vagy riport formájában rögzített anyag.

A memoárokban megőrzött emlékekből a múlt sajátos képe áll össze. A nézőpontok változatossága sokszínűvé alakítja, élőbbé, emberközelivé teszi az ismert vagy ismertnek hitt, kimerevített „történelmi korszakot”¹⁴. Megfigyelhetjük, hogyan „működik” az önkontroll és objektivitás a naplók esetében, és az emlékezet hogyan birkózik a tényekkel a memoárokban.

A vizsgált forrástípusok lehetőségeinek körülhatárolásával néhány író is megpróbálkozott. KOVÁCS ENDRE Alekszandr Blokra hivatkozik: azért kell naplót írni, mert *„nagy időket élünk, és éppen mi kerülünk az élet középpontjába, oda, ahol minden szellemi szál összefut”*¹⁵. Ő tudatosan el akarja kerülni azt a kényszerpályát, amelyen — szerinte is — az emlékiratírók többsége mozog: nem öngazolási szándék és nem saját emlékművének megalkotása a célja¹⁶. Az objektivitás igénye — melyet számon kér — persze nem jelenti annak megvalósítását (vagy megvalósítható voltát) akkor sem, ha a szerző tudatosan törekszik rá. Törvényszerű, hogy az átélteket szubjektíven ítéli meg.

Nagyon tanulságosak BORSÁNYI JULIÁN példái, melyekkel azt igazolja, hogy milyen rosszul emlékeznek vissza az emberek nevekre, tényekre, akár saját szemükkel

¹³ SHVOY KÁLMÁN például 1941-ben naplót vezetett, az 1914. július 25-től 1940. december 31-ig terjedő időszakról 1942-ben naplószerű emlékiratokat készített (feljegyzések alapján), és 1952-ben mindezt emlékirattal egészítette ki.

¹⁴ BECSKEHÁZI 1991:65.

¹⁵ KOVÁCS ENDRE 1981:7.

¹⁶ *„Az őszinteség diktálta soraimat, amikor egy-egy további szereplő profilját igyekszem megrajzolni. A kor alakjairól, akikről itt szó lesz, sok már a legenda, sok a ferdítés. El kell kezdeni egyszer ezek felülvizsgálását. A kor ábrázolása a történészek kezében nem merevedhetik sablonba, a kortársi emlékezés éppen arra való, hogy segítsen a történészeknek a tárgyalt korszak minuciózusabb ábrázolásában. De a memoáriró emlékezete sem mindig megbízható, az emlékezésben gyakran lép fel rövidzárlat, s ilyenkor nagy értékük van az írásos dokumentumoknak.”* (KOVÁCS ENDRE 1981:7.)

látott dolgokra, mennyire befolyásolja emlékeiket mindaz, amit utólag olvastak, megtudtak — még személyes tapasztalataikkal szemben is¹⁷.

KÁDÁR GYULA emlékiratának bevezetésében arra hivatkozik, hogy a történelmi szakmunkák is függenek nemzeti, ideológiai hovatartozástól, a forrásokat is lehet egyénileg értékelni, azokban is előfordulhatnak egymásnak ellentmondó állítások. A memoárok korlátait sem hagyja figyelmen kívül, de a „visszanézéseket” hasznosnak tartja, ha az író lehetőség szerint elfogulatlanul, pontosan rögzítette emlékeit¹⁸.

NAGYBACZONI NAGY VILMOS emlékiratának bevezetésében egyenként és közéleti emberként is vall arról, hogy mi készítette megszólalásra: „Rád gondolok, kedves Béla fiam, amikor ezeket a sorokat papírra vetem. ... El kell hogy mondjam, milyen szempontok vezettek bizonyos kérdések megítélésénél. El kell hogy mondjam már csak azért is, hogy helyesen ítélj meg apád életének utolsó fejezetét, és hogy emlékeimből hasznos tanulságokat szűrje le magadnak jövőd és gondolkodásod kialakítására. ... Akik a nyilvánosság előtt működtek, akiknek szerepük volt az utóbbi évek eseményeiben, azoknak vallaniuk kell. Le kell szögezni álláspontjukat, mert az utódok csak akkor kerülhetik el a hibákat, ha a múlt eseményeit alaposan ismerik.”¹⁹

Gyakran a szerző által választott cím is árulkodó. A pontos, tényszerű, műfajra, időbeliségre utalóak mellett vannak valamilyen problémát felvető (*Miért nem sikerült a „kiugrás”?*), minősítést, értéktételeket sejtető (*Politikai tanulmány vagy vádirat* — alcím), a sorsszerűségre (*Végzetes esztendő, Magyarország drámája* — alcím, *Végzetes döntések korszaka* — alcím) és a szubjektív jellegre utalók (*Ahogy én láttam* — LAKATOS GÉZA, *Ahogy én láttam* — Z. NAGY FERENC), szimbolikus (*A Ludovikától Sopronkőhidáig*) és költői (*Pokolbéli víg napjaim, Az elsodort ország*) címválasztások.

Az Horthy-korszakkal kapcsolatban a köztudatban sokáig fennmaradtak kiirt-hatalannak tűnő elképzelések, a kutatások eredményei csak lassan szivárognak át a köztudatba²⁰. A kor vitás kérdéseiről, a döntések háttéréről árnyaltabb képet alakíthatunk ki az egymásnak sokszor ellentmondó, de egymást ki is egészítő naplók és emlékezések alapján. Arról, hogyan ütközött vágy és realitás, mi okozhatta, hogy az erőviszonyok felismerése oly nehezen ment, hogy belső kontroll és nagyhatalmi garancia nélkül jófor-

¹⁷ A kassai bombatámadás szemtanúi egymásnak ellentmondó tapasztalatokról számoltak be. Volt aki két, három illetve négy berepülő gépet látott, nem egyezik a gépek külső és műszaki leírása sem: a barnától a sárgáig több árnyalatot és eltérő jelzéseket neveznek meg; van, aki egymotoros típust vélt felfedezni — aszerint, hogy mit gondolt a támadó gépek hovatartozásáról. Látva, mennyire befolyásolják az emlékezetet az utólagos információk, leszögezi: „Csak az események azonnali feljegyzése, adatszerű rögzítése avat egy közlést önmagában is hitelt érdemlővé.” (BORSÁNYI 1985:54.)

¹⁸ KÁDÁR I. 1978:5-7.

¹⁹ NAGYBACZONI 1986:27—28.

²⁰ Ilyen a bűnbakkeresés, az „idegenek” befolyásának hangsúlyozása, a „sváb” katonatisztekre való utalások, de ide tartozik a hadbalépés hadüzenetté minősítése és a „Krúdy-legenda” is, amely ebben a németek döntő szerepét volt hivatott bizonyítani. A memoárok egy része hozzájárult ezen képzetek továbbéléséhez. Mivel azonban az 1945 előtti keletkezett naplókban, feljegyzésekben is feltűnnek, valószínű, hogy a kortársak egy része ezek igazságában őszintén hitt, vagy a felelősség elhárításának lehetőségét látta bennük. Hiába cáfolták vagy kérdőjelezték meg ezen nézeteket a kutatások, forráskiadványok (és számos memoár is) — máig felbukkannak.

mán irányíthatatlanná vált az ország sorsa, és sodródott vélt vagy valós érdekek miatt a háborúba.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK:

- ADONYI FERENC: A magyar katona a második világháborúban 1941—1945. Klagenfurt, 1954.
- ALMÁSY PÁL: Sopronkőhidai napló 1944—1945. Bp. 1984.
- ANDORKA RUDOLF: A madridi követségtől Mauthausenig. Szerk. LŐRINCZ ZUZSA. Bp. 1978.
- ARANYI SÁNDOR: Két akasztófa árnyékában. Szeged, 1989.
- ASZTALOS ISTVÁN: Író a hadak útján. Bp., 1983.
- AUER PÁL: Fél évszázad. Washington, 1971.
- BARCZA GYÖRGY: Diplomataemlékeim 1911—1945. I—II. Szerk. ANTAL LÁSZLÓ. Bp., 1994.
- BÁRCZY JÁNOS: Zuhanóugrás. Bp., 1981.
- BETHLEN BÉLA: Észak-Erdély kormánybiztosa voltam. Szerk. ROMSICS IGNÁC. Bp., 1989.
- BETHLEN ISTVÁN emlékirata 1944. Szerk. ROMSICS IGNÁC. Bp., 1988.
- BOLDIZSÁR IVÁN: Don—Buda—Párizs. Bp., 1982.
- BORSÁNYI JULIÁN: A magyar tragédia kassai nyitánya. Az 1941. június 26-i bombatámadás dokumentációja. München, 1985.
- CSOHÁNY ENDRE: Ha ég a ház. Bp. 1988.
- DÁLNOKI VERESS LAJOS: Miért nem sikerült a „kiugrás”? München, Új Látóhatár 1970/2.
- DÁLNOKI VERESS LAJOSNÉ: Szabadság nélkül. München, 1978.
- DEMÉNY PÁL: Rabságaim. I—II. Bp., 1989.
- ERBA ODESCALCHI SÁNDOR herceg: Testamentum I—II. Életem regénye. Bp., 1991.
- FALUDY GYÖRGY: Pokolbéli víg napjaim. H.n. 1989.
- FENYŐ MIKSA: Az elsodort ország. Bp., 1986.
- FENYŐ MIKSA: Bethlen István. München, Új Látóhatár 1962/3.
- FÜST MILÁN: Napló. I—II. Szerk. PÓK LAJOS. Bp., 1976.
- GALLYAS FERENC: Hősi halálom után. Bp. 1987.
- GELLÉRT ANDOR: Magyar diplomaták Moszkvában 1934—1941. München, Új Látóhatár 1975/1.
- HENNYEY GUSZTÁV: Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar királyi külügyminiszter visszaemlékezései. Szerk. ANTAL LÁSZLÓ. Bp., 1992.
- HERENCSÁR LAJOS: Két front között. Bp., 1980.
- HIMLER MÁRTON: Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. New York, 1958.
- HORTHY MIKLÓS: Emlékirataim. Szerk. ANTAL LÁSZLÓ. Bp., 1990.
- HORY ANDRÁS: Bukaresttől Varsóig. Szerk. PRITZ PÁL. Bp., 1987.
- HÓGYE MIHÁLY: Utolsó csatlós? Magyarország sorsa a második világháború végén. Bp., 1989.

- JUNGERTH-ARNÓTHY MIHÁLY: Moszkvai napló. Bp., 1989.
- KÁDÁR GYULA: A Ludovikától Sopronkőhidáig. I—II. Bp., 1978.
- KÁLLAY MIKLÓS: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942—1944. I—II. Szerk. ANTAL LÁSZLÓ. Bp., 1991.
- KOLTAI JENŐ: Egy honvédtiszt visszaemlékezései — korkép a XX. századról. — Washington, 1971.
- KOSSA ISTVÁN: A Dunától a Donig. Bp., 1960.
- KOVÁCS ENDRE: Korszakváltás. Emlékiratok. Bp., 1981.
- KOVÁCS IMRE: Magyarország megszállása. Toronto, 1979.
- KUBINYI FERENC: „...ketrebe engem zártak...” Almásy Pál altábornagy, dr. Arany Sándor orvos alezredes és Kéri Kálmán vezérkari ezredes vallomásai. Bp., 1989.
- LAKATOS GÉZA: Ahogyan én láttam. Szerk. ANTAL LÁSZLÓ. Bp., 1992.
- LAJTOS ÁRPÁD: Emlékezés a 2. magyar hadsereg 1942—1943. Szerk. SZABÓ PÉTER és SZAKÁLY SÁNDOR. Bp., 1989.
- DR. MAKRA ZOLTÁN: Honvédelmi miniszterek szolgálatában. Végzetes döntések korszaka 1940—1944. München, 1986.
- MÁRTON LÁSZLÓ: Kivel, hogyan, miről? München, Új Látóhatár 1970/2.
- Z. NAGY FERENC: Ahogy én láttam. Bp., 1965.
- NAGYBACZONI NAGY VILMOS: Végzetes esztendő 1938—1945. Bp., 1986.
- NÁRAY ANTAL visszaemlékezése 1945. Szerk. SZAKÁLY SÁNDOR. Bp., 1988.
- ÖRKÉNY ISTVÁN: Lágerek népe Bp., 1984.
- RADNÓTI MIKLÓS: Napló. Bp., 1989.
- REVICZKY ÁDÁM: Vesztés háborúk — megnyert csaták. Emlékezés Reviczky Imre ezredesre. Bp., 1985.
- SCHÖPFLIN GYULA: Szélkiáltó. (Visszaemlékezés) Bp., 1991.
- SERÉDI JUSZTINIÁN hercegprímás feljegyzései 1941—1944. Bp., 1990.
- SHVOY KÁLMÁN titkos naplója és emlékirata 1918—1945. Szerk. PERNEKI MIHÁNY. h.n. 1983.
- SIMONFFY ANDRÁS: Kompország katonái. Történelmi kollázs-regény. Bp., 1981.
- Gróf STOMM MARCELL altábornagy: Emlékiratok. Szerk. GALLYAS FERENC. Bp. 1990.
- SZOMBATHELYI FERENC visszemlékezése 1945. Szerk. GOSZTONYI PÉTER. Bp., 1990.
- ÚJPÉTERY ELEMÉR: Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Bp., 1987.
- ULLEIN-REVICZKY ANTAL: Német háború — orosz béke. Magyarország drámája. Szerk. ANTAL LÁSZLÓ. Bp., 1993.
- VARGA LÁSZLÓ: Kérem a vádlott felmentését. New York, 1981.
- VATTAY ANTAL naplója 1944—1945. Szerk. VÍGH KÁROLY. Bp., 1990.
- VÖRÖS JÁNOS magyar királyi vezérezredes vezérkari főnök naplója 1944. április 7-től 1944. október 15-ig. Englewood, 1979.

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ HIVATKOZÁSOK FELOLDÁSA

Források:

- ADONYI 1954 = *Adonyi Ferenc: A magyar katona a második világháborúban 1941—1945.* Klagenfurt, 1954.
- BETHLEN 1988 = Bethlen István emlékirata 1944. Szerk. *Romsics Ignác.* Bp., 1988.
- BORSÁNYI 1985 = *Borsányi Julián: A magyar tragédia kassai nyitánya. Az 1941. június 26-i bombatámadás dokumentációja.* München, 1985.
- FÜST 1976 = *Füst Milán: Napló I—II.* Szerk. *Pók Lajos.* Bp., 1976.
- HORTHY 1990 = *Horthy Miklós: Emlékirataim.* Szerk. *Antal László.* Bp., 1990.
- KÁDÁR 1978 = *Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. I—II.* Bp., 1978.
- KÁLLAY 1991 = *Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942—1944. I—II.* Szerk. *Antal László.* Bp., 1991.
- KOLTAI 1971 = *Koltai Jenő: Egy honvédtiszt visszaemlékezései — korkép a XX. századról.* Washington, 1971.
- KOVÁCS ENDRE 1981 = *Kovács Endre: Korszakváltás. Emlékiratok.* Bp., 1981.
- NAGYBACZONI 1986 = *Nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendőök 1938—1945.* bp., 1986.
- SHVOY 1983 = *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918—1945.* Szerk. *Perneki Mihály.* h. n. 1983.
- ULLEIN-REVICZKY = *Ullein-Reviczky Antal: Német háború — orosz béke. Magyarország drámája.* Szerk. *Antal László.* Bp., 1993.

Feldolgozások:

- BECSKEHÁZI 1991 = *Becskeházi Attila: Valóságfelépítés az élettörténetekben. Valóság 1991/7.*
- DIMK V. = *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. V.* Szerk. *Juhász Gyula.* Bp., 1982.

SUBJECTIVE SOURCES: REFLECTIONS
ON THE ANALYSIS OF MEMOIRE LITERATURE OF THE HORTHY-ERA

After 1945 diaries, memoires, memorial papers relating to the Horthy-era were published in Hungary and abroad as well. From the second part of the 1980's onwards their number grew steadily, hitherto unknown memories and ones written by emigrants were published in Hungary.

The historical value of these special narrative sources can be questioned because of several considerations. However, in the background of self-justifying bias and subjective viewpoint, the age and the individual adjusting himself to the ever changing contemporary expectations always emerge. The variety of viewpoints makes it possible to establish a more accurate picture of the age, the errors, the misinterpretations and disproportionate descriptions and other problematical features can be corrected by comparing the memoires to historical evidence contained in source publications and to results of research. A comparison of the statements of contemporaries can also yield invaluable insights.

This study undertook a brief review of those considerations which define evaluation and thematic grouping of memoires of the Horthy-era.

TARTALOM

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: A honfoglalás időpontja	3
KRISTÓ GYULA: Mikor lett fejedelem Géza?	11
MAKK FERENC: Külföldi források és a korai magyar történelem (X—XII. század)	25
ALMÁSI TIBOR: Megjegyzések Gölnichánya Kun László királytól elnyert privilégiumához és megerősítéseihez	43
SEBŐK FERENC: A királyi tanács és az országgyűlés II. Lajos uralkodásának első felében	51
SERFŐZŐ ZOLTÁN: A Szövetségek Katonai Ellenőrző Bizottság és az 1921—22-es magyar honvédelmi törvények	59
PIHURIK JUDIT: Szubjektív források A Horthy-korszakra vonatkozó memoáriumok vizsgálatának néhány tanulsága	69

A szövegszerkesztést a JATEPRINT,
a Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztősége végezte
WordPerfect 5.1 szövegszerkesztő programmal.



Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
Felelős kiadó: Dr. Makk Ferenc
Felelős vezető: Szőnyi Etelka
Méret: B/5, példányszám: 400, munkaszám: 214/1995.